

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZAYIF HADİSLERİ TAKVİYE YÖNTEMLERİ

ABDURRAHMAN YILMAZ

2501140970

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER

İSTANBUL – 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ABDURRAHMAN YILMAZ Numarası : 2501140970
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER
Tez Savunma Tarihi : 25.07.2017 Saati : 08:30
Tez Başlığı : "ZAYIF HADİSLERİ TAKVİYE YÖNTEMLERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OLÇOKLUĞU LA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER		Kabul
2- DOÇ. DR. AYŞE ESRA ŞAHYAR		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. SEYİT ALİ GÜŞEN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AHMET YÜCEL		
2- DOÇ. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

ZAYIF HADİSLERİ TAKVİYE YÖNTEMLERİ

ABDURRAHMAN YILMAZ

Zayıf hadis, zayıflığını gerektiren bazı illetlerden ötürü tek başına bir meselenin mülzim/bağlayıcı delili olmaması sebebiyle merdûd hadis kategorisinde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte birtakım karînelerin takviyesi sonucu, makbûl hadis kategorisine yükselerek tek başına bir meselenin mülzim/bağlayıcı delili olabilmekte ya da makbûl mertebesine yükselmemekle beraber zayıf kategorisi içerisinde amel edilebilir seviyeye yükselmektedir. Zayıf hadisi takviye eden bu karîneler, isnâd ile ilgili ve isnâd dışı olmak üzere iki ana kısımda ele alınmaktadır. İsnâd ile takviye yöntemlerini, ağırlıklı olarak, asıl gayeleri hadisin lafzının sübûtu olan muhaddisler uygularken; isnâd dışı takviye yöntemlerini ise, ağırlıklı olarak, asıl gayeleri mananın sübûtu olan fukahâ ve usûlcüler uygulamışlardır.

Anahtar kelimeler: Zayıf, Merdûd, Makbûl, Takviye, İsnâd.

ABSTRACT

REINFORCEMENT WAYS OF THE WEAK HADITHS

ABDURRAHMAN YILMAZ

Weak hadith is not an obligatory proof alone because of some weaknesses it has. Therefore, it is classified as a type of rejected (mardud) hadith. However, it would increase to the degree of accepted (maqbul) hadith with the help of different proofs and becomes a necessary proof of a subject or it becomes suitable for practice without reaching the degree of accepted (maqbul) hadith. These proofs that reinforce the weak hadith are classified as proofs related to isnâd (the link) and not related to it. Reinforcement ways related to the isnâd (the link) are generally practised by the muhaddithun (hadith scholars) whose main aim is to verify the authenticity of the text (the matn) of the hadith and reinforcement ways that are not related to the isnad (the link) are generally practised by fuqaha (jurisprudence scholars) whose main aim is to verify the authenticity of the meaning.

Key words: Weak, Mardud (Rejected), Maqbul (Accepted), Reinforcement, Isnad.

ÖNSÖZ

Muhaddisler, sened ve metni kabûl ve red açısından inceleyerek hadisin lafzının Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyetini tespit etmeye gayret etmişlerdir. Bunun bir gereği olarak da hadisin sübûtuna yönelik nihâî hükmü, sadece tek bir isnâda hasretmemişler, ilgili tüm rivâyetleri bir arada değerlendirecek vermişlerdir.

Fukahâ ise hadisin nasıl anlaşılması gerektiği, ihticâca elverişli olup olmadığı ve bi'l-fiil amel edilip edilemeyeceği açısından metnin konusuyla/manasıyla ilgilenmişlerdir. Bunun bir gereği olarak da hadisin metni ile diğer nassları, delilleri ve karîneleri karşılaştırmışlardır.

Tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olabilmesi için aranan zann-ı gâlibin kendisinde bulunmayışı sebebiyle merdûd kategorisinde değerlendirilen zayıf hadis, isnâd ile veya isnâd dışı birtakım karînelerin takviyesiyle ya makbûl mertebesine yükselmekte ya da makbûl mertebesine yükselmemekle birlikte zayıf kategorisi içerisinde amel edilebilir seviyeye yükselmektedir.

İsnâd ile veya isnâd dışı hangi yöntemlerle zayıf hadisin takviye edildiğinin tespit edildiği bu çalıştığımız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde muhaddisler ile fukahânın kavramlara yükledikleri anlam farklılıkları dikkate alınarak mukâyeseli bir şekilde kabûl ve red açısından hadis ve kısımları incelenmiştir. Zira zayıf hadisin ne olduğunun ve merdûd kategorisinde değerlendirilmesinin ne manaya geldiğinin doğru bir şekilde anlaşılması için merdûd kavramıyla neyin kastedildiği bilinmelidir. Eşya zıttı ile kâim olduğundan dolayı merdûd kavramının doğru anlaşılabilmesi için makbûl kavramının da incelenmesi ihtiyacı doğmuştur.

İkinci bölümde takviyenin lûgat ve ıstılâhî anlamları ve önemi üzerinde durulmuş, sonrasında zayıflığı hafif ve şiddetli olan hadislerin tanımları ve takviyelerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise zayıf hadislerin takviyesinde muhaddisler ile fukahânın yöntem farklılıklarına dikkat çekilmiş, ardından isnâd ve isnâd dışı takviye yöntemlerinin neler olduğu ele alınmıştır.

Tezin başından sonuna kadar çok kıymetli değerlendirmelerde ve tenkitlerde bulunan danışman hocam muhterem Prof. Dr. Zekeriya GÜLER'e, tavsiyeleriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR ile Yrd. Doç. Dr. Seyit Ali GÜŞEN'e ve satır satır okuyarak yönlendirmelerde bulunan İbrahim İhsan BAYRAKTAR'a teşekkür eder, çalışmamızın ilmî camiaya faydalı olmasını Yüce Rabbimden niyâz ederim.

Abdurrahman YILMAZ

İstanbul – 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KABÛL VE RED AÇISINDAN HADİS

I. MAKBÛL VE MERDÛD HADİS.....	8
A. Muhaddisler ile Fukahâya Göre Makbûl Hadis	9
B. Muhaddisler ile Fukahâya Göre Merdûd Hadis	13
C. Muhaddisler ile Fukahâya Göre Makbûl ve Merdûd Hadisin Kısımları	17
II. MERDÛD HADİS ÇEŞİDİ OLARAK ZAYIF HADİS.....	20
A. Sözlük Anlamı.....	20
B. Istılâhî Anlamı	20

İKİNCİ BÖLÜM

ZAYIF HADİSLERİN TAKVİYESİ

I. TAKVİYENİN ANLAMI	25
A. Sözlük Anlamı.....	25
B. Istılâhî Anlamı	25

II. TAKVİYENİN ÖNEMİ.....	27
III. ZAYIFLIĞI HAFİF OLAN HADİSLERİN TAKVİYESİ.....	29
A. Zayıflığı Hafif Olan Hadisin Tanımı	30
B. Zayıflığı Hafif Olan Hadislerin Birbirlerini Takviyesi.....	32
C. Üst Mertebedeki Hadis ile Zayıflığı Hafif Olan Hadisin Birbirlerini Takviyesi.....	36
D. Zayıflığı Hafif Olan Hadislerin Takviyesinin Etkileri.....	39
1. Hasen Liğayrihî Mertebesine Yükselmesi	39
2. İhticâca Elverişli Hâle Gelmesi.....	40
IV. ŞİDDETLİ ZAYIF HADİSLERİN TAKVİYESİ.....	41
A. Şiddetli Zayıf Hadisin Tanımı.....	41
B. Şiddetli Zayıf Hadislerin Takviyesinin Mâhiyeti	43
C. Şiddetli Zayıf Hadislerin Takviyesinin Etkileri	46
1. Tariklerinin Çok Olmasının Şiddetli Zayıf Hadisin Aslının Olduğuna Delâleti	46
2. Pek Çok Yoldan Gelen Şiddetli Zayıf Hadisin Tercihe Şayan Oluşu..	47
3. Zayıflığı Hafif Olan Hadis Konumuna Yükselmesi.....	47
4. Makbûl Mertebesine Yükselmesi.....	50
D. Şiddetli Zayıf ve Mevzû	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAYIF HADİSLERİ TAKVİYE YÖNTEMLERİ

I. ÂLİMLERİN ZAYIF HADİSLERİ TAKVİYEDEKİ BAKIŞ AÇILARI..	55
A. Muhaddislerin Bakış Açısı	55
B. Fukahânın Bakış Açısı	57
II. ZAYIF HADİSLERİN FARKLI İSNÂDLARLA TAKVİYESİ.....	58
A. İ'tibâr Sonucu Takviye Yöntemleri.....	60
1. Mütâbaât.....	61
2. Şevâhid.....	64

B. İ'tibâra Elverişli Râvilerin Nitelikleri.....	65
C. Mütâbaât ve Şevâhid Maksadıyla Zayıf Hadis Rivâyeti	68
D. İ'tibâr İşlemi Uygulanırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar.....	71
III. İSNÂD DIŞI TAKVİYE YÖNTEMLERİ	72
A. Amelî İttifâk (Amel-i Mütevâres)	73
B. Telakkî bi'l-Kabûl.....	78
1. Zayıf Hadisin Telakkî bi'l-Kabûl ile Tashîh Edilmesi.....	80
2. Telakkî bi'l-Kabûl ve İsnâd İlişkisi.....	82
3. Zayıf Hadisin Telakkî bi'l-Kabûl ile Kur'ân'ı Neshi.....	85
C. İstidlâl ve Fetvâ/Amel	86
1. Muhaddislere Göre.....	87
2. Fukahâ ve Usûlcülere Göre	90
D. Sahâbî Kavli.....	92
E. İcmâ	96
F. Kur'ân	99
1. Kur'ân'ın Zâhirine Muvâfakat ile Zayıf Hadisin Tashihi	99
2. Kur'ân'ın Zâhirine Muvâfakat ile Zayıf Hadisle Amel	101
G. Kıyas	103
H. Keşf ve Rüya	105
SONUÇ	111
KAYNAKÇA.....	116

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen madde
b.	:	bin (oğlu)
bkz.	:	bakınız
bnt.	:	bint (kızı)
bsk.	:	baskı sayısı
c.	:	cilt no
c.c.	:	Celle Celâluhu
çev.	:	çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z.	:	Hazreti
İFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
r.a.	:	radıyallâhu anh
r. anhüm	:	radıyallâhu anhüm
r. anhümâ	:	radıyallâhu anhüm
s.	:	sayfa
s.a.s.	:	sallallâhu aleyhi ve sellem

sy.	:	sayı
thk.	:	tahkik eden
tkd.	:	takdim
tlk.	:	talik
t.y.	:	tarih yok
v.	:	vefât
vb.	:	ve benzeri
y.y.	:	yayın yeri yok
yay.	:	yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Hadis usûlü ilmi, râvi ile mervîyi makbûl olup olmaması açısından incelemeye tâbi tutmaktadır. Bu inceleme neticesinde, hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyet derecesi dikkate alınarak sahih, hasen ve zayıf terimleri kullanılmaktadır.

Fıkhu'l-hadis ilmi ise, manasını anlama ve istinbâta bulunma bakımından mevcût rivâyetin metnini incelemektedir. Bu inceleme neticesinde, hadisin amele medâr olup olmadığı dikkate alınarak, ma'mûlün bih manasında makbûl/sahih ve ma'mûlün bih olmayan manasında merdûd/zayıf terimleri kullanılmaktadır.

İster sübût açısından ister amel açısından bir hadise nihâî olarak makbûl veya merdûd hükmünün verilmesi, hadisin amelî ya da itikâdî bir meselede, bi'l-kuvve veya bi'l-fiil amel edilip edilmemesinde etkin rol oynamaktadır. Bu sebeple, belirli kâideler çerçevesinde, râvilerin cerh-ta'dîl durumlarının, adâlet ve/veya zabtlarına yönelik sorunun ya da şüphenin bizzat o hadiste bulunup bulunmadığının ve etkileyip etkilemediğinin incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme ise, tek bir isnâd ile yetinmemeyi; ilgili tüm rivâyetlerin araştırılarak bir araya getirilmesini, birbirleriyle karşılaştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim isnâd ile metin arasında mülâzemet olmadığı da dikkatten kaçmamalıdır. Zira mevcût isnâdın zayıf olması, metnin de zayıf olmasını gerektirmemektedir. Hadisin metni, başka sahih yollardan rivâyet edilmiş olabilir.

İsnâdın hadisin makbûl ve merdûd olduğunun tespitine dâir en kuvvetli ve en önemli karînelerden biri olduğu izahtan vârestedir. Fakat bunun yanında tek ve nihâî karîne olmadığı da bir gerçektir. Bu bakımdan bir hadisin makbûl ve merdûd olduğuna dâir nihâî hüküm verilirken ihtiyâtlı olunmalı, hadisin zayıflığını giderecek ilgili tüm rivâyetler ve isnâd dışı karîneler dikkate alınmalıdır. İşte bu çalışmanın amacı da isnâd ve isnâd dışı bu karînelerin neler olduğuna matuftur. Zira bu karînelerin dikkate alınmaması durumunda, tabakât kitaplarında râvilerin genel durumlarına göre verilen

cerh-ta'dîl hükümlerine bakılarak, tek bir isnâd üzerinden hadisin metnine yönelik makbûl ve merdûd hükmünün verilmesi gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalınacaktır.

Böyle bir tehlikeyle karşı karşıya kalmamak adına, ehli tarafından yapılacak kapsamlı bir incelemenin hangi yöntem ve usûl çerçevesinde gerçekleştirileceğinin bilinmesine olan ihtiyaç, bizi böyle bir çalışmayı yapmaya iten en önemli etken olmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Zayıf hadisin merdûd terimiyle karşılanması ya da merdûd hadisin bir alt kısmı olarak konumlandırılması, mevzû veya mevzû hükmünde olduğu şeklinde yanlış bir algıya sebebiyet vermektedir. Bu yanlış algının asıl sebebi ise, muhaddisler ile fukahâ nezdinde makbûl ve merdûd kavramlarının hangi anlamda ve bağlamda kullanıldığının doğru tespit edilememesidir. Bu sebeple, öncelikli olarak makbûl ve merdûd kavramlarının muhaddisler ile fukahâ nezdinde ne manaya geldiğinin, zayıf hadisin neden veya ne manada merdûd kavramıyla ifade edildiğinin ya da merdûd kapsamında değerlendirildiğinin doğru tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu bakımdan birinci bölümde hadis, kabûl ve red açısından incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle muhaddisler ile fukahâyâ göre makbûl ve merdûd kavramlarının ne manaya geldiği izâh edilecek, sonrasında makbûl ve merdûd hadisin kısımları ele alınacak ve merdûd hadisin bir alt türü olarak görülen zayıf hadisin lügavî ve ıstılâhî anlamları üzerinden değerlendirmelerde bulunulacaktır.

İkinci bölümde, ilk olarak takviyenin ne manaya geldiği ve önemi üzerinde durulacak, sonrasında ise hadis usûlü eserlerindeki ifadeler merkeze alınarak, zayıf hadisin alt kısımları olan hafif zayıf ve şiddetli zayıf hadislerin tanımları yapılacaktır. Hafif zayıf mertebesindeki hadisin kendi mertebesindeki başka hadislerle takviyesinin mümkün olup olmadığı, buna dâir itirazlar da dikkate alınarak, tartışılacaktır. Zayıflığı hafif olan hadisin makbûl mertebesine yükselmesinin ne gibi semeresinin olduğu da ayrı bir başlık halinde ele alınacaktır.

Şiddetli zayıf hadislerin takviyesi meselesi ise İbn Hacer'in görüşleri doğrultusunda incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle şiddetli zayıf hadislerin takviyesinin ne manaya geldiği doğru tespit edilmeye gayret edilecek, sonrasında şiddetli zayıf hadislerin takviye edilmesinin pratikte ne gibi yansımaları olduğu müstakil başlıklar halinde ele alınacaktır. Son olarak da bir hadisin ne kadar zayıf olursa olsun mevzû veya mevzû hükmünde görülemeyeceğinin altı çizilecektir.

Üçüncü bölümde ise, öncelikle muhaddisler ile fukahânın zayıf hadisleri takviyedeki bakış açılarına değinilecek ve takviyedeki yöntem farklılıklarının hangi sebeplerden kaynaklandığı üzerinde durulacaktır.

Zayıf hadislerin takviyesinde isnâd ile ilgili yöntemler ve isnâd dışı yöntemler ayrı ayrı işlenecektir. Isnâd ile ilgili yöntemlerin neler olduğu, hangi kriterler çerçevesinde uygulandığı, nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi soruların cevapları aranacaktır.

Sonrasında isnâd dışı takviye yöntemlerinin ağırlıklı olarak kimler tarafından uygulandığı, zayıflığı giderip gideremeyeceği, zayıf hadisi makbûl mertebesine çıkarıp çıkaramayacağı, isnâdı ve metni birlikte takviye edip edemeyeceği gibi konuların izi sürülmeye çalışılacaktır. Isnâd dışı takviye yöntemleri, en yaygın olarak uygulananlar esas alınmak sûretiyle sıralanacaktır.

Bununla birlikte ne muhaddislerin ne de fukahânın yöntemlerine göre kabûl edilmesi mümkün olan keşf ve rüya yoluyla takviye konusu da bazı sûfiler tarafından yaygın olarak uygulanması sebebiyle ele alınacaktır.

Elbette, zayıf hadisleri takviyede uygulanan isnâd dışı yöntemlerin, çalışmada zikredilecek olanlardan ibâret olduğu iddia edilmemektedir. Zira bunların dışında başka karîneleri dikkate alanların olması da mümkündür. Fakat bu çalışmada sadece en yaygın olarak uygulanan yöntemlerin zikredilmesiyle yetinilecektir. Ayrıca zayıf hadisleri takviye yöntemleri, muhaddisler ile fukahâ çerçevesinden metodik bir bakış açısıyla verilmeye çalışılacak ve misâller ile de temellendirilmeye gayret edilecektir.

Öte yandan hem isnâd hem de isnâd dışı takviye yöntemlerinin her bir zayıf hadiste bizzat uygulanabilir olmadığı da âşikardır. Zira âlimler, temel bir prensip ve ilke olarak kabûl etmekle birlikte, bu yöntemleri her bir hadiste fiilen işletmeyebilirler. Bu bakımdan, özellikle isnâd dışı takviye yöntemlerinin işletilmesinin ciddi bir birikimi gerektirdiği ve ancak ehli tarafından uygulanabilir olduğu unutulmamalıdır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Birinci bölümde, muhaddisler ile fukahâya göre makbûl ve merdûd kavramlarının ne manaya geldiğinin doğru anlaşılması için ağırlıklı olarak hadis usûlü eserlerinden ve Mu'tez Hatîb'in "**Reddû'l-hadîs min ciheti'l-metni**" isimli eserinden istifade edilmiştir.

İkinci bölümde hem hafif zayıf hem de şiddetli zayıf hadislerin tanımları, takviyeleri ve pratikteki yansımaları gibi konularda, ağırlıklı olarak, İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) "**Mukaddimetü İbni's-Salâh**", Nevevî'nin (v. 676/1277) "**et-Takrîb ve't-teysîr**", İbn Kesîr'in (v. 774/1373) "**İhtisâru Ulûmi'l-hadîs**", İbn Hacer'in (v. 852/1448) "**en-Nüket alâ kitâbi'bni's-Salâh**", Sehâvî'nin (v. 902/1496) "**Fethu'l-muğîs**" ve Suyûtî'nin (v. 911/1505) "**Tedribu'r-râvî**" isimli eserlerinden yararlanılacaktır. Şiddetli zayıf hadislerin takviyesine dâir bir usûl ortaya koyan İbn Hacer'den ise özel olarak istifâde edilmiştir.

İsnâd ve isnâd dışı takviye yöntemlerin ayrı ayrı işleneceği üçüncü bölümde, isnâd ile ilgili takviye yöntemleri konusunda özellikle İbn Hacer'in "**Şerhu Nuhbeti'l-fiker**" ve Nureddîn İtr'in "**Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs**" isimli hadis usûlü eserlerinden istifâde edilecektir.

İsnâd dışı takviye yöntemlerinin hem usûlî zeminini sağlamlaştırmak hem de pratik uygulamalarını yansıtmak için ağırlıklı olarak, İbn Abdilberr'in (v. 463/1071) "**et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd**", Zerkeşî'nin (v. 794/1391) "**en-Nüket alâ Mukaddimeti'bni's-Salâh**", Tânevî'nin (v. 1394/1974) "**Kavâid fî ulûmi'l-hadîs**" isimli eserlerinden ve İbrahim İhsan Bayraktar'ın "**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi**" isimli tezinden yararlanılacaktır.

Bununla birlikte tespit edilebildiği kadarıyla; hadis, hadis şerhleri ve hadis usûlü kitapları dışında, kitap, tez ve makale olarak zayıf hadislerin takviyesi konusunun müstakil olarak veya eserin bir bölümünde ele alındığı çalışmalar şunlardır:

- **Menâhicü'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-haseneti ve'z-za'îfe¹**

Murtazâ ez-Zeyn Ahmed tarafından te'lif edilen eserde, öncelikle isnâd dışı takviye yöntemleri ele alınmaktadır. Sonrasında ise, senedindeki kopukluk veya râvisindeki cerh sebebiyle zayıf kategorisinde değerlendirilen hadislerin hangi yöntemlerle takviye edildiği tek tek incelenmekte ve her birine örnekler verilmeye çalışılmaktadır.

- **el-İrşâdât fî takviyeti'l-ehâdis bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât²**

Târık b. İvadillâh tarafından kaleme alınan eser, isminden de anlaşılacağı üzere, isnâd ile takviye yöntemlerini ele almaktadır. Bu yöntem ile ilgili kâideler ve pratik uygulamalar bir arada verilmeye gayret edilmektedir.

- **Takviyetü'l-hadîsi'z-za'îf beyne'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn³**

Ummü'l-Kurâ Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Muhammed b. Amr b. Sâlim Bazmûl, üniversite dergisinde yayınladığı makalesinde, fukahâ ve muhaddislere göre zayıf hadisleri takviye yöntemlerini ele almaktadır.

- **el-Hadîsü'z-za'îf ve eseruhû fî'l-ahkâm⁴**

¹ Murtazâ ez-Zeyn Ahmed, **Menâhicü'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-haseneti ve'z-za'îfe**, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994.

² Ebû Mu'âz Târık b. İvadillâh b. Muhammed, **el-İrşâdât fî takviyeti'l-ehâdis bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât**, Kâhire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1417/1998.

³ Muhammed b. Amr b. Sâlim Bâzmûl, "Takviyetü'l-Hadîsi'z-Za'îf Beyne'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn", **Mecelletü Câmi'ati Ummi'l-kurâ**, sy. 26, Mekke, Safer 1424, s. 215-283.

⁴ Zeyn Muhammed Huseyn el-Ayderûs, **el-Hadîsü'z-za'îf ve eseruhû fî'l-ahkâm**, Kâhire, Dâru'l-Beşâir, 2011

Zeyn Muhammed tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılan bu eser, daha sonra kitap haline getirilmiştir. Eserde, Şevkânî'nin (v. 1250/1834) **Neylû'l-evtâr** isimli kitabı bağlamında zayıf hadisin ahkâma etkisi incelenmektedir.

Müellif, eserinin bir bölümünde muhaddisler ile fukahânın zayıf hadisleri takviye yöntemlerine değindikten sonra, takviye yöntemlerini muteber olan ve olmayan şeklinde ele almaktadır.

- **Menhecü takviyeti'l-hadîsi'z-za'îf beyne'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ⁵**

Kâsım b. Ömer tarafından doktora tezi olarak çalışılan ve daha sonra kitaplaştırılan bir eserdir. Eser üç bâbtan oluşmaktadır. Birinci bâtta, mütekaddim dönem muhaddislerinin takviye yöntemleri, ikinci bâtta müteahhir dönem muhaddislerinin takviye yöntemleri, üçüncü bâtta ise fukahânın takviye yöntemlerine değinilmektedir.

Öne çıkan bazı âlimlerin kendilerine hâs yöntemlerinin incelendiğı eserde, her bir âlimin yöntemi tek tek başlıklar halinde ele alınmaktadır. Bu ise, istikrâr bulan takviye yöntemlerine dâir zihinde bir usûl oluşmasını zorlaştırmaktadır.

- **Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi⁶**

İsnâd dışı takviye yöntemlerinin en kuvvetli ve bağlayıcılarından olan telakkî bi'kabûl meselesinin çalışıldığı bu eser, İbrahim İhsan Bayraktar tarafından yüksek lisans tezi olarak kaleme alınmıştır. Eserde sadece zayıfların değil; makbûl hadislerin de takviyesi işlenerek bir usûl verilmeye çalışılmaktadır.

Bu girişten sonra “Kabûl ve Red Açısından Hadis” konulu Birinci Bölüm'e geçebiliriz.

⁵ Kâsım b. Ömer Hâc Muhammed, **Menhecü takviyeti'l-hadîsi'z-za'îf beyne'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ**, I-II, Suriye, Dâru'n-Nevâdir, 1434/2013.

⁶ İbrahim İhsan Bayraktar, **“Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi”**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013.

BİRİNCİ BÖLÜM

KABÛL VE RED AÇISINDAN HADİS

I. MAKBÛL VE MERDÛD HADİS

İslâm âlimleri, ulûmü'l-hadisi iki ana başlıkta ele almaktadırlar. Bunlardan biri rivâyetü'l-hadis/usûlü'l-hadis ilmi; diğeri ise dirâyetü'l-hadis/fıkhü'l-hadis ilmidir. Rivâyetü'l-hadis ilminin konusu, kabûl ve red açısından râvi ve mervî iken; fıkhü'l-hadis ilminin konusu ise rivâyetin manasını anlama (fehm) ve hüküm çıkarma (istinbât) bakımından metindir. Bu nedenle rivâyetü'l-hadis ilmi, sened ve metni merkeze alarak sadece hadisin lafzının sübûtuyla diğeri bir ifadeyle hadisin lafzının Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aidiyetiyle ilgilenmektedir. Dirâyetü'l-hadis ilmi ise, metnin konusunu/manasını merkeze alarak hadisten neyin kastedildiği, ihticâca elverişli olup olmadığı ve bi'l-fiil amel edilip edilemeyeceği ile ilgilenmektedir.⁷

Hadisin sübûtunu ağırlıklı olarak muhaddisler incelerken; tefakkuhunu ise fukahâ incelemektedir. Elbette, fukahânın hadisin sübûtu ile hiç ilgilenmediği ya da muhaddisin hadisin tefakkuhu ile hiç ilgilenmediği şeklinde arasını kalın çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Fakat bu işlemleri icra ederken her birinin kendilerine hâs yöntemleri olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Muhaddisler ile fukahâ arasındaki yöntem farklılıklarının kavramlara yükledikleri anlamlara da etkisi olduğu muhakkaktır. Bu nedenle muhaddisler ile fukahâ nezdinde makbûl ve merdûd kavramlarının hangi manaya geldiği, bu

⁷ Bkz.: Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa, **Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm**, I-III, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985, c. II, s. 52, 113; Kâtip Çelebî, **Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, thk: Muhammed Şerefettin Yaltkaya, I-II, Beyrût, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., c. II, s. 635; Abdullah Sıddîk el-Gumârî, **Tevcîhü'l-inâye li ta'rîfî ilmi'l-hadîsi rivâyeten ve dirâyeten**, Mektebetü Muhammed b. Mustafâ el-Bağdâdî, y.y., t.y., s. 11.

kavramlarla ne kastettikleri doğru tespit edilmelidir. Zira hem muhaddislerin hem de fukahânın nezdinde zayıf hadislerin takviyesi, hadisin makbûl ve/veya ma'mûlün bih mertebesine yükseltilmesi faaliyetidir.

A. Muhaddisler ile Fukahâya Göre Makbûl Hadis

Muhaddisler ile fukahânın makbûl kavramıyla kastettikleri anlam birbirinden farklıdır. Zira aralarındaki bu ihtilâf, hadisin kabûlünü gerektirecek zann-ı gâlibin neyle meydana geleceği, zann-ı gâlibin oluşmasını sağlayacak karînelerin neler olduğu ve amelin gerekli olup olmadığı noktasındadır.⁸

Muhaddisler, kuvvet ve zayıflık derecesi bakımından hadislerin sübûtunu isnâd açısından bir incelemeye tâbî tutmuşlardır. Fakat hadisleri korumak ve rivâyetlere olan güveni tesis edebilmek için bu incelemeyi sadece tek bir isnâd ve metin üzerinden değil; mütâbî' ve şâhid gibi ilgili tüm rivâyetleri de dikkate alarak yapmışlardır.⁹ Çünkü bir hadisin güvenilir olup olmadığının anlaşılması ilgili tüm tariklerin bir araya toplanmasıyla mümkündür. Nitekim ilelü'l-hadis alanında meşhur muhaddis Ali İbnü'l-Medîni (v. 234/848-49) de bu hakikati şu sözleriyle ifade etmektedir: *“Bir hadisin tüm tarikleri bir araya getirilmedikçe hatası ortaya çıkmaz.”*¹⁰

Muhaddislerin ilgili tüm tarikleri bir araya getirmedeki asıl maksatları hadisin lafzının sübûtunu tespit etmek olduğu için, makbûl kavramı ile mevcut rivâyetin lafzının sâhibine âidiyetinin makbûl olduğunu ve tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olabileceğini kastetmektedirler. Bu açıdan muhaddislere göre makbûl, sahih veya hasen hadis demektir.

⁸ Mu'tez Hatîb, **Reddu'l-hadis min ciheti'l-metni**, eş-Şebeketu'l-Arabiyye, 2011, s. 89.

⁹ Mu'tez Hatîb, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁰ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **Mukaddimetü İbni's-Salâh (Mehâsinu'l-istilâh ile Birlikte)**, thk: Âişe bint Abdîrrahmân, Kâhire, Dâru'l-Maârif, t.y., s. 260.

Muhaddislere göre, kabûl sıfatları da denilen¹² kabûl şartları, sahîh ve hasen hadisin şartları olup altı tanedir.¹³ Ulemânın ifadelerini süzerek en müdakkik şekilde sunduğu görülen Nureddin Itr, kabûl şartlarını şu şekilde sıralamaktadır: “(1) *Adâlet*, (2) *tam olmasa da zabt*, (3) *ittisâl*, (4) *şâz olmaması*, (5) *illet-i kâdihanın olmaması* ve (6) *kendisine ihtiyaç duyulduğunda bir âzıdın/destekleyicinin olması*.”¹⁴

Nureddin Itr, Bikâî (v. 885/1480), Suyûtî (v. 911/1505) ve diğer âlimlerin kabûl şartlarını aynı şekilde saydıklarını fakat ‘*zabt*’ şartını, ‘*tam olmasa da*’ ilâvesi olmaksızın zikrettiklerini, bunun ise işkâl oluşturduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Çünkü râvinin zabtının hafif zayıflaması nedeniyle zabt-ı tâm vasfının kaybolması durumunda; hadis, zayıfa değil hasene dönüşmektedir. Doğru olan, hasen hadisin makbûl dâiresinde tutulabilmesi için bu kaydın zikredilmesidir.

Bu şartlar kendisinde bulunan hadis, muhaddislerin nezdinde makbûl kategorisinde değerlendirilmektedir. Özellikle kabûl şartları içerisindeki altıncı şart, zayıf hadislerin takviyesi meselesinde önemli bir konuma sahiptir. Çünkü bu şart, ilk beş şarttan birinin hiç olmaması veya ihtilâf sebebiyle yetersiz olması durumunda sahîh liğayrihi ve hasen liğayrihide aranan temel şarttır. Diğer bir ifadeyle sahîh liğayrihi ve hasen liğayrihi olan hadislerin makbûl dâiresinde değerlendirilebilmesi için olmazsa olmaz şart konumundadır. Bunun yanında bazen de sahîh lizâtihi mertebesindeki hadisin bir meselenin bi’l-fiil bağlayıcı kesin delili olabilmesi için karîne görevi görebilmektedir.¹⁶

Meşhur hadis hâfızı ve fıkıh âlimi İbn Hacer (v. 852/1448), sübût açısından makbûl hadisi, “*Senedi muttasıl ve râvileri ta’dil edilmiş veya mecmûu itibariyle*

¹² İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, **en-Nüket alâ kitâbi İbni’s-Salâh**, Dâru’r-Râye, II, Riyâd, 1415/1994, c. I, s. 492.

¹³ Irâkî, Ebü’l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. Huseyn Abdirrahmân, **Şerhu’t-Tebşira ve’t-tezkira**, thk: Abdullatîf Hamîm, Mâhir Yâsîn Fahl, I-II, Beyrût, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1423/2002., c. I, s. 176-7; Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, **Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfıyeti’l-hadîs**, thk: Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdurrahmân Hudayr, Muhammed b. Abdillâh, I-V, Riyâd, Mektebetu Dâri’l-Minhâc, 1426, c. I, s. 171; Sehâvî, **Şerhu’t-takrîb ve’t-teysîr li ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr**, thk: Alî b. Ahmed, III. bsk., Halep, Müessesetü Beykûniyye, 1430/2009, s. 82; Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, **Tedribu’r-râvi fi şerhi takrîbi’n-nevâvî**, thk: Muhammed Avvâme, I-V, Cidde, Dâru’l-Minhâc, 1437/2016, c. III, s. 82.

¹⁴ Nûreddin Itr, **Menhecû’n-nakd fi ulûmi’l-hadîs**, Şâm, Dâru’l-Fikr, 1427/2006, s. 286.

¹⁵ Itr, **a.g.e.**, s. 286.

¹⁶ Bayraktar, “**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi’l-Kabûlün Etkisi**”, s. 13.

kuvvet hâsıl oluncaya kadar bazı tarikleriyle bazısının desteklendiği hadistir."¹⁷ şeklinde tarif etmektedir. İbn Kutluboğa (v. 879/1474) ise makbûl hadisi, "*Haber verenin doğruluk tarafı ağır basan hadistir.*"¹⁸ diye tarif etmektedir.

Fukahâ ise hadislerin tespitini ağırlıklı olarak ilgili hadisin muhtevası üzerinden değerlendirmişler ve bunun bir neticesi olarak da muhtevaya güveni tesis edecek her türlü karîneyi dikkate almışlardır. Nitekim Kur'ân'ın zâhirine, meşhûr sünnete, kıyâsa muvafık olması gibi hadisin muhtevasını takviye edecek karîneleri muhaddisler genellikle dikkate almazken; fukahâ özellikle dikkate almışlardır. Zira muhaddisler, ilgili hadisin lafzının nisbetini/sübutunu tashîh etmeyi amaçlarken; fukahâ, ilgili hadisin manasını tashîh etmeyi amaçlamaktadır.¹⁹

Fukahâ, hadisleri ma'mûlün bih olup olmamaları yönüyle incelemeye tâbi tuttuklarından dolayı makbûl kavramıyla; vücûbî konularda bi'l-fiil amel edilmesi gerektiğini, vücûbî olmayan konularda da bi'l-fiil amel edilebileceğini kastetmektedirler. Yoksa fukahâ, makbûl kavramıyla muhaddisler gibi hadisin sübûtünün makbûl olduğunu kastetmemektedirler.

Nitekim İbn Hacer, makbûl hadisi ameli merkeze alarak şu şekilde tarif etmektedir: "*Cumhûra göre kendisiyle amel edilmesi gereken hadistir.*"²⁰ Suyûtî de makbûl hadisle ilgili ameli merkeze alan üç tarif zikretmektedir. Bu tariflerden birincisini aralarında İbn Abdilberr'in (v. 463/1071) de bulunduğu bir grup âlime dayandırarak şu şekilde vermektedir: "*Sahih bir isnâdı olmasa da ulemânın kabûlüne mazhar olan hadistir.*" Misâl olarak da Câbir (r.a.)'ın şu hadisini zikrettiklerini bildirmektedir: "*Dinar, yirmidört kîrâtıdır.*"

¹⁷ İbn Hacer, **Kuvvetü'l-hicâc fî umûmî'l-mağfireti li'l-huccâc**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, s. 19.

¹⁸ İbn Hacer, **Şerhu nuhbeti'l-fiker (Ali el-Kârî'in Şerhiyle Beraber)**, thk: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 1415/1994, s. 210.

¹⁹ Mu'tez Hatîb, **Reddu'l-hadîs min ciheti'l-metni**, s. 63.

²⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 210. İbn Kutluboğa, "*Bu, makbûlün hükmüdür; ondan meydana gelen bir neticedir. Dolayısıyla tarifi bununla yapmak doğru değildir.*" diyerek hocasının tarifini eleştirmektedir. Fakat Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1605) temas ettiği gibi bu tarif, hâssalarla yapılmış bir tariftir. Bkz.: Ali el-Kârî, **Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâtî ehli'l-eser**, thk: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 1415/1994, s. 210.

Suyûtî'nin, İbn Fûrek (v. 406/1015) ve Ebû İshâk el-İsferâînî'ye (v. 418/1027) nispet ederek zikrettiği ikinci tanım ise şöyledir: *“Herhangi bir eleştiriye maruz kalmaksızın hadis imâmları arasında şöhret bulmuş hadistir.”* Suyûtî, buna misâl olarak da *“Saf gümüşte kırkta bir vardır”* ve *“Vârise vasiyet yoktur”* hadislerini vermektedir.

Suyûtî, Ebû'l-Hasen İbnü'l-Hassar'a (v. 611/1214) dayandırarak aktardığı üçüncü makbûl hadis tanımını ise şu şekilde zikretmektedir: *“Senedinde yalancı bir râvi olmayıp Kur'an'dan bir ayete ya da şeriatın usûllerinden bazılarına muvafık olan hadistir.”*²¹

Buradan da anlaşılacağı üzere fukahâya göre bi'l-fiil ihticâc edilebilir ve amel edilebilir manasına gelen makbûl hadis, kendisinde sadece sahih hadiste aranan şartların bulunduğu hadis manasına gelmemektedir. Zira fukahâ nezdinde hadisin makbûliyeti sadece isnâda hasredilmemiş; bununla birlikte isnâd dışı birtakım karîneler de dikkate alınmıştır. Bu bakımdan fukahâya göre bu vasıftaki makbûl hadis, amel merkezli olduğundan dolayı, sahih ve hasen hadisten daha kapsamlı olup hem sahihe hem hasene hem de bu ikisi dışındaki zayıf hadisin bazı türlerine şâmindir.²²

Nitekim Şâfiî âlimi Zerkeşî (v. 794/1391), ma'mûlün bih olmaları sebebiyle bazı zayıf hadislerin de sahih hadislere dahil olduğunu şu sözleriyle belirtmektedir: *“Bazılarının ‘Sahih hadis, kendisiyle amel etmenin câiz olduğu hadistir’ sözü bir şeyi hükmüyle tarif etmektir. Aynı şekilde bu tarife hasen hadis hatta zayıf hadisin bazı kısımları da girer.”*²³

²¹ Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî, **el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-esileti'l-aşerati'l-kâmile**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, V. bsk., Halep, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1428/2007. s. 229 (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ekinde).

²² Huseyn b. Muhammed b. Muhammed el-Ensârî el-Yemânî, **et-Tuhfetu'l-merdiyye fî halli ba'di'l-müşkilâti'l-hadîsiyye**, thk: Râşid b. Âmin b. Abdullah Ğufeylî, Riyâd, Dâru's-Samî'î, 1999, s. 13; Ebû Gudde, **a.g.e.**, s. 228.

²³ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, **en-Nuket alâ mukaddimeti'bni's-Salâh**, thk: Zeynelâbidîn b. Muhammed, I-II, Riyâd, Advâu's-Selef, 1419/1998, c. I s. 101.

B. Muhaddisler ile Fukahâya Göre Merdûd Hadis

Muhaddisler ile fukahânın yöntemlerinin farklılığından kaynaklı olarak merdûd sayma sebepleri de farklıdır. Nitekim hadis hâfızı ve fakih Hâzimî (v. 584/1188) bu hususu şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Zayıflığı gerektiren sebeplerin farklı farklı ve birden fazla olduğu bilinmelidir. Ehl-i ilim zayıflığı gerektiren sebepler hususunda farklı görüş içerisindeyler. Fukahâya gelince; onların nezdinde zayıflığı gerektiren sebepler sınırlıdır. Bunların çoğu, şeriatın zahirine uygunluğuna bağlıdır. Muhaddislerin nezdinde ise, kendilerinin gözettikleri başka sebepler vardır ki bunlar fukahâya göre muteber sayılmamaktadır.”²⁴

Muhaddisler ile fukahânın hadisi merdûd sayma sebeplerinin farklı olmasının yanı sıra metotlarının farklı olmasından dolayı muhaddislerin de kendi aralarında red sebepleri farklılık arz etmektedir. Hâzimî bu hususu da şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Muhaddisler de aynı şekilde kendi metotlarında ve kendi istilâhlarını uygularken ihtilâf halindedirler. Pek çoğunda farklı görüşe sahiptirler. Nice râvi var ki, Abdurrahman b. Mehdî'ye göre güvenilirken; Yahyâ b. Saîd Kattân'a göre mecrûhtur. Veya tam tersi olabilir. Bunlar, cerh ve ta'dîl ilminin başlıca imâmlarındandır ve birçok hadisin durumu ikisinden öğrenilmektedir.”²⁵

Fukahâya göre bir hadisin merdûd sayılma sebepleri genel hatlarıyla hadis metinlerinin şerîata, şeriatın nasslarına ve kâidelerine muhâlefetine yöneliktir ve bu muhâlefet, hadis ile amel etmeye mâni bir durum teşkil etmektedir.²⁶

Fukahânın nezdinde merdûd, muhaddislere nazaran isnâd açısından daha umûmî iken; metin açısından daha husûsîdir. Zira muhaddislerin isnâdı illetli sayması fukahânın usûlünden farklıdır. Fukahânın metni illetli sayması da muhaddislerin usûlünden farklıdır. Bundan dolayı fukahâ ile muhaddislerin isnâdı merdûd sayma yöntemleri dört noktada farklılık arz etmektedir. Bunlar; senedin ittisâli, râvinin

²⁴ Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hemedânî, **Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse (Selâsü Resâil'in içinde)**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Mektebü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1426/2005, s. 173.

²⁵ Hâzimî, **a.g.e.**, s. 182.

²⁶ Mu'tez Hatîb, **Reddu'l-hadîs min ciheti'l-metni**, s. 89-90.

adâleti, râvinin zabtı ve illetlendirmedir. Örneğin; mürsel ve müdelles, muhaddislerin nezdinde merdûd kategorisinde değerlendirilirken; fukahâyâ göre makbûl kategorisinde değerlendirilmektedir.²⁷

Muhaddisler, merdûd hadis ile mevcut rivâyetin sâhibine âidiyetinin makbûl olmadığını ve tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olamayacağını kastetmektedirler. Bu sebeple muhaddislere göre merdûd, zayıf veya mevzû hadis demektir. Fukahâ ise merdûd kavramıyla hadisin fukahâ nezdinde ma'mûlün bih olmadığını ve o hadisle amelin merdûd olduğunu yani bi'l-fiil amel edilmemesi gerektiğini kastetmektedirler. Yoksa fukahâ, muhaddisler gibi sübûtünün merdûd olduğunu kastetmemektedirler.

Nitekim merdûd hadis, sübût ve amel bakımından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin İbn Hacer'in tanımına göre merdûd hadis, "*Haber verenin doğruluk tarafı ağır basmayan hadistir.*"²⁹ Tânevî (v. 1394/1974) ise merdûd hadisi şu şekilde tarif etmektedir: "*Haber verenin hata tarafı ağır basan hadistir.*"³⁰

Bir râvinin doğruluk tarafının ağır basmaması ya da hata tarafının ağır basması sebebiyle oluşan zann-ı gâlip, rivâyetinin merdûd kategorisinde değerlendirilmesine neden teşkil etmektedir. Bununla birlikte ne doğruluk tarafı ne de hata tarafı ağır basmayan kimselerin rivâyetleri de hükmen merdûd olarak kabûl edilmektedir.³¹

Zayıf hadis, isnâd veya isnâd dışı takviye yöntemlerinden herhangi biriyle kuvvetlenip makbûl mertebesine yükselmediği müddetçe merdûd sayılmaktadır. Eğer isnâd veya isnâd dışı takviye yöntemlerinden biriyle takviye edilebilirse makbûl olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Zerkeşî bu hususu şu sözleriyle açıkça ifade etmektedir: "*Zayıf olan bir hadis; terğîb ve terhîbi ifade etmediği veya kendisinden*

²⁷ Mu'tez Hatîb, **Reddu'l-hadîs min ciheti'l-metni**, s. 89-90.

²⁹ İbn Hacer, **Şerhu nuhbeti'l-fiker**, s. 211.

³⁰ Zafer Ahmed el-Osmânî Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, X. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007, s. 33. [Tânevî, naklettiğimiz merdûd tanımında "كذب" kelimesini kullanmaktadır. Tercümede bu kelimenin "yalan" değil de "hata" olarak çevrilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zira doğrunun zıddı hatadır. Yalan ise hatanın bir türüdür.]

³¹ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 211.

aşağıda olmayan (yani ya kendi seviyesinde ya da fevkinde olan) bir mütâbii ile senedi çoğalmadığı müddetçe merdûddür.”³²

Aynı şekilde mevzû hadis de merdûd kategorisinde değerlendirilmektedir. Fakat mevzû hadis ile zayıf hadisin merdûd kategorisinde değerlendirilmesinin yanlış anlaşılmaya yol açmaması için bir hususa daha değinmek faydalı olacaktır: Zayıf hadis, her ne kadar kategorik olarak merdûd hadis kapsamında değerlendirilse de hüküm olarak asla mevzû hadisle denk tutulmamalıdır. Zira zayıf hadis ile mevzû hadis arasında birtakım farklar bulunmaktadır. Zayıf hadis, “asl” itibariyle Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nispet edilebilirken; mevzû hadis asla nispet edilememektedir. Zayıf hadisin rivâyeti icmâ ile helaldir. Öyle ki; muhaddisler eserlerinde zayıf hadislere yer vermişlerdir. Fakat mevzû hadisin rivâyeti ancak mevzû olduğunun açıklanmasıyla câiz olabilmektedir. Âlimler, zayıf hadislerle fezâil, terğîb ve terhîb konularında amel etmeyi icmâ ile câiz görmüşler, hatta belirli şartlarla ahkâm konularında dahi ameli câiz görenlerin bulunduğu bilinmektedir. Mevzû hadislerle ise amel câiz değil, haramdır. Zayıf hadis şeriatta kendisiyle amel edilen bir aslın altına dâhil iken; mevzû hadis için böyle bir şey söz konusu değildir. Zayıf hadisle hükmetmek, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) aidiyeti hususunda karînenin bulunması sebebiyle kişilerin reylerinden daha evlâ iken mevzû hadis için yine böyle bir şey söz konusu değildir. Konumuzla da ilgili olarak, zayıf hadisin tarikleri pek çok yoldan geldiğinde takviye edilip hasen mertebesine yükselirken; mevzû hadisin tarikleri ne kadar çoğalırsa çoğalsın yinede yalandır.³³

Zayıf ve mevzû hadis, tanım ve hüküm bakımından farklı olmakla birlikte M. Hayri Kırbasoğlu, zayıf hadislere merdûd isminin verilmesini gerekçe göstererek zayıf hadislerin reddedilmesi gerektiğini ifade etmekte ve “*Babanzâde’nin ilgili bölüm başlığı olarak “Hadis-i Zaif (Haber-i merdûd)” ifadesini kullanmış olması, açıkça zayıf hadislerin reddedilmesi gerektiğini göstermektedir.*”³⁴ demektedir.

³² Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: **Tedribu’r-râvi fi şerhi takrîbi’n-Nevâvi**, thk: Muhammed Avvâme, I-V, Cidde, Dâru’l-Minhâc, 1437/2016, s. III/532.

³³ Halil b. İbrâhîm Molla Hâtır, **Hutûratu müsâvâtî’l-hadisi’d-daîfi bi’l-mevzû**, 1428, s. 105-108.

³⁴ M. Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, V. bsk., 2015, s. 129.

Kırbaçoğlu, bununla birlikte zayıf hadise merdûd denilmesinden yola çıkarak merdûd kabûl edilen bir hadisin hiçbir şekilde delil olarak kullanılmaması gerektiğini söylemekte; hadis, tefsir, fıkıh, kelam ve tasavvuf kitaplarında zayıf hadislerle çokça istidlâlde bulunulmasına şaşırmakta ve yadırgayarak şöyle demektedir:

“Zira zayıf hadisin merdud olduğu kabûl edildikten sonra, dinde bu tür rivayetlerin hiçbir sûretle delil olarak kullanılmaması gerekirken, başta hadis kaynakları olmak üzere tefsir, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi disiplinlere dair eserlerde bol miktarda zayıf hadis ile istidlalden çekinilmemiştir. Hatta kullanılan bu tür hadislerin zayıf olduğunu zaman zaman bizzat eserlerin müellifleri de itiraf etmekten geri kalmamışlardır.”³⁵

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki; merdûd kelimesinin luğat anlamından yola çıkarak ve zayıf hadislerin merdûd kategorisinde konumlandırılmasını gerekçe göstererek; zayıf hadisleri “reddedilir”, “atılır”, “tarafına dahi bakılmaz” gibi manalar yüklemek, bununla da yetinmeyerek hüküm itibariyle mevzû rivâyetlerle denk tutmak, yukarıda zikrettiğimiz farklar da göz önünde bulundurulduğunda, ilmî bir yaklaşım olmasa gerektir. Öte yandan zayıf hadisin merdûd kategorisinde değerlendirilebilmesi, isnâd veya isnâd dışı takviye yöntemlerinden herhangi biriyle kuvvetlenip makbûl mertebesine yükselmemesi halinde olduğu yukarıda da ifade edilmiştir. Bu hususta Ayşe Esra Ağırakça Şahyar’ın ifadelerini aktarmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz:

“Ancak ne sahih olması bir hadisin sübûtunun kat’î olduğunu söylemeye imkan verir ne de çok zayıf oluşu mevzû olduğuna hükmetme olanağı sağlar. İster sahih olsun ister çok zayıf olsun hadisin sübûtu zannîdir. Sıhhat arttıkça hadisin peygambere aidiyet ihtimali güçlenir, sıhhat azaldıkça bu ihtimal de zayıflar. Bu durumda zayıf bir hadisin, az da olsa peygambere aidiyet ihtimali taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Zayıflık arttıkça bu ihtimal azalarak hadis mevzû hadis düzeyine yaklaşacak, zayıflık azaldıkça ve hadis hasen seviyesine yaklaştıkça peygamber tarafından söylenmiş olma olasılığı yükselecektir. Dolayısıyla mevzû olduğu tespit edilmediği sürece bir hadisin peygamber tarafından söylenmediğini, peygambere ait olmadığını kat’î bir dille ifade etmek mümkün gözükmemektedir. İşte bu yaklaşım zayıf hadisleri bir çırpıda reddetmeyi zorlaştırmakta ve onların hadis rivayet ağları içerisinde yer edinmelerine imkân vermektedir. Bu durumda zayıf hadislerin yazılması, rivayet

³⁵ M. Hayri Kırbaçoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 129.

edilmesi ya da tahriç edilmesinde bu hadislerin peygambere, ait olma ihtimalini az da olsa taşımasının önemli rolü bulunduğu söylenebilir.”³⁶

Diğer yandan zayıf hadisin merdûd kategorisinde değerlendirilmesi, diğer bir ifadeyle zayıf hadise merdûd denilmesi, tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olamaması sebebiyledir.³⁷ Birtakım karînelerin bulunması durumunda tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olabilmektedir ki; zaten buna makbûl hadis denilmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın (v. 861/1457) şu ifadeleri de tüm söylediklerimizi özetler mâhiyettedir:

"Zayıfın manası 'hakikatte bâtil' demek değildir. Aksine hakikatte sahîh olması mümkün olmasıyla birlikte muhaddislerin nezdinde muteber olan şartların (kendisinde) sâbit olmadığı hadistir. Dolayısıyla bir karînenin bulunması durumunda bunun gerçekleşmesi câizdir.”³⁸

C. Muhaddisler ile Fukahâya Göre Makbûl ve Merdûd Hadisin Kısımları

Usûlü'l-hadis ilminin konusu kabûl ve red açısından râvî ve mervî olduğundan dolayı muhaddisler, uydurma hadislerin ortaya çıkmasından itibaren hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyetini ortaya koyma ve sahîh olanını sakîm olanından merdûd olanını da makbûl olanından ayırma faaliyeti içerisinde olmuşlardır. Bu faaliyet, hicrî birinci asırdan itibaren uygulanmış ve hicrî ikinci asırda olgunlaşarak devam etmiş olsa da en geniş ve en olgun şekliyle hicrî üçüncü asırda gerçekleşmiştir. Bu nedenle hicrî ikinci asırda “sahîh”, “sakîm”, “mevzu” ve zayıf hadislerle ilgili bazı terimler mevcut olsa da hadislerin sahîhlik ve zayıflık derecelerini bildiren ıstılâhların pek çoğu hicrî üçüncü asırda ortaya çıktığı ifade edilmektedir.³⁹

³⁶ Ayşe Esra Ağırakça Şahyar, **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)**, Akdem Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29.

³⁷ Hasen Muhammed el-Meşşât, **et-Takrîrâtü's-seniyye fî şerhi'l-manzûmeti'l-beykûniyye**, Cidde, Mektebetü's-Sevâdî, t.y., s. 11.; Leknevî, **a.g.e.**, s. 233.

³⁸ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsâ el-İskenderî, **Fethu'l-kadîr**, I-X, Dâru'l-fîkr, t.y., c. I, s. 306.

³⁹ Ahmet Yücel, **Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır**, II. bsk., İstanbul, İFAV, 2014, s. 172-3.

Hicrî ikinci asırda ağırlıklı olarak kelime anlamında kullanılan, hicrî üçüncü asırda ise daha çok ıstılâhî anlamında kullanılmaya başlanan⁴⁰ hasen hadis, çok kullanması sebebiyle Tirmizî (v. 279/892) ile yaygınlaşmış⁴¹ ve Hattâbî (v. 388/998) ile hadislerin sıralamasındaki yerini almıştır.⁴² Bundan böyle hadisler, öncesinde fiilen uygulanıyor olmasına rağmen, ilk defa Hattâbî ile sıralamadaki yerini almış ve sonrasında İbnü's-Salâh (v. 643/1245) ile usûlü'l-hadis kitaplarına girerek sahih, hasen ve sakîm/zayıf diye sübût bakımından üçlü taksime tâbi tutulmuştur.⁴³

Muhaddisler nezdinde sübût açısından yapılan bu üçlü taksim, makbûl ve merdûd hadisın kısımlarını oluşturmaktadır. Sübût açısından merdûd hadis genel olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar zayıf hadis ve mevzû' hadistir. Zayıf hadis de şiddetli ve hafif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aynı şekilde sübût bakımından makbûl hadis de dört kısma ayrılmaktadır ki bunlar sahih lizâtihi-sahih liğayrihi ve hasen lizâtihi-hasen liğayrihidir.⁴⁴ Bu taksimi İbn Hacer (v. 852/1448) şu sözleriyle detaylandırmaktadır:

*“Haber-i âhâd, şâz ve illetten sâlim ve senedi muttasıl olduğu halde zabt-ı tam ve âdil kimselerin nakli ile sahih lizâtihi olur. Bu, makbûl haberin dört çeşit olarak ilk taksimidir. Çünkü makbûl haber, ya makbûl sıfatlarının en üst derecesini şamil olur ya da olmaz. Birincisi, sahih lizâtihi'dir. İkincisi, tariklerinin çokluğu gibi, bu kusurları izâle eden bazı hususiyetleri bulunursa sahihtir, fakat lizâtihi değil. Eğer bu kusurları izâle eden bir hususiyet yoksa bu da hasen lizâtihi'dir. Kendisinde tevakkuf edilen hadisın kabûl tarafını ağır bastırarak bir karîne bulunursa, bu da hasendir; fakat lizâtihi değil.”*⁴⁵

Muhaddisler nezdinde makbûl hadis kategorisinde değerlendirilen sahih ve hasen hadislerin liğayrihi olan kısımları, kabûl sıfatlarının altıncısı olan “ihtiyaç anında bir âdidin (destekleyicinin) bulunması” şartı ile alakalıdır. Zira İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi bir hadis kabûl sıfatlarına en üst derecede sâhip olduğunda sahih lizâtihi; fakat kabûl sıfatlarına en üst derecede sâhip olmamasına rağmen farklı

⁴⁰ Yücel, **Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır**, s. 175.

⁴¹ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbnî's-Salâh**, s. 180.

⁴² Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî, **Me'âlimü's-sünen**, thk: Muhammed Râğıb Tabbâh, I-IV, Haleb, el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932, c. I, s. 6.

⁴³ Mu'tez Hatîb, **Reddu'l-hadis min ciheti'l-metni**, s. 29-30.

⁴⁴ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadis**, s. 33-34.

⁴⁵ İbn Hacer, **Şerhu nuhbeti'l-fiker**, s. 244-246.

yollardan gelen destekleyici nitelikteki tariklerin bulunması ile kendisindeki kusur izâle olduğunda sahih liğayrihî; kusuru izâle edecek nitelikte bir destekleyici bulunamazsa hasen lizâtihi; aslı itibariyle zayıf olmasına rağmen kabûl tarafını ağır bastırarak bir karîne bulunduğu hasen liğayrihîdir.

Fukahânın ıstılâhında hadisler, amel edilebilirlik açısından ele alınmakta ve temelde ma'mûlün bih olan-ma'mûlün bih olmayan şeklinde ikili taksime tabi tutulmaktadır. Bu durum sahih-zayıf veya makbûl-merdûd kavramlarıyla da ifade edilmektedir.

Bu sebeple fukahânın ıstılâhında sahih lizâtihi-sahih liğayrihi ve hasen lizâtihi-hasen liğayrihi diye bilinen kavramlar yoktur. Zira fukahâya göre sahih, amelin vücûbu ve ahkâma dair meselelerde muhtecun bih olması bakımından ortak olmaları sebebiyle hasene de şâmil olan bir manadadır. Bundan dolayı ikisinin arasını ayırmaya gerek duymamışlardır. Hatta bazı zayıf rivâyetleri de kendisini destekleyen kuvvetlendiricisiyle birlikte sahihe dâhil etmişlerdir.⁴⁶

Fukahâya göre ma'mûlün bih olan hadisler sadece sahihlerden ibaret olmadığı gibi, ma'mûlün bih olmayan hadisler de sadece zayıf hadislerden ibaret değildir. Zira zayıfların bir kısmı, fezâil vb. gibi vücûbî/bağlayıcı olmayan konularda amel edilebildiği için ma'mûlün bih kategorisinde değerlendirilmektedir. Öte yandan sahihlerin bir kısmı, hükmü mensûh olma gibi vb. illetlerden ötürü ma'mûlün bih olmayan kategorisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla fukahâya göre her sahih, ma'mûlün bih kategorisinde değerlendirilmediği gibi, her zayıf da ma'mûlün bih olmayan kategorisinde değerlendirilmemektedir.

Nitekim Hanbelî mezhebinin kurucu imâmı, muhaddis ve fakîh Ahmed b. Hanbel'e (v. 241/855), *"Taz'îf ettiğin halde neden bu hadisle hükmediyorsun"* diye sorulduğunda *"Biz isnâdını taz'îf ediyoruz. Fakat amel bu hadisin medlûlüne göredir"* şeklinde cevap vermesi de bu hususu teyit etmektedir.⁴⁷

⁴⁶ Ayderûs, *el-Hadîsu'z-zaîf ve eseruhû fi'l-ahkâm*, s. 196-8.

⁴⁷ Ebu Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-Udde fi usûli'l-fıkıh*, thk: Ahmed b. Alî, III. bsk., Riyâd, 1993/1414, c. III, s. 938.

II. MERDÛD HADİS ÇEŞİDİ OLARAK ZAYIF HADİS

Hadislerin kabûl ve red açısından taksimini yaptıktan sonra konumuzla doğrudan alakalı olan zayıf hadisin tanımlarını, sadece muhaddislerin yöntemini dikkate alarak, zikredebiliriz. Zira fukahânın zayıf hadis ile ilgili genel tavrı, merdûd hadis bahsinde zikredilmiştir.

A. Sözlük Anlamı

Lügatta, ض ع ف kökünün aslî iki farklı manası bulunmaktadır. Biri kuvvetin zıttına delâlet ederken, diğeri bir şeyin benzerine eklenmesine delâlet etmektedir.⁵³ Bu kökten gelen “za’f” veya “zu’f” kelimeleri ise kuvvetin zıttı manasındadır.⁵⁴ Kelime anlamıyla zayıflık, hissî zayıflık anlamında kullanılabileceği gibi, manevî zayıflık anlamında da kullanılabilmektedir ki; burada kastedilen mânevî zayıflıktır.⁵⁵

B. İstılâhî Anlamı

Zayıf hadisin istılâhî manasına dâir ise çeşitli tanımlar yapılmıştır. İbnü’s-Salâh (v. 643/1245), “*Kendisinde, sahîh ve hasen hadisin sıfatları bulunmayan her hadis; zayıf hadistir.*”⁵⁶ şeklinde tarif etmiş, kitabını ihtisâr eden Nevevî (v. 676/1277) ve İbn Kesîr (v. 774/1373) de kendisine tâbi olmuşlardır.⁵⁷

İrâkî (v. 806/1404), hasen derecesinden aşağı olanın, sahîh derecesinden daha da aşağı olacağı gerekçesiyle İbnü’s-Salâh’ın tanımındaki ‘sahîh’ kaydına gerek olmadığını söyleyerek itirazda bulunmaktadır. Bu sebeple zayıf hadisi, “*Hasenlik*

⁵³ İbn Fâris, Ebü’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, **Mu’cemu mekâyîsi’l-lüga**, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, I–VI, Dâru’l-Fikr, 1979, c. III, s. 362.

⁵⁴ İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî, **Lisânü’l-arab**, I–XV, Beyrut, Dâru Sâdır, t.y., c. IX s. 203.

⁵⁵ Mahmûd Tahhân, **Teyşîru mustalahi’l-hadîs**, XI. Bsk., Riyâd, Mektebetü’l-Maârif, 1431/2010, s. 78.

⁵⁶ İbnü’s-Salâh, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s. 188.

⁵⁷ Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **et-Takrîb ve’t-teysîr li ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr (Tedrîb Şerhiyle Beraber)**, thk: Muhammed Avvâme, I–V, Cidde, Dâru’l-Minhâc, 1437/2016, s. 81; İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîd İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **İhtisâru ulûmi’l-hadîs**, thk, Mâhir Yâsîn Fahl, Riyâd, Dâru’l-Meymân, 1434/2013, s. 121.

mertebesine ulaşmamış hadistir.” şeklinde tarif etmektedir.⁵⁸ Aynı şekilde İbn Dakîkî'l-Îd (v. 702/1302) de zayıf hadisi, “*Hasen derecesinden noksan olan hadistir.*”⁵⁹ diye tarif etmektedir.

Cürcânî (v. 816/1413) de zayıf hadisi İbnü's-Salâh gibi “*Kendisinde sahih ve hasen hadisin şartları toplanmayan hadistir.*”⁶⁰ şeklinde tarif ederken; kitabını şerh eden Leknevî (v. 1304/1886) ise, Irâkî gibi hasen hadisten noksan olan hadisin sahih hadisten daha da noksan olacağını gerekçe göstererek Cürcânî'nin “*Kendisinde hasen hadisin şartları bulunmayan hadistir.*” demesinin daha uygun olacağını, sahih kaydını zikretmeye ihtiyacın olmadığını ve zayıf hadisin mu'teber olan tanımının da bu olduğunu ifade etmektedir.⁶¹

İbn Hacer (v. 852/1448) ise İbnü's-Salâh'ın **Mukaddime**'si üzerine yaptığı nüket çalışmasında, O'nun zayıf hadise dâir tanımı üzerinde değerlendirmede bulunurken, “*Kendisinde kabûl sıfatları bulunmayan her hadistir.*” şeklinde tarif edilmesinin itirazdan daha uzak ve daha özlü bir ifade olduğunu dile getirmektedir.⁶²

Irâkî'nin itirazını göz önünde bulunduran Suyûtî (v. 911/1505) de “*Hasenlik sıfatından hâli olandır.*” şeklinde tarif etmektedir.⁶³

Abdülhakk Dihlevî (v. 1052/1642) ise zayıf hadisi, önceki tanımlardan farklı olarak “*hasen*” kaydını zikretmeksizin, şöyle tarif etmektedir: “*Sahihte muteber kabûl edilen şartların tamamı veya bir kısmı kaybolan hadis, zayıftır.*”⁶⁴

⁵⁸ Irâkî, **Şerhu't-Tefsira ve't-tezkira**, c. I s. 176.

⁵⁹ İbn Dakîkî, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî, **el-İktirâh fî beyânî'l-istilâh ve mâ udîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde fî's-sihâh**, thk: Kahtân Abdurrahman Devrî, Dâru'l-Ulûm, 1427/2007, s. 246.

⁶⁰ Leknevî, **Zaferu'l-emânî bi şerhi muhtasari's-seyyidi's-şerîfi'l-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, IV. bsk., Haleb, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1429/2008, s. 178.

⁶¹ Leknevî, **a.g.e.**, s. 178.

⁶² İbn Hacer, **en-Nüket alâ kitâbi'bni's-Salâh**, thk: Rebî' b. Hâdî, I-II, Riyâd, Dâru'r-Râye, 1415/1994, c. I, s. 492.

⁶³ Suyûtî, **Elfiyetü's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs**, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-ilmiyye, t.y., s. 12.

⁶⁴ Abdülhakk Dihlevî, **Mukaddime fî usûli'l-hadîs**, tkd. ve tlk: Selmân Huseynî Nedvî, III. bsk., Beyrût, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1986, s. 59.

Zayıf hadise dâir yapılan diğer bir tanım, Nureddin İtr'ın en güzel tarif diyerek aktardığı şu tanımdır: “*Makbûl hadisin şartlarından birini kaybeden hadistir.*”⁶⁵

Zikredilen tanımlar içersinde en isabetli tanımın İbn Hacer'e ait olduğu görülmektedir. Zira tanımlardaki “*şartlardan birini veya birkaçını taşımayan/kaybeden*” şeklindeki kayıtlar, hadisin makbûl mertebesinde merdûd mertebesine inerek zayıf kabûl edilmesi için yeterli değildir. Örneğin; sahih ve hasen hadisin şartlarından olan ittisâlin bir hadiste bulunmaması, o hadise direk zayıf hükmünün verilebilmesi için mesned teşkil etmemektedir. Çünkü hadisin başka tarikten/tariklerden geldiğinin tespit edilmesi durumunda, hadis, merdûd mertebesinde makbûl mertebesine yükselerek, (zayıf değil) hasen liğayrihi ismini alacaktır. Fakat İbn Hacer'in tanımına bakıldığında, herhangi bir sayı belirtmeyerek “*kabûl sıfatları bulunmayan*” demesi dikkat çekicidir. Hangi sıfatın/sıfatların ne kadar bulunmaması durumunda hadisin zayıf kategorisinde değerlendirilebileceği ise detaylı incelemeyi gerektirmektedir ki; bu, konumuzun dışındadır.

Bu bakımdan muhaddislere göre bir hadisin merdûd sayılması genel hatlarıyla ya seneddeki düşme ya da râvinin ta'n edilmesi sebebiyledir. Râvinin düşmesi ya musannıfın tasarrufundan olmak üzere senedin başından olur ya senedin sonundan tâbi'inden sonra olur ya da diğer yerlerinden olur. Birincisi muallak, ikincisi mürsel, üçüncüsü peş peşe olmak kaydıyla iki veya daha fazla râvi düşmüş ise mu'dal; değil ise munkatı'dır. Râvinin düşmesi açık olabileceği gibi gizli de olabilmektedir. İlki likânın olmayışıyla tesbit edilebilmektedir. İkincisi, müdelles ve mürsel-i hafî gibi likâyâ ihtimalli sığayla vârid olmaktadır.

Ta'n ise, zayıflık yönünden birbirlerinden şiddetli olmak üzere on tanedir. Beş tanesi adâlete yönelik iken; beş tanesi ise zabta yöneliktir. Bunlar; râvinin yalanı, yalancılıkta ithâm edilmesi, hatasının fâhiş olması, gafleti, fiskı, vehmi, muhâlefeti, cehâleti, bid'atı ve hâfızasının kötü olmasıdır. Birincisi mevzû', ikincisi metrûk, üçüncüsü, (bir görüşe göre) dördüncüsü ve beşincisi münker, altıncısı birtakım

⁶⁵ İtr, *Menhecu'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, s. 286.

karîneler ve tariklerinin bir araya getirilmesiyle tespit edilmesi durumunda mualleldir. Muhâlefet, siyâkı değiştirmek sûretiyle ise müdrecü'l-isnâd; mevkûfu merfû ile karışmak sûretiyle ise müdrecü'l-metin; takdîm ve te'hîr sûretiyle ise maktûb; râvinin ziyâdesi sûretiyle ise el-mezîd fî muttasili'l-esânîd; râvinin aralarında tercih yapılamayacak şekilde değişmesi sûretiyle ise muzdarib; siyâkın bâki kalmasıyla birlikte bir harfîn veya harflerin değiştirilmesi ve bu değişikliğin noktaya nispetle olması sûretiyle ise musahhaf; şekle nispetle olması sûretiyle ise muharreftir.⁶⁶

⁶⁶ İbn Hacer, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, s. 388-493.

İKİNCİ BÖLÜM

ZAYIF HADİSLERİN TAKVİYESİ

I. TAKVİYENİN ANLAMİ

A. Sözlük Anlamı

Lügatta, ق و ي kök harfleriyle tef'îl babından mastar olan takviye (التقوية) kelimesi, “zayıflığını kuvvetle değiştirmek”, “zayıfı kuvvetlendirmek/takviye etmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁷

Zayıf hadislerin takviyesi bağlamında bu kelime çeşitli kalıplarla kullanılmakla birlikte aynı manaya gelen mürâdif kelimeler de kullanılmaktadır. Çalışma boyunca tespit edilebildiği kadarıyla, zayıf hadislerin takviyesi bağlamında şu kelimelerin de çeşitli kalıplarla kullanıldığı görülmüştür: (الجبر), (العضد), (الأيد), (الشدّة).

B. Istılâhî Anlamı

Muhaddisler ile fukahâ tarafından zayıf hadislerin takviyesine dair kapsamlı bir tanıma rastlanmamıştır. Sadece “takviye” ve bu manaya gelebilecek diğer kelimeler, ilgili yerlerde zikredilerek yetinilmiştir.

Bununla birlikte muâsır bazı çalışmalarda birtakım tanımlar zikredilmeye çalışılmıştır. Bunlardan biri, zayıf hadislerin takviyesine dâir olup şu şekildedir: “Râvisi kezzâb (yalancı) ve müttehem bi'l-kizb (yalancılıkla itham edilmiş) olmayan

⁶⁷ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrazzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXXX, Kuveyt, 1385/1965, c. XXXIX, s. 361; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, c. XV s. 207.

zayıf bir hadisi, makbûl mertebesine yükselmesi için sened veya metin veyahut da hem sened hem de metin açısından mütâbi', şevâhid veya başka birtakım karînelerle güçlendirmektir."⁶⁸

Tanımdaki “makbûl mertebesine yükselmesi için” kaydı, doğru olmasa gerektir. Evet, takviyedeki asıl maksat zayıf hadisin makbûl mertebesine yükseltilmesidir. Fakat bu her zamân mümkün olmamaktadır. Zira hadisin zayıflık durumuna göre değişmektedir. Eğer hadisin zayıflığı giderilemeyecek seviyede ise bu durumda hadis, makbûl mertebesine yükselememekte ancak zayıf dâiresi içerisinde amel edilebilir seviyeye yükselebilmektedir.

Diğer bir tanım ise; Türkiye’de yapılmış bir yüksek lisans tezine âit olup, makbûl hadislerin takviyesini de içine alarak, şu şekilde zikredilmektedir: “*Bir hadisin, senedle ilgili olsun veya olmasın belli şartlar dâhilinde herhangi bir karîne ile kuvvetlenmesi ve/veya kuvvetlendirmesi ya da kuvvetlendirilmesidir.*”⁶⁹

Yapılan bu tanımda bazı kayd-ı ihtirâzîler görülmektedir. Nitekim, “bir hadis” kaydı ile doğrudan veya dolaylı olarak, sarâhaten ya da hükmen merfû’ hadisler; “senedle ilgili olsun veya olmasın” kaydı ile isnâd dışı takviye karîneleri; “belli şartlar dâhilinde” kaydı ile böylesine hassas bir konunun ilkelerine uygun olarak işletilmesi gerektiği; “kuvvetlenmesi ve/veya kuvvetlendirmesi” kaydı ile hadislerin takviyesinin üç sonucunun olduğu; “ya da kuvvetlendirilmesidir” kaydı ile de hadisin hârici bir karîne ile takviyesi kastedilmektedir.⁷⁰

Hem muhaddislerin hem de fukahânın yöntemini dikkate alarak, şiddetli ve hafif zayıf hadisleri de kapsayıcı nitelikte şöyle bir tanım yapmak mümkündür: “*Zayıf bir hadisin, isnâd ve/veya isnâd dışı birtakım karîne veya karînelerle, belirli kâideler çerçevesinde, makbûl mertebesine yükseltilerek tek başına bir meselenin bi’l-kuvve veya bi’l-fiil mülzim/bağlayıcı delili olması ya da zayıf mertebesi içerisinde amel edilebilir seviyeye yükseltilmesidir.*”

⁶⁸ Ayderûs, *el-Hadîsu’z-zaîf ve eseruhû fi’l-ahkâm*, s. 131-2.

⁶⁹ Bayraktar, “*Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi’l-Kabûlün Etkisi*”, s. 11

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz.: Bayraktar, *a.g.e.*, s. 16-18.

II. TAKVİYENİN ÖNEMİ

Ulûmü'l-hadis, hem hadisin sahibine rivâyet lafızlarından biri ile nispet edilmesini, rivâyetin rivâyet ilmindeki tahammül ve eda şartlarına uygunluğunu, rivâyetin ittisâl veya inkıtâ' gibi durumlarını, kabûl ya da reddedilmesini, râvisinin âdil ya da mecruh olmasını;⁷¹ hem de rivâyetin manasını anlama ve istinbâtta bulunma bakımından metnini incelemektedir.⁷² Bu inceleme ise, birtakım kâideler çerçevesinde, isnâddaki râvilerin cerh-ta'dîl durumlarının, adâlet ve/veya zabtlarına yönelik sorunun ya da şüphenin bizzat o hadiste bulunup bulunmadığının⁷³ ve etkileyip etkilemediğinin tespit edilmesini; ilgili tüm merfû rivâyetlerin araştırılarak bir araya getirilmesini, birbirleriyle karşılaştırılmasını ve bunun yanında isnâd dışı birtakım karînelerin dikkate alınmasını zarûrî kılmaktadır.⁷⁴

Nitekim tebeü't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden muhaddis Abdullâh b. Mübârek'in (v. 181/797), "*Hadisinin sahih olmasını istiyorsan birbirlerine vur*"⁷⁵ sözü ile illel âlimi meşhur muhaddis Ali b. Medînî (v. 234/848-49)'nin "*Bir hadisin tüm tarikleri bir araya getirilmedikçe hatası ortaya çıkmaz.*"⁷⁶ sözü hadislerin birbirleriyle karşılaştırılmasının ve ilgili tüm rivâyetlerin bir araya getirilerek değerlendirilmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Elbette hadisin makbûl olup olmadığının ve/veya ma'mûlün bih olup olmadığının tespiti sadece isnâda hasredilmemelidir. Âlimlerin uygulamalarına bakıldığında da hasredilmediği açıkça görülmektedir. Zira isnâd dışı karînelerin dikkate alınması da bu hususu teyit etmektedir.

Muhaddisler, sözü mümkün olduğunca en doğru lafızlarla sâhibine nispet edebilmek için sahih tariklerle birlikte çeşitli maksatlarla zayıf tarikleri de toplayarak

⁷¹ Suyûtî, **Tedrib**, c. II, s. 14-22.

⁷² el-Gumârî, **Tevcihü'l-inâye li ta'rîfi ilmi'l-hadîsi rivâyeten ve dirâyeten**, s. 11.

⁷³ Nitekim Tânevî'nin "*Râvinin zayıf olması bütün rivâyetlerinin zayıf olmasını gerektirmez.*" sözü, râvinin zayıflığının her hadisinde bizzat tahakkuk etmeyebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bkz.: Tânevî, **Kavâid fi ulûmi'l-hadîs**, s. 409.

⁷⁴ Bayraktar, "**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi**", s. 15.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi'**, thk: Mahmûd et-Tahhân, I-II, Riyâd, Mektebetü'l-Maarif, 1403/1983, c. II, s. 296.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **a.g.e.**, c. II, s. 212; İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 260.

rivâyet etmişlerdir. Bu maksatların en önemlilerinden biri zayıf hadisin bir mütâbi' ile takviye olacağı beklentisi iken; diğeri ise zayıf hadisin bizzât kendisinin mütâbi' ya da şâhid olma ihtimâlidir.⁷⁷

Nitekim Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/777) "*Ben hadisi üç maksatla rivâyet ederim. Bir kimseden bir hadisi ya din edinmek amacıyla ya i'tibâr amacıyla ya da yanılmamak için tanıma amacıyla yazırım.*"⁷⁸ sözü erken dönemden itibaren hadislerin takviye maksadıyla yazıldığıнын en önemli kanıtlarındandır. Aynı şekilde Süfyân b. Uyeyne'nin (v. 198/814) "*Bu hadisi destekleyecek bir hadis bulamadık. Sadece bu tarikten gelmektedir.*"⁷⁹ sözü de erken dönemden itibaren zayıf hadislerin takviye edilmeye çalışıldığıнын ve önemsendiğinin bir göstergesidir.

Nitekim İmâm Şâfiî (v. 204/820), tespit edilebildiğimiz kadarıyla, zayıf hadisleri takviye yöntemlerine dâir bir usûl ortaya koyan ilk isimdir. Zira O, zayıf kategorisinde değerlendirilen mürsel hâdisin takviyesinde hem isnâd hem de isnâd dışı takviye yöntemlerini uygulamıştır. Bu da zayıf hadisleri takviye faaliyetinin ilk dönemlerden itibaren bir usûl çerçevesinde gerçekleştiğinin en önemli delilidir.⁸⁰

Hadisleri takviye etme faaliyetinin bu kadar önemsenmesinin sebeplerinden biri, tek bir isnâda bakılarak hadise nihâî hüküm verme endişesi olsa gerektir. Zira verilen bu hüküm, hadisin amelî ya da itikâdî meselelerde delil olup olamayacağında etkin rol oynayacaktır. Bu sebeple İslâm âlimleri, hadislere nihâî hüküm verirken acele etmemişler ve isnâd ile ilgili ve/veya isnâd dışı tüm karîneleri dikkate alarak hadisteki zayıflığı gidermenin yollarını aramışlardır.

Zira muhaddislere göre senedin sıhhati ile metnin sıhhati arasında mülâzemet yoktur.⁸¹ Çünkü sened, metne ulaştıran yoldur. Metin ise, isnâd ameliyesinin amacıdır.

⁷⁷ Ağırakça Şahyar, **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)**, s. 89.

⁷⁸ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, **ed-Du'afâu'l-kebîr**, thk: Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984, c. I, s. 15.; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi'**, c. II, s. 193.

⁷⁹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, **Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr**, thk: Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-XV, Dâru'l-Va'y, Kâhire, 1412/1991, c. III, s. 193.

⁸⁰ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, **er-Risâle fî ilmi usûli'l-fıkh**, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1435/2014, s. 114.

⁸¹ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, c. I, s. 161.

Fakat bununla birlikte araları ayrılabilir ve hüküm, diğerinin hükmünü gerektirmeyecek şekilde ikisinden birinin olabilir.⁸² Bu sebeple sened sahih olabilir fakat şâzlık ve/veya illet-i kâdiha-i hafıyye gibi sebeplerle metin sahih olmayabilir. Aynı şekilde aksi de mümkündür.⁸³ Nitekim İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) şu veciz ifadesi bu meselede ne kadar hassas olunması gerektiğine dâir ölçüyü koymaktadır:

“İsnâdı zayıf olan bir hadis gördüğünde ‘bu isnâd ile zayıftır’ anlamında ‘bu zayıftır’ diyebilirsin. Yoksa yalnızca bu isnâdın zayıf olmasından dolayı, hadisin metninin zayıflığını kastederek ‘bu zayıftır’ diyemezsin, belki hadisin sübûtunu ifade edebilecek başka bir isnâd ile rivâyet edilmiş olabilir.”⁸⁴

Bu nedenle muhaddislerin cumhûru nezdinde, pek çok sahih yoldan gelme ihtimâli göz önünde bulundurularak sadece tek bir sened üzerinden hadisin zayıflığına dâir kesin hüküm vermeme ve tek bir sened sebebiyle zayıf hadisi reddetmeme hususunda icmâ vâki olmuştur.⁸⁵

III. ZAYIFLIĞI HAFİF OLAN HADİSLERİN TAKVİYESİ

Zayıflığı hafif olan hadislerin takviyesi, detaylarda farklılıklar olmasıyla birlikte, ulemâ nezdinde ittifâkla kabûl edilmektedir. Bu tür zayıf hadislerin takviyesi, isnâd ile ilgili yöntemlerle gerçekteği gibi isnâd dışı yöntemlerle de gerçekleşmektedir. Her iki durumda da zayıflığı hafif olan hadis, makbûl mertebesine yükselmektedir.

Zayıf hadisin isnâd ile takviyesinde, takviye eden hadisin üst mertebeden olmasının şart olup olmadığı, aynı veya daha alt mertebeden olması durumunda zayıflığı hafif olan hadisi makbûl mertebesine yükseltip yükseltmeyeceği gibi konular önem arz etmektedir. Bununla birlikte verilen hasen liğayrihi hükmünün, tek tek her bir tarike mi yoksa tariklerin mecmuuna mı verildiği ise diğer bir konudur.

Zayıf hadisin isnâd dışı yöntemlerle takviyesinde ise takviye tek taraflıdır. Nitekim buradaki takviye sadece zayıf hadisin kuvvetlendirilmesi şeklinde tezâhür

⁸² Mu'tez Hafîb, *Reddu'l-hadîs min ciheti'l-metni*, s. 136

⁸³ İtr, *Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, s. 274.

⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, s. 286.

⁸⁵ Molla Hâtır, *Hutûratu müsâvâtî'l-hadîsi'd-daîfi bi'l-mevzû*, s. 50.

etmektedir. Zira zayıf hadisin isnâd dışı takviye karînelerini desteklemesi söz konusu değildir.

Ayrıca zayıf hadisin hangi kısmı olduğuna dair herhangi bir kayıt zikretmeksizin “*zayıf hadisin tarikleri pek çok yoldan geldiğinde hasen mertebesine yükselir*” şeklindeki mutlak kullanımın doğru olmadığı da ifade edilmektedir.⁸⁶ Nitekim Abdülfettâh Ebû Gudde (v. 1417/1997), “*Zayıf hadisin takviyesinde, zayıflık türüne dâir herhangi bir kayıt zikretmeksizin ‘tariklerinin çokça olması’ şeklindeki bu kullanım, birçok müteahhir ulemânın da hata ettiği gibi mücerred olarak tariklerinin çokça olmasının destekleyici sayılacağını vehmettirmektedir.*” demektedir. Sonrasında, “*râvisi seyyiu’l-hıfz vb. şeylerle vasıflanmış zayıf hadislerin tarikleri çokça olduğunda*” demenin daha uygun olacağını dile getirmektedir. Son olarak ise seyyiu’l-hıfzın benzeri olarak ihtilât, tedlîs, irsâl ve diğer hafif zayıflık türlerini zikrederek “*tariklerinin çokça olmasıyla takviyenin*” sadece zayıflığı hafif olan hadislere hasr edilmesi gerektiğine işâret etmektedir.⁸⁷

Burada bir hususa dikkat çekilmelidir: Tezin muhtelif yerlerinde de ifade edilmeye çalışıldığı gibi hadisin takviye edilerek hasen veya sahih mertebesine yükseltilmesi ile amel edilmesi farklı hususlardır. Dolayısıyla mücerred kesret-i turukun zayıf hadisin hasen veya sahih mertebesine yükselmesini mutlak olarak istilzâm etmemesi, amel etmeyi de istilzâm etmeyeceği şeklinde anlaşılmamalıdır.

A. Zayıflığı Hafif Olan Hadisin Tanımı

İbnü’s-Salâh, zayıf hadisleri takviye olup olmaması açısından ikiye ayırmaktadır. Takviye edilerek zayıflığı ortadan kalkabilecek zayıf hadislerin vasıflarını ise şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Bir kısım zayıflıklar vardır ki; zayıflığı sıdk ve diyânet ehli olduğu halde râvisinin hafızasının zayıflığından kaynaklanıyorsa; bu (başka yollardan gelmesi), zayıflığı ortadan kaldırır. Rivâyet etmiş olduğu hadisin başka yoldan geldiğini de gördüğümüzde, bu hadisin

⁸⁶ Şâkir, Ebû’l-Eşbâl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilkadir, **el-Bâ’isu’l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi’l-hadîs**, thk: Târik Mahmûd İvad, Beyrut, Müessesetu’r-Risâle Nâşirûn, 2011, s. 67.

⁸⁷ Tânevî, **Kavâid fi ulûmi’l-hadîs**, s. 78-79.

iyice bellediği hadislerden olduğunu ve bu hadiste zabtının bozulmadığını anlarız. Aynı şekilde zayıflığı eğer mürsel olarak rivâyet etmesinden dolayı ise, bir benzeri ile (zayıflık) ortadan kalkabilir.”⁸⁸

Benzer ifadeleri Nevevî (v. 676/1277) ve Takiyyuddîn Sübkî (v. 756/1355) de kaydetmektedir.⁸⁹ İbn Hacer (v. 852/1448) ise za’f-ı yesir hadislerin vasıflarına dâir şunları zikretmektedir:

“Seyyiu’l-hıfz, (rivâyet ettiği hadis ihtilâttan önceye mi yoksa sonraya mı ait olduğu) temyiz edilememiş muhtelit, mestûr, mürsel olan isnâd ve senette zikredilmeyen (râvinin) bilinmediği zamânki müdelles; (vasıf olarak) kendisinden daha aşağı olmayan (aksine) daha üst veya kendisi gibi muteber⁹⁰ (başka tek) bir râvi ile desteklenirse bunların hadisleri lizâtihi olmayan hasen (derecesinde) olabilir.”⁹¹

Sehâvi (v. 902/1496) de zayıflığı hafif olan hadislere dâir şunları söylemektedir:

“Râvisinin yalancılıkla ithâm edilmesi değil de hafızasının azlığı ve hatasının çok olması nedeniyle zayıf olan bir hadisin rivâyette dengi olan benzer başka bir müsned hadis rivâyet edilirse hasen mertebesine yükselebilir.”⁹²

Ayrıca Sehâvî, Nevevî’nin **et-Takrîb**’ini şerh ettiği eserinde, başka yoldan gelmesiyle işkâlin ortadan kalkmasına, râvinin mechûlu’l-hâl veya mu’an’an bir rivâyetinde tedlîs yapması gibi sebepleri de eklemiştir.⁹³

⁸⁸ İbnü’s-Salâh, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s. 178.

⁸⁹ Nevevî, **et-Takrîb ve’t-teysîr li ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr**, c. III, s. 71-74; Sübkî, Ebü’l-Hasen Takiyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Ali b. Temmâm, **Şifâü’s-sikâm fî ziyâreti hayri’l-enâm**, thk: Hüseyin Muhammed Alî Şükrî, Lübnân, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1429/2008, s. 101.

⁹⁰ İbn Hacer’in **Nüzhe**’sini tahkik eden Nureddin İtr, ibaredeki ‘muteber’ kelimesinin ne manaya geldiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Yani hadisin, mertebesi cerh ve ta’dîl ilminde به يعتبر olan bir râvinin tarikiyle gelmesiyledir ki bu zabtî sâbit olmadığında hakkında sadûk denilen ve ta’dîl mertebelerinden ve cerh mertebelerinin birinci ve ikinci mertebelerinden aşağı olup hakkında فيه لين ve ضعيف denilen râvilere de şâmilidir.” Bkz.: İbn Hacer, **Nüzhetü’n-nazar fî tadvîhi nuhbeti’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser**, thk: Nureddîn İtr, III. bsk., Dimaşk, Matbaatü’s-Sabbâh, 1421/2000, s. 105.

⁹¹ İbn Hacer, **Şerhu nuhbeti’l-fiker**, s. 538-40.

⁹² Sehâvî, **Fethu’l-muğîs**, c. I, s. 267.

⁹³ Sehâvî, **Şerhu’t-takrîb**, s. 81.

Suyûtî (v. 911/1505) ise tarikleri pek çok yoldan geldiğinde zayıflığı ortadan kalkacak olan zayıf hadise dâir şunları zikretmektedir:

“Zayıflığı sadûk ve emîn olan râvisinin hafızasının zayıflığından dolayı ise, hadisin başka bir yoldan gelmesiyle (zayıflık) ortadan kalkar. (...) Aynı şekilde hadisin zayıflığı irsâl, tedlîs veya -Şeyhu’l-İslâm’ın (İbn Hacer’in) ilâve ettiği gibi- mechûlu’l-hâl sebebiyle ise, hadisin başka yoldan gelmesiyle (zayıflık) ortadan kalkabilir. Fakat hasen lizâtihîden alt derecede olur.”⁹⁴

Buna göre, belirli kayıtlarla, “seyyiu’l-hıfz”, “muhtelit”, “mestur”, “mürsel” “müdelles” ve “mechûlu’l-hâl” sebebiyle zayıf olan hadisler, zayıflığı hafif olan olarak kabûl edilmekte ve zayıflığı izâle edilebilir olarak görülmektedir.

B. Zayıflığı Hafif Olan Hadislerin Birbirlerini Takviyesi

Zayıf hadislerin takviyesi, takviye edilen hadisin zayıflık derecesi ile takviye eden hadisin kuvvet derecesine oranla gerçekleşmektedir. Bu sebeple hadislerin takviyesinde, öncelikli olarak aranan takviye edici konumdaki hadisin takviye ettiği hadisten daha üst mertebede olmasıdır. Nitekim tercihe şayan olan; zayıflık sebebi sadece senedindeki inkıtâ’ olan hafif zayıf hadisin, senedi muttasıl başka bir hadisle takviye edilmesidir. Fakat bu, her zamân mümkün olmamaktadır. Bazen takviye edici konumdaki hadis, takviye ettiği hadis ile aynı mertebede olabilmektedir. Böyle bir durumda başka yoldan veya yollardan munkatı’ hadisle de takviye gerçekleşmektedir. Fakat munkatı’ hadisin başka munkatı’ hadis veya hadislerle takviyesi, munkatı’ hadisin müsned hadis ve hadislerle takviyesinden daha zayıftır. Nitekim İmâm Şâfiî (v. 204/820), mürsel hadisin, farklı hocalardan hadis alan bir mürsilin mürsel hadisiyle takviye edilebileceğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Farklı hocalardan ilim alan bir başka mürsilin ona muvâfakat edip etmediği incelenerek bakılır. Böyle bir mürsel rivâyet bulunursa; bu, onun mürselini kuvvetlendirdiğine dâir işâret olur. Fakat bu, birincisinden (müsned/muttasıl ile takviyeden) daha zayıftır.”⁹⁵

⁹⁴ Suyûtî, **Tedrib**, c. I, s. 269-70.

⁹⁵ Şâfiî, **er-Risâle**, s. 114.

Fakat zayıflığı hafif olan hadislerin aynı mertebedeki başka zayıflığı hafif olan hadislerle takviye edilebileceği meselesinde muhaddisler ile fukahânın cumhurundan ayrılarak şâz kalan isimlerden biri İbn Hazm'dır (v. 456/1064). Nitekim Zerkeşî (v. 794/1391) **en-Nüket**'inde İbn Hazm'ın “*Zayıf hadisin yolları bine de ulaşsa kuvvetlenmez ve zayıf hadisin (başka bir) zayıf hadise eklenmesi ise ancak zayıflığını artırır.*” dediğini nakletmektedir.

İbn Hazm'ın bu ifadeleri üzerine Zerkeşî, İbn Hazm'ın cumhurdan ayrılarak şâz kaldığını ve bu görüşünün merdûd olduğunu mütevâtir haber üzerinden delillendirerek şöyle demektedir:

“İbn Hazm cumhurdan ayrılarak şâz kalmıştır. (...) Bu görüş merdûddur. Çünkü bir araya gelmenin etkisi vardır. Görmüyor musun; mütevâtir haber kesinlik ifade eder. Ne var ki; âhâd haberleri tek tek ele alsak bunu (kesinliği) ifade etmez. O halde, tek kaldığında kesinlik ifade etmeyen hadis, birbirlerine eklendiklerinde ifade ediyorsa, (zayıf hadislerin de) birbirlerine eklenmelerinin, zayıflık derecesinden kuvvet derecesine intikali ifade etmesi evlâdır.”⁹⁶

İbn Hacer el-Askalânî de İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) “*Mürsel hadisin mahreci, başka bir yoldan gelmesiyle sahih olur.*” sözünü Hanefilerden bir grubun reddettiğini, Kâdî Ebûbekir (v. 543/1148) gibi usûlcülerden ve Şâfiîlerden bir grubun da Hanefilerle birlikte bu görüşe meylettiğini naklettikten sonra onların bu konudaki delillerinin şu olduğunu ifade etmektedir:

“Başka yoldan gelen hadis ya mürsel olur ya da müsned olur. Eğer mürsel olursa bu durumda zayıfın (başka bir) zayıfa eklenmesi söz konusu olur ki bu durumda zayıflık (daha da) artar.”

Günümüz akademisyenlerinden M. Hayri Kırbaçoğlu da zayıf hadislerin aynı mertebedeki başka zayıf hadislerle takviyesi meselesinde İbn Hazm ile aynı çizgide yer aldığı görülmektedir. Kırbaçoğlu, her ne kadar bu meseleye dâir görüşlerini kitabında herhangi birine dayandırmamış olsa da meseleye yaklaşımı ve ileri sürdüğü

⁹⁶ Zerkeşî, **en-Nüket alâ mukaddimeti'bni's-Salâh**, c. I, s. 322. (Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Zerkeşî'nin zayıf hadislerin takviyesi meselesine dâir İbn Hazm'dan naklettiği ifadeleri bu lafızlarla kendi kitaplarında bulamadık.)

argümanlar ilk olarak İbn Hazm'dan etkilenme ihtimâlini akıllara getirmektedir. Nitekim Kırbaçoğlu da Zerkeşî'nin ifadesinin zımında cumhurdan ayrılarak şâz kalmıştır. Zira Kırbaçoğlu, bu meseleye dâir şunları söylemektedir:

“Zayıf hadisin birkaç kanaldan rivayet edilmesinin, onu nasıl hasen derecesine yükseltebileceği de açık değildir. “Zayıf da olsa bir hadis birkaç kanaldan rivayet ediliyorsa, bu nakledilen hususun en azından bir aslının olduğunu gösterir.” şeklinde bir izah getirilmeye çalışılmışsa da bu da bir iddia olmaktan öteye geçemediğinden tatminkar değildir. Zayıf hadisin birkaç kanaldan rivayet edilmesinin onu hasen derecesine yükselteceği iddiası, halk arasında yaygın olan “Bir sepet kırık yumurta bir sağlam yumurta etmez.” karşı argümanını da akla getirmektedir. Nasıl kırık yumurtaların sayısı bir sepeti dolduracak kadar olsa bile, o yumurtaların tamamının bir sağlam yumurta etmesi mümkün değil ise; zayıf hadislerin de -ne kadar çok kanaldan rivayet edilirse edilsin- hasen derecesine yükselmesi mümkün değildir. Zira bir hadis, hepsi de zayıf olan yüzlerce tarikten dahi rivayet edilse, her birisindeki zayıflık ortadan kalkmadığı sürece, onun hasen derecesine yükselmesi mümkün olmaz.”⁹⁷

Muhaddisler ile fukahânın cumhurunun kabûl ettiği bir meselenin açık olmadığını hatta altı doldurulmayan kuru bir iddia olduğunu ve bu sebeple tatminkâr olmadığını ifade eden Kırbaçoğlu'nun ileri sürdüğü iddialar ve yumurta-sepet örneği ne kadar açık ve ne kadar tatminkardır? Kanaatimizce Kırbaçoğlu'nun ileri sürdüğü argümanların, kendi ifadesiyle “bir iddia olmaktan öteye geçemediğinden” açık ve tatminkâr olmadığı aşîkardır.

Nitekim zayıflığı hafif olan hadislerin birbirlerini takviye etmek sûretiyle hasen liğayrihî mertebesine yükselerek ihticâca elverişli hâle gelmesini sağlayan, takviye eden ile takviye edilenin mecmuu itibariyle meydana gelen kuvvettir. Bu kuvvet, hadisteki râvinin hafızasının kötü olmasından dolayı duyulan korkuyu ya da düşen râvinin durumunun bilinmemesinden kaynaklı endişeyi ortadan kaldırmaktadır.

Çünkü bu tür rivâyetlerin doğru ve yanlış olma ihtimalleri eşittir. Takviye edebilecek nitelikteki muteber râvilerin rivâyetlerinin birbirlerini desteklemesi iki ihtimalden doğru olanın ağır basmasına ve hadisin korunmuş olduğuna delâlet

⁹⁷ Kırbaçoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 131.

etmektedir. Bu nedenle tevakkuf derecesinden kabûl derecesine yükselmektedir.⁹⁸ Zira zayıflığı hafif olan hadislerin doğru olma ihtimalini ağır bastırarak zann-ı ğâlibin meydana gelmesine delâlet eden ne takviye eden ne de takviye edilendir. Bilakis birbirlerine katılmak suretiyle oluşan mecmu'dur.⁹⁹ Zira Nevevî'nin de (v. 676/1277) ifade ettiği gibi mecmuu itibariyle birbirlerini kuvvetlendirerek hasen liğayrihî mertebesine yükselen ve muhteccun bih olan hafif zayıf hadisler tek tek ele alındıklarında isnâdları yine zayıf olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁰

Öte yandan zayıflığı hafif olan hadisin yine zayıflığı hafif olan başka hadisle takviye edilebilmesi için takviye eden konumundaki hadisin tariklerinin çok olması her ne kadar tercih sebebi olsa da şart koşulmamaktadır. Zira takviye eden hadisin tek tarikten gelmesi takviye için yeterli kabûl edilmektedir. Nitekim Şâfiî'nin mürsel hadisi, tek yoldan gelen başka bir mürsel hadisle takviye etmesi¹⁰¹ ve İbnü's-Salâh'ın *"zayıflığı eğer mürsel olarak rivâyet etmesinden dolayı ise, bir benzeri ile (zayıflık) ortadan kalkabilir."*¹⁰² şeklindeki ifadesi bu hususu teyid etmektedir.

Beyhakî (v. 458/1066), **el-Erbaûne's-suğrâ** isimli eserinde Muâviye b. Hayde (r. anh) vasıtasıyla naklettiği rivâyetin peşine şunları söylemiştir:

*"Bu metin başka bir yoldan merfu olarak Sevbân'dan, başka bir yoldan merfu olarak Ebu'd-Derdâ'dan ve başka bir yoldan merfu olarak da Ebû Umâme'den rivâyet edilmiştir. Bu senetler birbirlerine eklendiklerinde kuvvet kazanırlar."*¹⁰³

Kezâ İbnü's-Salâh, *"Sizden biriniz perde ve örtü olmaksızın eliyle fercine dokunursa kendisine abdest vâcib olur."*¹⁰⁴ hadisinin isnâdında problemler olduğunu fakat başka tariklerin de kendisine eklenmesi ve bu tariklerin birbirlerini

⁹⁸ İbn Hacer, **Şerhu nuhbeti'l-fiker**, s. 541.

⁹⁹ İbn Hacer, **en-Nüket**, c. II, s. 566.

¹⁰⁰ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, c. I, s. 126.

¹⁰¹ Şâfiî, **er-Risâle**, s. 114.

¹⁰² İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 178.

¹⁰³ Beyhakî, **el-Erbaûne's-suğrâ'l-muharracetü fî ahvâli ibâdi'l-lâhi teâlâ ve ahlâkihim**, thk: Muhammed Nûr b. Muhammed b. Emîn, Katar, İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., s. 177-178.

¹⁰⁴ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, **Sünenü'd-Dârekutnî**, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed, I-III, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1422/2001, "Tahâret", 54.

desteklemeleri sûretiyle hadisin mecmuu itibariyle hasen mertebesine yükseleceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Bu hadisi Şâfiî bir cemaatten rivâyet etmiştir. İsnâdında birtakım sorunlar vardır. Fakat Beyhakî, bu hadisin başka tariklerini zikretmiştir. Böylelikle hadis, (Beyhakî’nin zikrettiği) bu tariklerin mecmûuyla kendisiyle ihticâc edilebilen hasen türüne dâhil olmuştur.”*¹⁰⁵

Aynı şekilde Şevkânî (v. 1250/1834) de üzerine farz olduğu ve geçerli mazereti olmadığı halde hac farîzasını yerine getirmeyen kimseye dâir rivâyeti ve onu destekleyecek başka rivâyetleri zikrettikten sonra şunu söylemektedir:

*“Bu tarîkler birbirlerini takviye etmektedir. (...) Zira bu tarîklerin mecmûu hadisin hasen liğayrihi olmasına yeterlidir.”*¹⁰⁶

C. Üst Mertebedeki Hadis ile Zayıflığı Hafif Olan Hadisin Birbirlerini Takviyesi

İbnü Seyyidi’n-Nâs Ebû’l-Feth Ya’murî (v. 734/1334), zayıf hadislerin takviyesinden bahsederken, destekleyicinin desteklenenden daha düşük mertebede olması durumunda böyle bir desteklemenin hiçbir şey ifade etmeyeceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Mütâbî’ (destekleyici) olan râvi, desteklenen râvi ile zayıflık noktasında ya eşit ya daha düşük ya da daha üst (derecede) olur. Eğer daha düşük derecede ise, mütâbaât hiçbir şey ifade etmez.”*¹⁰⁷

İbnü Seyyidi’n-Nâs’ın bu sözlerini nakleden Zerkeşî (v. 794/1391) ise, bu değerlendirmelerin ahkâm ile ilgili hadislerle alakalı olduğunu, fezâil hadislerinde daha alt mertebeden de olsa mütâbaatın gerçekleşeceğini söylemektedir. Zira fezâile

¹⁰⁵ İbnü’l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Âlî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, **el-Bedru’l-münîr fî tahrîcî’l-ehâdîs ve’l-âsârî’l-vâkia fî’ş-şerhi’l-kebîr**, thk: Mustafa Ebû’l-Ğayt, I-X, Riyâd, Dâru’l-Hicre, 2004, c. II, s. 471.

¹⁰⁶ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Âlî b. Muhammed, **Neylu’l-evtâr min esrâri munteka’l-ahyâr**, thk: Ebû Muâz Tânk b. İvezillâh b. Muhammed, I-XII, Riyâd, Dâru İbni’l-Kayyim-Dâru İbni Affân, 2005, c. VI, s. 17.

¹⁰⁷ Zerkeşî, **en-Nüket alâ mukaddimeti’bni’s-Salâh**, c. I, s. 322.

dâir hadislerin teferrüd ettiğinde dahi değerli olduğunu, daha alt mertebeden de olsa desteklenmesi durumunda evleviyetle mütâbaâtın gerçekleşeceğini ifade etmektedir.¹⁰⁸

Abdülhakk Dihlevî (v. 1052/1642) de destekleyici konumdaki hadisin desteklediği hadise denk olmasının zorunlu olmadığını aksine alt mertebedeki hadisin üst mertebedeki hadisi desteklemesinin usûlen mümkün olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁹

Alâî (v. 761/1359) ise zayıf mertebesinde değerlendirilen mürsel hadisin, hasen mertebesinde olan müsned hadise eklenmesiyle her birinin diğerini kuvvetlendireceğini ve bu takviye sonucunda zayıf olan mürsel hadisin hasen olan müsned hadisi sıhhat derecesine yükselteceğini şu sözleriyle açıkça dile getirmektedir:

*“Müsned hadis, bazen hasen derecesinde olabilir ve mürsel hadisin kendisine eklenmesiyle her biri diğerini kuvvetlendirir. Böylece hadis, ikisiyle (mürsel ve müsned tariklerle) sıhhat derecesine yükselir. Bu önemli bir meseledir. Bunu, ancak bu ilmin tadını alamamış biri inkâr eder.”*¹¹⁰

Hasen hadis, senedi muttasıl olması sebebiyle hadisin sübûtunun var olduğunu ifade ettiğinden artık mürsel hadis zayıf dâiresinde değildir. Âdetâ önce muttasıl olan hasen hadis, mürsel olan zayıf hadisi takviye etmek sûretiyle kabûl dâiresine yükseltmekte, sonra da hasen liğayrihi olan eski mürsel zayıf hadis, hasen lizâtihi olan hadisi takviye ederek sıhhat derecesine yükseltmektedir.

Bikâî (v. 885/1480), ise aslı itibariyle zayıf olan ve bu zayıfların birbirlerine katılmaları sûretiyle hasen liğayrihi mertebesine yükselen hadisin; aslı itibariyle hasen olan ve kendisinden mertebe olarak üstte bulunan hadisi sıhhat derecesine yükselteceğini, birinin lizâtihi diğerinin ise liğayrihî olmasının zarar vermeyeceğini açıkça şöyle ifade etmektedir:

¹⁰⁸ Zerkeşî, **en-Nüket alâ mukaddimeti’bni’s-Salâh**, c. I, s. 322.

¹⁰⁹ Abdülhakk Dihlevî, **Mukaddime fî usûli’l-hadîs**, s. 56.

¹¹⁰ Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, **Câmiu’t-tahsîl fî ahkâmî’l-merâsîl**, thk: Hamdî Abdülmecîd Selefî, II. bsk., y.y., Âlemü’l-Kütüb, 1407/1986, s. 41.

“Zayıf hadisler birbirlerine katıldıklarında hasen liğayrihî olabilirler. Hasen liğayrihî tarik ile de hasen lizâtihi olan tarikler sıhhat derecesine yükselebilirler. Çünkü hasen olan bir hadis, benzeri olan hasen hadise katılmıştır. Bunlardan birinin lizâtihi olması diğerinin de liğayrihî olması zarar vermez.”¹¹¹

Burada akıllara şu sorular gelebilir: Daha üst mertebede hadis varsa daha alt mertebedeki hadise ne gerek vardır? Üst mertebedeki hadis neden alt mertebedeki hadisin takviyesine ihtiyaç duymaktadır? İbn Hacer’in (v. 852/1448) şu ifadeleri bu ve buna benzer sorulara cevap niteliği taşımaktadır:

“Kendisiyle ihticâc etmeye sadece kopukluğunun engel olduğu mürsel hadis, kendisinde tek başına ihticâc etmeye engel bir şey bulunan müsned hadise muvâfakat ederse her biri diğerini destekler. Bununla da ortaya çıkmaktadır ki; bu müsnedin gelmesinin faydası, mürsel hadisin gereksiz olduğu anlamına gelmez.”¹¹²

“Daha alt derecedeki mütâbi’, yalanla itham edilen bir râvi değil ise (ve) tek bir isnâd ile gelen başka bir hasen hadisle, (desteklenen) hasen hadis arasında teâruz durumu olduğunda (desteklenen) hasen hadise kendisiyle tercihin mümkün olacağı bir kuvvet kazandırabilir. Eğer mütâbi’ aynı ya da daha üst derecede ise bunlardan her biri o hasen hadisi sıhhat derecesine yükseltir.”¹¹³

İbn Hacer’in ifadelerinden de anlaşıldığı üzere; daha alt mertebedeki zayıf hadisin üst mertebedeki hadisi takviyesi, bi’l-fiil ihticâca elverişli olmayan hadisi bi’l-fiil ihticâca elverişli kılmak diğer bir ifadeyle aktif delîl konumuna yükseltmek anlamına gelmektedir.¹¹⁴

¹¹¹ Bikâî, Ebû’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî, **en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fi şerhi’l-elfiyye**, thk: Mâhir Yâsîn Fahl, II, Riyâd, Mektebetü’r-Rüşd, 1428/2007, c. I, s. 249-250.

¹¹² İbn Hacer, **en-Nüket**, c. II, s. 567

¹¹³ İbn Hacer, **a.g.e.**, c. I, s. 420-421.

¹¹⁴ Bayraktar, **“Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi’l-Kabûlün Etkisi”**, s. 13.

D. Zayıflığı Hafif Olan Hadislerin Takviyesinin Etkileri

Zayıflığı hafif olan hadislerin takviye edilmesinin iki sonucu bulunmaktadır. Biri, zayıflığı hafif olan hadisin mecmuu itibâriyle hasen liğayrihi mertebesine yükselmesi; diğeri ise ihticâca elverişli hâle gelmesidir.

1. Hasen Liğayrihî Mertebesine Yükselmesi

Hadisin zayıflığı ya senedindeki kopukluk ya da râvilerinin cerh edilmesi sebebiyledir. Zayıflığı mürsel gibi senedindeki intikâ' sebebiyle ise, ya daha üst mertebede olan müsned/muttasıl bir veya birden fazla hadisin rivâyet edilmesiyle takviye edilir ya da aynı mertebede olan bir veya birden fazla mürsel hadisin rivâyet edilmesiyle takviye edilmektedir. Eğer takviye eden hadis veya hadisler daha üst mertebeden olan müsned/muttasıl ise intikâ'dan kaynaklı olan zayıflığı ortadan kaldırmaktadır.¹¹⁵ Fakat takviye eden hadis veya hadisler aynı mertebeden olan mürsel ise tek tek her bir hadisten zayıflık kalkmamakla birlikte hasen liğayrihilik hükmü mecmuuna itibarla verilmektedir.¹¹⁶

Nitekim Tirmizî de senedinde inkitâ' bulunmasına rağmen birçok hadisin hasen olduğuna hükmetmiştir.¹¹⁷ Zira Tirmizî'ye göre isnâdında müttehem bi'l-kezib olmayan, şâz olmayan ve benzeri başka yoldan rivâyet edilen hadis, hasen mertebesinde değerlendirilmektedir.¹¹⁸

Aynı şekilde hadisin zayıflığı, sadûk, emîn ve diyânet ehli olan râvisinin hafızasının zayıflığından dolayı ise, hadisin başka bir yoldan gelmesiyle zayıflık ortadan kalkmaktadır. Zira hadisin başka yoldan gelmesi râvinin bu hadisi iyi bellediği, hafızasının zayıflığının bu hadiste tahakkuk etmediği ve hadisin Hz.

¹¹⁵ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 178.

¹¹⁶ İbn Hacer, **en-Nüket**, s. 538-40.

¹¹⁷ Tâhir el-Cezâirî, **Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, I-II, Halep, Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1416/1995, c. I, s. 506.

¹¹⁸ İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân, **Şerhu ileli't-Tirmizî**, thk: Nüreddîn İtr, I-II, Dâru'l-Mellâh li't-Tibâ' ve'n-Neşr, t.y., c. II, s. 384.

Peygamber (s.a.v)’den korunmuş bir aslının olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple de hadise hasen liğayrihi hükmü verilmektedir.¹¹⁹

2. İhticâca Elverişli Hâle Gelmesi

Zayıflığı hafif olan hadisin takviye edilmek sûretiyle mecmuu itibariyle hasen liğayrihi mertebesine yükselerek kabûl dâiresi içersine girmesi, tek başına bir meselenin bi’l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olabilmesini mümkün kılmaktadır. Nitekim Suyûtî (v. 911/1505) bu hususu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Az zayıflık, destekleyici ile sanki hiç zayıflık yokmuş gibi ortadan kalkar. Dolayısıyla zayıf hadisle ihticâca bulunulmaz. Görmüyor musun? Mürsel hadis, zayıf bir yoldan olsa da müsned olarak geldiğinde veya mürsel türünden gelmesi gibi başka bir yoldan mürsel olarak geldiğinde bununla desteklenir ve tek kaldığında ihticâc edilemese de (desteklendiğinde) kendisiyle ihticâc edilir.”¹²⁰

Fakat burada bir hususa dikkat edilmelidir. Zira Suyûtî’nin de ifade ettiği gibi, takviye edilen zayıflığı hafif olan hadisin tek başına bir meselenin bi’l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olması, takviye sonucu meydana gelen kuvvet sebebiyledir. Bu nedenle birden fazla tarikten gelen zayıf hadisler tek tek değerlendirildiğinde, tek başına bir meselenin bi’l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili değildirler.

İbn Hacer, “Zemzem suyu ne niyetle okunursa onun içindir” rivâyetinin sıhhat durumu kendisine sorulunca küçük bir cüzde toplanan cevabında rivâyetlerin tahririni yaptıktan sonra şunu söylemektedir: “Muhaddislerin kâidelerinden bilindiğine göre; tariklerinin bir araya toplanmasıyla bu hadisin mertebesi kendisiyle ihticâca elverişli olur.”¹²¹

¹¹⁹ İbnü’s-Salâh, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s. 178; İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **el-Fetâvâ’l-kübrâ**, thk: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ, I-VI, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1408/1987, c. VI, s.241.; İbn Hacer, **el-İmtâ’ bi’l-erbaîne’l-mütebâyeti’s-semâ’**, thk: Ebû Abdillâh Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmâil Şâfiî, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997, s. 70; Suyûtî, **a.g.e.**, c. III, s. 72.

¹²⁰ Suyûtî, **Şerhu Elfiyeti’l-İrâkî fî ulûmi’l-hadîs**, s. 122.

¹²¹ İbn Hacer, **Mâü zemzem limâ şürîbe leh (ed-Dirâye fî mâi zemzem mine’r-rivâye** isimli eserin içinde), thk: Ferîd b. Muhammed, Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1434/2013, s. 153.

IV. ŞİDDETLİ ZAYIF HADİSLERİN TAKVİYESİ

Şiddetli zayıf olan hadislerin takviyesi, karışıklığı sebebiyle anlaşılması veya sonuca bağlanması güç bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim şiddetli zayıf hadislerin takviyesi, zayıflığı hafif olan hadisler kadar kolay değildir. Zira şiddetli zayıf hadisleri, aynı mertebedeki başka hadisler takviye etse dahi, genel bir ilke olarak, zayıflığının ortadan kalkamayacağı görüşü hâkimdir. Bunun bir neticesi olarak da makbûl mertebesine yükselmeyeceği ve tek başına bir meselenin mülzim/bağlayıcı delili olmayacağı ifade edilmektedir.

Bununla birlikte zayıflığı ortadan kaldırarak makbûl mertebesine yükseltmeyen takviyenin, şiddetli zayıf hadise hiçbir fayda sağlamayacağı hatta zayıflığını daha da artıracığı şeklindeki bir yaklaşım; şiddetli zayıf hadisleri, hükmen mevzû ile eşitlemek gibi bir tehlikeye düşürecektir. Fakat böyle bir eşitlemenin câiz olmadığı izahtan vârestedir.¹²²

Bu sebeple şiddetli zayıf hadislerin zayıflığının ortadan kalkmayacağı ve makbûl mertebesine yükselmeyeceği gibi ifadelerle neyin murâd edildiği doğru tespit edilmelidir. Bunun için de takviyenin hadisler üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu iyi anlaşılmalıdır.

A. Şiddetli Zayıf Hadisin Tanımı

Zayıflığı hafif olan hadisler, zayıflık sebebi ne olursa olsun “zayıf” diye isimlendirilirken, şiddetli zayıf hadisler için de aynı şekilde genel anlamıyla “zayıf” tabiri kullanılmaktadır. Bunun yanında şiddetli zayıf ile hafif zayıfı birbirinden ayırmak için, “şiddetli zayıftır” (ضعيف جدا), “senedinde metrûk veya müttehem biri vardır” (فيه فلان متروك أو متهم) gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Aynı şekilde zayıfın bazı durumlarını “münker”, “metruk” ve “matrûh” gibi özel ıstılâhlarla ayırdıkları da görülmektedir.¹²³

¹²² Molla Hâtır, *Hutûratu müsâvâtî'l-hadisi'd-daîfi bi'l-mevzû*, s. 105.

¹²³ İtr, *Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, s. 289-290.

İbnü's-Salâh (v. 643/1245), zayıf hadisi, zayıflığı giderilebilecek olan ve olmayan şeklinde iki kısma ayırarak râvisinin müttehem bi'l-kezip olması veya hadisin şâz olmasını şiddetli zayıflık olarak sayarak şöyle demektedir:

*“Bir kısım zayıflar vardır ki, şiddetli zayıf olmasından ve destekleyicinin onu onarmaktan ve güçlendirmekten âciz kalmasından ötürü bu zayıflık ortadan kalkmaz. Bu, râvinin ‘müttehem bi'l-kezip’ veya hadisin ‘şâz’ olmasından kaynaklanan zayıflık gibidir.”*¹²⁴

Zayıf hadisi iki kısma ayıran Takiyuddîn Sübkî (v. 756/1355) de aynı şekilde şiddetli zayıf hadisi, zayıflığı râvisinin *“müttehem bi'l-kezip”* ve benzeri sebeplerden kaynaklanan hadis şeklinde tarif etmektedir.¹²⁵

İbnü's-Salâh'ın kitabını ihtisâr eden Nevevî (v. 676/1277) ise, *“Râvinin fîskından kaynaklanan zayıf hadise gelince...”* diyerek şiddetli zayıflığı gerektiren sebeplere râvinin fâsık olmasını da eklemektedir.¹²⁶

Sehâvî (v. 902/1496), zayıflığı *“râvisinin (insanlar arasındaki) yalanından”* veya hafızası daha güçlü olan bir kimseye ya da topluluğa muhalefet etmek sûretiyle rivayetindeki *“şâzlıktan”* veyahut da bu ikisinin dışında *“fuḥşu'l-galat”* gibi reddedilmeyi gerektiren illetleri içeren hadislerin şiddetli zayıf olduklarını belirtmektedir.¹²⁷

Abdulfettâh Ebû Gudde'nin (v. 1417/1997) nakline göre eski talebesi Muhammed Avvâme zayıf hadisi dört kısma ayırmakta ve üçüncü kısımda şiddetli zayıfı ele alarak, *“Bu, kendisinde ‘müttehem’ veya ‘metrûk’ (râvi) bulunan zayıf hadistir.”* şeklinde tarif etmektedir.¹²⁸

Yukarıda naklettiğimiz âlimlerin sözlerinden de anlaşıldığı üzere; *“müttehem bi'l-kezip”*, *“fâhişu'l-galat”*, *“fâsık”*, *“metrûk”* ve *“kesretu'l-gafle”* gibi râviler ile *“şâz hadis”* şiddetli zayıf kategorisinde değerlendirilmektedir.

¹²⁴ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 178.

¹²⁵ Sübkî, **Şifâü's-sikâm**, s. 12.

¹²⁶ Nevevî, **et-Takrîb**, c. III, s. 75.

¹²⁷ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, c. I, s. 130.

¹²⁸ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs**, s. 100-101 (Abdulfettâh Ebû Gudde'nin dipnotu).

B. Şiddetli Zayıf Hadislerin Takviyesinin Mâhiyeti

Zayıf hadislerin takviye edilmek sûretiyle mertebe olarak yükselmesi, takviye eden hadisin kuvvet derecesi ve takviye edilen hadisin zayıflık derecesine bağlıdır. Nitekim hadisin zayıflığının şiddetli olması ve destekleyicinin/takviye edicinin hadiste ta'n edilen illeti izâle etmekten âciz kalması durumunda, mertebe olarak yükselecek derecede zayıflığının ortadan kalkmayacağı fikri hâkimdir. Nitekim İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) şu sözleri de bu hususu ifade etmedir:

*“Bir kısım zayıflar vardır ki, şiddetli zayıf olmasından ve destekleyicinin onarmaktan ve güçlendirmekten âciz kalmasından ötürü bu zayıflık ortadan kalkmaz. Bu, râvinin müttehem bi'l-kezip olmasından veya hadisin şâz olmasından kaynaklanan zayıflık gibidir.”*¹³⁰

Aynı şekilde Sehâvî de şiddetli zayıf hadislerin tarikleri çok olsa dahi desteklenemeyeceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Eğer hadisin zayıflığı, râvisinin (insanlar arasındaki) “yalanından” veya hafızası daha güçlü olan bir kimseye ya da topluluğa muhalefet etmek sûretiyle rivayetindeki “şazlıktan” veyahut da bu ikisinin dışında “fuhşu'l-galat” gibi reddedilmeyi gerektiren sebeplerden kaynaklı ise, bu zayıflık, tarikleri çok olsa da bu sebeplerden herhangi birinin bulunmasından dolayı desteklenmez. ‘Ümmetime kim dini ile alakalı kırk hadis ezberletirse...’ hadisi gibi. Nevevî, ‘tariklerinin çok olmasına rağmen huffâzın hadisin zayıflığında ittifak ettiklerini’ nakletmiştir.”*¹³¹

Hem İbnü's-Salâh'ın hem de Sehâvî'in bu ifadeleri, şiddetli zayıf hadislerin mutlak olarak kuvvetlenemeyeceği şeklinde değil; kuvvetlenmesinin oldukça zor olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim şâz hadis, teferrüdü ortadan kaldıracak gerçek bir tarik bulunması durumunda şâz olmaktan çıkacaktır. Zira şâz hadis hiçbir sûrette takviye olmasaydı; şâz olarak değerlendirilen tarikin şâzlıktan kurtulması imkânsız olurdu.

¹³⁰ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 178.

¹³¹ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs.**, c. I, s. 130.

Öte yandan bazen zayıf hadis, zayıflığının şiddetinden dolayı takviye ile zayıflığı izâle edilemediğinden kategorik olarak makbûl mertebesine yükseltilemez. Fakat zayıflık dâiresi içerisinde fezâil gibi konularda amel edilebilir seviyeye yükseltilebilir.

Nitekim İbnü's-Salâh'ın “*zayıflık ortadan kalkmaz*”, Sehâvî'nin “*bu sebeplerden herhangi birinin bulunmasından dolayı desteklenmez*”, Nevevî'nin “*Râvinin fiskından dolayı zayıf olana gelince, başkasının muvâfakatı ona fayda sağlamaz.*”¹³² sözü ile İbn Kesîr'in (v. 774/1373) “*Zayıflıkların bir kısmı mütâbaât ile ortadan kalkmaz. Yani destekleyici ve desteklenen olması fayda sağlamaz. (İnsanlar arasındaki) Yalancıların, metrûkların ve benzeri râvilerin rivâyeti gibi.*”¹³³ sözü de bu minvâlde anlaşılmalıdır.

Ayrıca Nevevî'nin sadece râvinin fiskından kaynaklı şiddetli zayıf hadisi kastetme ihtimâli de bulunmaktadır. Nitekim benzer tavır İbnü'l-Hümâm'da (v. 861/1457) da görülmektedir. Zira İbnü'l-Hümâm, zayıflık râvinin fiskından değil ise tek başına bir meselenin bağlayıcı delili olan hücciyet mertebesine yükseleceğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“*Râvisinin fiskından dolayı zayıf olan bir hadis, tariklerinin çokluğuyla hücciyete yükselmez. Fıskın dışında bir sebepten olursa, o zamân yükselir.*”¹³⁴

Nitekim İbnü'l-Hümâm'ın bu ifadelerinden; şiddetli zayıf hadislerin takviyesini hiçbir sûretle kabûl etmediği değil; fezâil gibi konularda amel edilebilir olan hafif zayıf mertebesine yükselebileceği fakat sahih ve hasen gibi daha üst mertebeye yükselemeyeceği anlaşılmaktadır.

Takiyyuddîn Sübkî (v. 756/1355) ise şiddetli zayıf hadisin yine şiddetli zayıf başka tarikten gelmesi durumunda hadisin kuvvetinin artmayacağını şu sözleriyle ifade etmektedir:

¹³² Nevevî, *et-Takrîb*, c. III, s. 75.

¹³³ İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, s. 116-117.

¹³⁴ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli'l-fıkḥ*, Mısır, y.y., 1351, s. 318.

*“Zayıf, iki kısımdır. Birinci kısım, zayıflığı râvisinin müttehem bi’l-kezip ve onun gibi sebeplerden kaynaklanandır. Bu sebeple bu türden zayıf hadislerin bir araya gelmesi kuvvetini artırmaz.”*¹³⁵

Sübkî’nin “*bu türden zayıf hadislerin bir araya gelmesi*” sözü şiddetli zayıf hadisin yine başka şiddetli zayıf hadisle bir araya gelmesi durumunda kuvvetinin artmayacağı; fakat zayıflığı hafif ve/veya daha üst mertebesindeki bir hadisin gelmesiyle kuvvetinin artabileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca kuvvetin artmaması ile hadisi kategorik olarak yükseltecek ve ahkâmda ameli gerektirecek derecede bir kuvvetin artmamasını kastediyor olması da mümkündür.

Ahmed Muhammed Şâkir (v.1377/1958) ise şiddetli zayıf rivâyetin kendisi gibi şiddetli zayıf olan başka yollardan gelmesiyle zayıflığının izâle olup takviye edilebilirliğinin aksine zayıflığına zayıflık katılacağı fikrini savunarak şöyle demektedir:

*“Hadisin zayıflığı râvinin fiskından veya yalancılıkla ithâm edilmesinden dolayı ise, sonrasında hadisin bu neviden başka yollardan gelmesi zayıflığa zayıflık katar. Çünkü müttehem bi’l-kezip (yalancılıkla ithâm edilen) veya kendilerinden başkalarının rivâyet etmemesi sebebiyle adâletleri cerh edilen râvilerin teferrüd etmeleri hadislerindeki güveni kaldırır ve rivâyetlerindeki zayıflığı teyit eder. Bu açıktır.”*¹³⁶

Ahmed Muhammed Şâkir’in bu düşüncesinin arkasında, İbn Hazm’ın (v. 456/1064) za’f- yesîr hadisin takviyesine dâir genel mantığının korunduğu söylenebilir. Zira İbn Hazm da zayıflığı hafif olan hadislerin birbirlerini takviye edemeyeceğini söylemekte ve hatta za’f- yesîr hadislerin tariklerinin çok olmasının zayıflığına zayıflık katacağı fikrini savunmaktadır.¹³⁷

¹³⁵ Sübkî, *Şifâü’s-sikâm*, s. 12.

¹³⁶ Şâkir, *el-Bâ’isu’l-hasîs*, s. 67.

¹³⁷ Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti’bni’s-Salâh*, c. I, s. 322.

C. Şiddetli Zayıf Hadislerin Takviyesinin Etkileri

Şiddetli zayıf olan hadislerin takviyesinin pratikte dört yansıması olduğu görülmektedir. Bunlar, hadisin aslının olduğuna delâleti, tercihe şayan oluşu, hafif zayıf mertebesine yükselmesi ve makbûl mertebesine yükselmesidir.

1. Tariklerinin Çok Olmasının Şiddetli Zayıf Hadisin Aslının Olduğuna Delâleti

İbn Hacer (v. 852/1448), **Fethu'l-Bârî** isimli eserinde hakkında “*Senedleri aşırı zayıftır*” dediği bir hadisi zikrettikten sonra farklı farklı kanallardan gelmiş olmasının hadisin aslının olduğunu hissettirdiğini ifade etmektedir: “*Fakat mahreçlerinin farklı farklı olması, hadisin aslının olduğunu hissettiriyor.*”¹³⁸

Aynı şekilde Sehâvî (v. 902/1496) de gözleri görmeyen âmâ birinin yürümesine yardımcı olan kimsenin mükâfâtına dâir rivâyetleri getirdikten sonra şunu söylemektedir:

“*Bu hadislerin tamamı zayıftır. Bazısı diğerlerinden daha şiddetli zayıftır. Fakat bu tariklerin mecmûu hadisin aslının bulunduğu delâlet etmektedir.*”¹³⁹

Burada şu hususu da vurgulamak yerinde olacaktır: Bir meselenin isbâtında şiddetli zayıf olan rivâyet yeterli olmayıp ancak meselenin aslının bulunduğu dâir kişide bir his uyandırmaktadır. Abdulfettâh Ebû Gudde’nin (v. 1417/1997) de dediği gibi şiddetli zayıf hadisin muhtevâsı ancak tercihe şayan sahih hadislerle kabûl edilebilir ve sâbit olabilir:

¹³⁸ İbn Hacer, **Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî**, thk: Ebû Kuteybe Fâriyâbî, I-XVII, Riyâd, Dâru Taybe, 1426/2005, c. XIII, s. 566.

¹³⁹ Sehâvî, **el-Ecvibetü'l-merdiyye fî mâ suile's-Sehâviyyu anhu mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye**, thk: Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, I-III, Riyâd, Dâru'r-Râye, 1418, c. II, s. 658.

“Muhaddis, şiddetli zayıf hadislerle çok sayıda tarikten gelmeleri sebebiyle uydurma olduğuna hükmetmediği takdirde, muhtevâsının isbâtı ancak tercihe lââyık olan sahîh hadislerle kabûl edilip sâbit olur.”¹⁴⁰

2. Pek Çok Yoldan Gelen Şiddetli Zayıf Hadisin Tercihe Şayan Oluşu

İbn Hacer, birçok isnâdla rivâyet edilen şiddetli zayıf hadislerin tek bir isnâdla rivâyet edilen şiddetli zayıf hadisten daha üstün olduğunu ve bunun semeresinin ise amel edilmesinin câiz olup olmadığı durumlarda ortaya çıkacağını şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Birbirini kuvvetlendiremeyecek şekilde tamamı itibâr derecesinden noksan birçok isnâdla rivâyet edilen zayıf bir hadis, aynı durumdaki (yani itibar derecesinden noksan) tek bir isnâdla rivâyet edilen zayıf hadisten daha üstündür. Bunun faydası ise mutlak olarak kendisiyle amel edilmesinin câiz olup olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır.”¹⁴¹

İbn Hacer’in bu sözlerinden birçok isnâdla rivâyet edilen şiddetli zayıf bir rivâyet ile tek bir isnâdla rivâyet edilen şiddetli zayıf bir rivâyet teâruz ettiğinde birçok isnâdla rivâyet edilenin tercihe şayan olduğu anlaşılmaktadır.

3. Zayıflığı Hafif Olan Hadis Konumuna Yükselmesi

Sehâvî’nin, hocası İbn Hacer’den defalarca dinlediğini hatta İbn Hacer’in kendi hattıyla yazdığını söylediği zayıf hadislerle amel edebilmek için aranan üç şartın birinci maddesi dikkatlice incelendiğinde; İbn Hacer’in zayıf hadislerle amel edilebilmesi için hadisin şiddetli zayıf olmaması gerektiğini belirttiği görülmektedir. Sonrasında, bu maddeyi şart koşarak, “yalancı”, “yalancılıkla ithâm edilmiş” ve “yanılması aşırı” olan râvîlerin rivâyetinde tek kaldıkları hadislerin bu hükümden

¹⁴⁰ Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, **el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, V. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1994, s. 80.

¹⁴¹ İbn Hacer, **en-Nüket**, c. I, s. 420.

çıktığını, diğer bir ifâdeyle bu tür râvîlerin hadisleriyle -rivâyetlerinde tek kalmaları durumunda- amel edilemeyeceğini şu sözleriyle kaydetmektedir:

*“Birçok defa hocamızı (İbn Hacer’i) şöyle derken işittim -ki bunu bana kendi hattıyla yazdı-: “Zayıf hadisle amel edebilmenin şartları üçtür: Birincisi, üzerinde ittifâk edilmiş (şarttır): Hadisin zayıflığı şiddetli olmamalıdır. Dolayısıyla (bu şart ile) kezzâb (hadiste yalancı), müttehem bi’l-kezib (hadiste yalancılıkla ithâm edilmiş) ve fâhişu’l-ğalat (yanılması aşırı) olan râvîlerden (rivâyetinde) **tek kalmış** kimseler çıkmaktadır.”¹⁴²*

İbn Hacer, şiddetli zayıf hadislerin tariklerinin çok olması durumunda; bu taaddüdün tarikleri, mestûr ve seyyiü’l-hıfz mertebesine yükselteceğini¹⁴³ ve bunun bir neticesi olarak da hadisin hiçbir şekilde amel edilmesi câiz olmayan merdûd ve münker mertebesinden fezâil-i a’ mâlde amel edilebilmesi câiz olan hadis mertebesine yükselteceğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Zayıflığı (yalancılıkla) töhmet veya cehâletten kaynaklanan zayıf hadisin tarikleri pek çok yoldan geldiğinde kendisiyle hiçbir şekilde amel etmenin câiz olmadığı merdûd ve münker mertebesinden kendisiyle fezâil-i a’ mâlde amel etmenin câiz olduğu zayıf mertebesine yükselir.”¹⁴⁴

Nitekim İbn Hacer, İbn Maîn’in (v. 233/848) “Hadisi yazılmaz, yalan söylerdi”, İbnü’l-Medîni’nin (v. 234/848-49) “Çok zayıf”, Ya’kûb b. Süfyân (v. 277/890)’ın “Rivâyetiyle ihticâc edilmez” dediği bir râvî olan Osmân b. Abdirrahmân b. Ömer b. Sa’d b. Ebî Vakkâs Zührî Vakkâs’ın¹⁴⁵ rivâyetini naklettikten sonra şunları söylemiştir:

“Bu ğarîb bir hadistir. Osmân b. Abdirrahmân b. Ömer b. Sa’d b. Ebî Vakkâs hadiste teferrüd etmiştir. Bu (râvî) zayıftır. Metruk olduğuna dair ittifâk edilmiştir. Fezâil-i a’ mâlde

¹⁴² Sehâvî, **el-Kavlü’l-bedî’ fi’s-salâti ala’l-habîbi’s-şeffi’**, thk: Muhammed Avvâme, Medine, Müessesetü’r-rayyân, 1422/2002, s. 472.

¹⁴³ Suyûtî, **Tedrib**, c. III, s. 75-6.

¹⁴⁴ İbn Hacer, **el-İmtâ’**, s. 70.

¹⁴⁵ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-tehzîb**, thk: İbrâhim Zeybek, Âdil Mürşid, I-IV, Müessesetu’r-Risâle, t.y., c. III, s. 69.

zayıf hadisin rivâyetine ruhsat vermişlerdir. Bir önceki Ebû Zerr hadisi bu rivâyeti (mana olarak) desteklemektedir.”¹⁴⁶

İbn Hacer’in isnâd olarak tek kaldığını açıkça söylemesine rağmen mana olarak gelen başka bir hadisle şiddetli zayıf hadisin takviyesinden bahsetmesi oldukça dikkat çekicidir.

Sehâvî de şiddetli zayıf hadisin tariklerinin pek çok yoldan gelmesiyle hiçbir şekilde amel edilmesi câiz olmayan münker ve merdûd mertebesinde fezâilde amel edilmesi câiz olan zayıf hadis mertebesine yükseleceği şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Eğer hadisin zayıflığı, râvisinin (insanlar arasındaki) ‘yalanından’ veya hafızası daha güçlü olan bir kimseye ya da topluluğa muhalefet etmek sûretiyle rivayetindeki ‘şazlıktan’ veyahut da bu ikisinin dışında ‘fuhşu’l-galat’ gibi reddedilmeyi gerektiren sebeplerden kaynaklı ise, bu zayıflık, tarikleri çok olsa da bu sebeplerden herhangi birinin bulunmasından dolayı desteklenmez. ‘Ümmetime kim dini ile alakalı kırk hadis ezberletirse...’ hadisi gibi. Nevevî, ‘tariklerinin çok olmasına rağmen huffâzın hadisin zayıflığında ittifak ettiklerini’ nakletmiştir. Fakat birbirlerini kuvvetlendiremeyecek şekilde itibâr derecesinden noksan olan tariklerinin çokluğu sebebiyle, hiçbir sûrette amel edilmesi câiz olmayan münker ve merdûd mertebesinde fezâilde amel edilmesi câiz olan zayıf hadis mertebesine yükselir.”¹⁴⁷

Suyûtî (v. 911/1505) de zayıflığı şiddetli olan hadisin amel edilmesi câiz olan hadis mertebesine yükseleceğine dâir şunları ifade etmektedir:

“Râvinin fiskından veya (insanlar arasındaki) yalanından kaynaklanan zayıf hadise gelince, diğer hadisin zayıflığı kendisinin zayıflığı gibi kuvvetli olup destekleyicinin de âciz kaldığı zamânda başka bir hadisin ona muvâfakat etmesi onu etkilemez. Evet, tariklerinin mecmûu itibâriyle münker veya لا أصل له olmaktan yükselir.”¹⁴⁸

Son dönemin önde gelen âlimlerinden Muhammed Zâhid Kevserî’nin (v. 1371/1952), *“Hadis tekniği açısından bir habere mevzû’ veya şedîdu’z-za’f hükmünü*

¹⁴⁶ İbn Hacer, **el-Emâli’l-mutlika**, Thk: Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâîl Selefî, el-Mektebu’l-İslâmî, 1995, s. 134.

¹⁴⁷ Sehâvî, **Fethu’l-muğîs**, c. I, s. 130.

¹⁴⁸ Suyûtî, **Tedrib**, c. III, s. 75.

vermenin ölçüsü; kezzâb (yalancı), müttehem bi'l-kezib (yalancılıkla itham edilen) veya fâhişu'l-hata (yanılması aşırı) olan râvilerin, o haberin rivâyetinde tek kalmalarıdır.” sözünden; zımnen bu tür râvilerin o haberin rivâyetinde tek kalmamaları durumunda yani tarikleri pek çok yoldan geldiğinde şiddetli zayıflıktan kurtulabileceği ve zayıflığı hafif olan mertebesinde değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Kevserî'nin bu çıkarımının aslı, geride zikredileceği üzere İbn Hacer'in zayıf hadislerle amel edilebilmesi için zikrettiği üç şarttan birincisi olsa gerektir.

4. Makbûl Mertebesine Yükselmesi

İbn Hacer (v. 852/1448), mecmuu itibariyle hafif zayıf mertebesine yükselen hadisin, başka yoldan zayıflığı hafif olan bir tarikin gelmesiyle de yine mecmûu itibâriyle hasen liğayrihî mertebesine yükseleceğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

*“Bazen tarikler o kadar çok olur ki; bu tarikler onu mestûr ve seyyiu'l-hıfz derecesine ulaştırır. Şöyle ki, bu hadis için zayıflığı giderilebilen ve kendisinde az bir zayıflık bulunan başka bir tarik bulunduğu bunların mecmûu itibâriyle hasen (liğayrihî) derecesine yükselir.”*¹⁵⁰

Sehâvî (v. 902/1496) de hocası gibi şiddetli zayıf olan rivâyetin, başka kanaldan zayıflığı hafif olarak gelmesi hâlinde, hasen liğayrihî mertebesine yükseleceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Bazen bu aşırı zayıf tarikler, kendisinde zayıflığı hafif bulunan tarik seviyesinde olurlar. Öyle ki, bu hadis, kendisinde ‘hafif zayıflık’ bulunan (başka) bir isnâd ile gelse, bu tarik sebebiyle hasen liğayrihî derecesine yükselir.”*¹⁵¹

Suyûtî'nin **Tedrîbu'r-râvi** isimli eserini tahkik eden muâsır hadis âlimi Muhammed Avvâme, şiddetli zayıf hadislerin kesret-i turuk ile zayıflığı orta derece olan zayıf hadis¹⁵² mertebesine yükseleceğini hatta bu kesretin, zayıflığı orta derece

¹⁴⁹ Muhammed Zâhid el-Kevserî, **Makâlâtü'l-Kevserî**, Kâhire, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y., s. 57.

¹⁵⁰ Suyûtî, **Tedrîb**, c. III, s. 75-6.

¹⁵¹ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, c. I, s. 130.

¹⁵² Muhammed Avvâme, zayıf hadisi dörtlü bir taksime tâbi tutmakta ve hafif zayıf ile şiddetli zayıf arasında “orta” bir mertebe daha zikrederek şu şekilde bir tarif getirmektedir: “Bu, râvisi hakkında

olan benzeri bir isnâd ile desteklenmesi durumunda hasen liğayrihî mertebesine yükseleceğini ifade etmektedir.¹⁵³

Muhammed Avvâme, tarikleri şiddetli zayıf olduğu halde hasen liğayrihi mertebesine yükselmiş olan bir hadisin sahih liğayrihi mertebesine yükselip yükselemeyeceği muhtemel sorusuna, “*Evet, tarikleri şiddetli (zayıf) olduğu halde yükselen bu hadis ilk olarak hasen liğayrihiye ulaşır. Sonra araştırmacının o hadisin başka birçok tariklerine vâkıf olmasıyla sahih liğayrihi mertebesine ulaşır.*” şeklinde cevap vermektedir.¹⁵⁴

Şiddetli zayıf hadislerin makbûl mertebesine yükseleceği fikri daha önceki dönemlerde de mevcuttur. Nitekim Tirmizî, şiddetli zayıf olan bir râvinin teferrüd etmesi durumunda hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Müttehem bi'l-kezib olan veya gafletinden ve hatasının çokluğundan dolayı hadiste zayıf kabul edilen bir râvî hadiste tek kalır ve bu hadis sadece onun kanalıyla bilinirse (böyle bir hadisle) ihticâc edilmez.”*¹⁵⁵

İbn Receb el-Hanbelî (v. 795/1393), Tirmizî'nin şiddetli zayıf râvilerin teferrüd ettiği rivâyetlerle şer'î hükümlerde ve ilmî meselelerde ihticâc edilemeyeceğini kastettiğini, fezâil, terğîb ve terhîb türü konularında ise rivâyet edilebileceğini¹⁵⁶ şu şekilde ifâde etmektedir:

*“Tirmizî, bu tür râvîlerin tek kaldıkları rivâyetlerle şer'î hükümlerde ve ilmî meselelerde ihticâc edilemeyeceğini kastetmiştir. Eğer bu tür râvîlerin hadis(ler)i güzel ahlak, terğîb ve terhîb konusunda rivâyet edilmiş ise imâmlardan birçoğu güzel ahlak vb. konularda zayıf râvîlerden rivâyete izin vermiştir. İbn-i Mehdî ve Ahmed b. Hanbel bu imâmlardandır.”*¹⁵⁷

“za'ifu'l-hadîs”, “merdûdu'l-hadîs”, “münkeru'l-hadîs” gibi ifadeler denilen zayıf hadistir.” (Muhammed avvâme, **Hükmü'l-amel bi'l-hadîsi'z-za'îf beyne'n-nezariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ**, s. 32.)

¹⁵³ Suyûtî, **Tedrîb**, c. III, s. 76.

¹⁵⁴ Suyûtî, **a.g.e.**, c. III, s. 76.

¹⁵⁵ İbn Receb, **Şerhu ileli't-Tirmizî**, c. I, s. 72.

¹⁵⁶ İbn Receb'in ifâdesi her ne kadar rivâyete dâir olsa da hadisin rivâyetinde, farklı sebepler olmasıyla birlikte, asıl semere genel prensip olarak amel edilmesidir.

¹⁵⁷ İbn Receb, **a.g.e.**, c. I, s. 72-73.

Tirmizî'nin ifadeleri İbn Receb'in dile getirdiği bağlamda ele alındığında; şiddetli zayıf olan râvilerin hadisleri pek çok tarikten geldiğinde ahkâma dâir meselelerde dahi bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olabileceği anlaşılmaktadır ki; bu, hadisin makbûl mertebesine yükseldiği anlamını taşımaktadır.

D. Şiddetli Zayıf ve Mevzû

İslâm âlimlerinin nezdinde, bir hadis ne kadar zayıf olursa olsun asla mevzû rivâyette denk tutulmamaktadır. Nitekim Abdülfettâh Ebû Gudde (v. 1417/1997), Buhârî'nin (v. 256/869) **el-Edebu'l-müfred** isimli eserinde istidlâl maksadıyla bol miktarda zayıf hadis rivâyet ettiğini hatta bu zayıf hadislerin râvîlerinin içinde meçhûl, münkeru'l-hadis, metrûk vb. kimselerin bulunduğunu söylemektedir.¹⁵⁸

Keza İbn Receb'in, Tirmizî'nin geride zikredilen ifadelerine yönelik değerlendirmelerinden; ulemâ nezdinde bir râvinin şiddetli/aşırı zayıf olmasının ve hadisin sadece bir tarikten rivâyet ediliyor oluşunun, diğer bir ifadeyle takviye edicisinin olmayışının onu mevzû veya hatalı rivâyet gibi yok veya yok hükmünde kabûl etmeye mesned teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında her ne kadar şer'î meselelerde kendisiyle ihticâc edilemese de fezâil, güzel ahlâk, terğîb ve terhîb gibi konularda amel edilebileceğine dâir cevâz verildiği görülmektedir.

Nitekim Beyhakî'nin *“Muhaddisler, hadis uydurduğu veya rivâyetinde yalan söylediği bilinen kimselerin rivâyeti olmadığı müddetçe, dualar ve fedâil-i a'mâl hakkında vârid olan hadislerin (amelde) kabûlü hususunda tesâmüh göstermişlerdir.”*¹⁵⁹, Nevevî'nin (v. 676/1277) *“Fedâil, terğîb ve terhîb konularında - mevzû olmadığı müddetçe- zayıf hadis ile amel etmek câiz ve müstehaptır.”*¹⁶⁰ ve İbnü'l-Hümâm'ın (v. 861/1457) *“Fedâil konularında mevzu dışında zayıf hadislerle amel edilebilir.”*¹⁶¹ şeklindeki ifadeleri hadisin şiddetli zayıf olması durumunda dahi belirli konularda amel edilebileceğini ortaya koymaktadır.

¹⁵⁸ Detaylı bilgi ve örnekler için bkz.: Leknevî, **Zaferu'l-emânî**, s. 182-4.

¹⁵⁹ Beyhakî, **el-Câmi' li Şu'abi'l-îmân**, thk: Abdulâlî Abülhamîd, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003, c. III, s. 428.

¹⁶⁰ Nevevî, **el-Ezkâr min kelâmi seyidi'l-ebrâr**, Mekke, Dâru'l-Minhâc, 1425/2005, s. 36.

¹⁶¹ İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-kadîr**, c. I, s. 349.

Öte yandan İbnü'l-Hümâm'ın, “*Müstehâb, mevzûnun dışındaki, zayıf hadislerle sâbit olur.*”¹⁶² sözü müstehâbın tarikleri taaddüt eden şiddetli zayıf hadislerle dahi sâbit olduğunu ifâde etmektedir.

İbn Abdilberr (v. 463/1071), **et-Temhîd** isimli eserinin mukaddimesinde isnâdı zayıf olan bir hadis zikrettikten sonra şöyle demektedir:

*"Bu, kendisinde zayıflık bulunan bir hadistir ve kendisiyle huccet getirilmez. Ancak biz bu hadisi, bilinsin diye zikrettik. Zayıf hadis, her ne kadar kendisiyle ihticâc edilmese de kaldırılıp atılmaz da. Zira nice isnâdı zayıf olan hadis vardır ki, manası sahihtir."*¹⁶³

Bu hususta Ayşe Esra Ağırakça Şahyar'ın söylemek istediklerimizi özetler mahiyetteki şu cümlelerini aktarmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz:

*"Ancak ne sahih olması bir hadisin sübûtunun kat'î olduğunu söylemeye imkan verir ne de çok zayıf oluşu mevzû olduğuna hükmetme olanağı sağlar. İster sahih olsun ister çok zayıf olsun hadisin sübûtu zannîdir. Sıhhat arttıkça hadisin peygambere aidiyet ihtimali güçlenir, sıhhat azaldıkça bu ihtimal de zayıflar. Bu durumda zayıf bir hadisin, az da olsa peygambere aidiyet ihtimali taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Zayıflık arttıkça bu ihtimal azalarak hadis mevzû hadis düzeyine yaklaşacak, zayıflık azaldıkça ve hadis hasen seviyesine yaklaştıkça peygamber tarafından söylenmiş olma olasılığı yükselecektir. Dolayısıyla mevzû olduğu tespit edilmediği sürece bir hadisin peygamber tarafından söylenmediğini, peygambere ait olmadığını kat'î bir dille ifade etmek mümkün gözükmemektedir. İşte bu yaklaşım zayıf hadisler bir çırpıda reddetmeyi zorlaştırmakta ve onların hadis rivayet ağları içerisinde yer edinmelerine imkân vermektedir. Bu durumda zayıf hadislerin yazılması, rivayet edilmesi ya da tahriç edilmesinde bu hadislerin peygambere, ait olma ihtimalini az da olsa taşımasının önemli rolü bulunduğu söylenebilir."*¹⁶⁴

¹⁶² İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-kadîr**, c. II, s. 133.

¹⁶³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsûf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **et-Temhîd limâ fi'l-muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd**, I-XXVI, yy. 1387/1967, c. I, s. 132.

¹⁶⁴ Ağırakça Şahyar, **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)**, s. 29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAYIF HADİSLERİ TAKVİYE YÖNTEMLERİ

I. ÂLİMLERİN ZAYIF HADİSLERİ TAKVİYEDEKİ BAKIŞ AÇILARI

İslâm âlimlerinin üstlendikleri vazîfe ve takip ettikleri metot, zayıf hadislerin takviyesinde de birtakım yöntem farklılıklarına da sebep olmuştur. Zira muhaddisler, asıl vazifelerine uygun olarak senedi merkeze alan bir anlayışla zayıf hadisleri takviye etmeye çalışmışlar; fukahâ ise asıl vazifesine uygun olarak manayî/mefhûmu merkeze alan bir anlayışla zayıf hadisleri takviye etmeye çalışmışlardır.

A. Muhaddislerin Bakış Açısı

Muhaddisler, hadisleri en iyi şekilde muhâfaza etmek için kabûlünde ihtiyât ile hareket etmişler, sadece alanında yetkin kimselerin anlayabileceği sıkı ve bir o kadar da hassas yöntemler şart koşmuşlardır.¹⁶⁵ Hadis âlimleri, hadisin mümkün olduğunca en doğru lafızlarla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyetini ve hadislerin bi'l-kuvve muhteccün bih olup olmadığını yaptıkları sened merkezli araştırmayla karar vermişlerdir.

Muhaddisler, muayyen bir hadisin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sübûtunu amaçlamışlardır. Muayyen hadisin sıhhatını aradıklarından dolayı da mürsel hadisi, isnâdının Hz. Peygamber (s.a.v)'e kadar muttasıl olmaması sebebiyle sahih kabûl

¹⁶⁵ Ayderûs, *el-Hadîsu'z-zaîf ve eseruhû fi'l-ahkâm*, s. 200.

etmemişlerdir.¹⁶⁶ Bu nedenle muhaddislere göre hadisler ancak sahih ve muttasıl olarak nakledilerek sâbit olmaktadır.¹⁶⁷

Nitekim Şu'be b. Haccâc'ın (v. 160/776), "*Haddesenâ ve Ahbarânâ lafızlarının bulunmadığı her hadis abur cuburdur.*"¹⁶⁸ sözü ile Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) "*Hadisin medârı kendisindeki isnâddır. Onunla sıhhati anlaşılır ve onunla ittisâli ortaya çıkar.*"¹⁶⁹ sözü muhaddislerin yöntemini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere; muhaddislere göre isnâd, şer'î ilmin hâsıl olmasının en önemli yollarından kabûl edilmektedir.¹⁷⁰ Bu sebeple cerh-ta'dîl ilmi ve râvîlere dâir tedvîn edilen tabakât kitapları muhaddislere hastır. Zira muhaddisler ilimlerini genellikle isnâdlar üzerine düzenlemişlerdir.¹⁷¹

Muhaddislerin bu yaklaşımı zayıf hadislerin takviyesindeki genel tavırlarını da ortaya koyar niteliktedir. Nitekim muhaddisler, hadislerin lafzını Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aidiyetini tespit ederken senedi merkeze almalarından kaynaklı olarak; zayıf hadislerin takviyesinde de ağırlıklı olarak "*isnâd ile takviye*" yöntemini esas almışlar ve takviye için öncelikli olarak mütâbaât ve şevâhidi aramışlardır.

Fakat "*isnâd ile takviye*" yönteminin yanında "*sened dışı takviye*" yöntemlerini de benimseyen hadis âlimleri bulunmaktadır. Bu sebeple zayıf hadislerin takviyesinde muhaddislerin sadece "*isnâd ile takviye*" yöntemini benimsediklerini, "*isnâd dışı takviye*" yöntemlerini kabûl etmediklerini, bu yöntemin sadece fukahâyâ ait olduğunu söyleyerek arasını kesin çizgilerle ayırmak doğru olmasa gerektir.

¹⁶⁶ İbn Receb, *Şerhu ilelî't-Tirmizî*, c. I, s. 297.

¹⁶⁷ Haldûn el-Ahdeb b. Muhammed Selîm, *Esbâbu ihtilâfi'l-muhaddisîn dirâse nakdiyye mukârene havle esbâbi'l-ihtilâf fî kabûli'l-ehâdis ve raddihâ*, I-II, y.y., Dâru Kunûzi'l-İlm, t.y., c. II, s. 613.

¹⁶⁸ Râmehurmuzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk: Muhammed Acâc Hatîb, III. bsk., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1404/1984, s. 517.

¹⁶⁹ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk: Ahmed Sakar, Kâhire, Dâru't-Türâs, 1389/1970, s. 194.

¹⁷⁰ Hatîb, *Reddu'l-hadîs min ciheti'l-metnî*, s. 32.

¹⁷¹ Hatîb, *a.g.e.*, s. 33.

B. Fukahânın Bakış Açısı

Fukahânın “*asıl vazifesi*” muayyen bir hadisin lafzının Hz. Peygamber’e (s.a.s.) aidiyetini araştırıp tespit etmek değildir. Nitekim Tirmizî’nin (v. 279/892) **el-İlelu’s-sağîr**’ini şerh eden İbn Receb (v. 795/ 1372) mürsel hadis bahsinde; fukahânın maksadının hadisin delâlet ettiği mananın sıhhati olduğunu dolayısıyla mürsel hadisi, aslının var olduğuna delalet eden karîneler desteklediğinde (hadisin) delâlet ettiği (mananın) sıhhati sebebiyle zannın kuvvetleneceğini ve böylelikle de karînelerle birlikte ihticâca elverişli olacağını ifade etmektedir.¹⁷²

Fukahâ, elindeki mevcut rivâyete, manasının ihticâca elverişli olup olmaması gözüyle bakmaktadırlar. Bu nedenle hadislerin sıhhatini ve muhteccün bih olup olmadığını tespit ederken sadece sened ile yetinmemişler buna ilâveten çeşitli karîneleri dikkate alarak mananın/mefhumun Hz. Peygamber’e (s.a.s.) âidiyetini araştırmışlardır.

Ebû’l-Hasen b. Hassâr el-Endelusî (v. 611/1214) de fukahânın hadislerin sıhhatini senetten ziyâde kendilerine hâs bazı yöntemlerle tespit edebildiklerini şu sözleriyle ifade etmektedir:

*“Bir fakîh, hadisin sıhhatini, usûle veya Allah’ın kitâbından bir ayete muvâfık olmasıyla bilebilir ve bu (muvâfakat) fakîhi, hadisin kabûlüne, onunla amel etmeye ve sahîh olduğuna inanmaya sevk eder. Senedinde yalancı bir râvi yoksa Allah’ın kitâbına ve şeriatın diğer asıllarına muvâfakat ettiği takdirde hadisin sıhhatine hükmetmekte herhangi bir beis yoktur.”*¹⁷³

Bu bakımdan fukahâ, zayıf hadislerin takviyesinde muhaddislerin kullandığı anlamda “*şâhid*” de şart koşmamışlardır. Bizzat hadisin metninin konusuna bakarak, hadisin metni ile diğer nassları, delilleri ve karîneleri karşılaştırmışlardır.¹⁷⁴ Bu takviye sebebiyle râcih olan ma’mûlün bih olan makbûl; mercûh olan ise ma’mûlün bih olmayan anlamında merdûd kabûl edilmektedir. Zira fukahâ nezdinde zayıf hadislerin

¹⁷² İbn Receb, **Şerhu ileli’t-Tirmizî**, c. I, s. 297.

¹⁷³ Zerkeşî, **en-Nüket alâ mukaddimeti’bni’s-Salâh**, c. I, s. 107; Suyûtî, **Tedrib**, c. II, s. 160.

¹⁷⁴ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi’l-hadîs**, s. 392.

takviyesi, muhaddislerde de olduğu gibi, hadisin makbûl ve ma'mûlün bih dâiresi içersine dâhil edilmesi faaliyetidir.

II. ZAYIF HADİSLERİN FARKLI İSNÂDLARLA TAKVİYESİ

Hadisin makbûl veya merdûd oluşuna dâir nihâi hüküm; sadece bir isnâdın zâhirine bakılarak verilemez. Bunun yanında hadisin lafzen veya manen başka yollardan rivâyet edilip edilmediğinin, râvisinin teferrüd edip etmediğinin, hadisin ma'rûf olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. İ'tibâr denilen bu araştırma ile hadisin (varsa) mütâbaât ve şevâhidinin ortaya çıkarılması, şâz ve nekâretin olmaması gibi durumlar tespit edilmelidir.¹⁷⁵ Nitekim muhaddislere göre senedin sıhhati ile metnin sıhhati arasında mülâzemet yoktur.¹⁷⁶ Zira sened sahih olabilir fakat şâz olma durumu veya illet-i kâdiha-i hafîyye gibi sebeplerle metin sahih olmayabilir.¹⁷⁷ Aynı şekilde aksi de mümkündür.

Bu nedenle muhaddislerin cumhûru nezdinde, pek çok sahih yoldan gelme ihtimâli göz önünde bulundurularak sadece bir sened üzerinden hadisin zayıflığına dâir nihâi hüküm vermeme ve zayıf bir sened sebebiyle hadisi reddetmeme hususunda icmâ vâki olmuştur.¹⁷⁸ Zira bir rivâyetteki hatanın tespiti, ilgili tüm rivâyetlerin bir araya toplanmasıyla tam olarak ortaya çıkmaktadır. Ali b. Medînî (v. 234/848-49) bu hakikati şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Bir hadisin tüm tarikleri bir araya getirilmedikçe hatası ortaya çıkmaz.*”¹⁷⁹

Nitekim Ebû Dâvûd (275/889), “*Teyemmüm Alan Kimse Namazı Kıldıktan Sonra Vakti İçinde Su Balsa*” bâb başlığı altında Muhammed b. İshâk Müseyyebî > Abdullah b. Nâfi' > Leys b. Sa'd > Bekr b. Sevâde > Atâ b. Yesâr > Ebû Sa'îd el-Hudrî tarikiyle şu hadisi zikretmektedir:

¹⁷⁵ İbn Hacer, **en-Nüket**, c. I, s. 404.

¹⁷⁶ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, c. I, s. 161.

¹⁷⁷ İtr, **Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs**, s. 274.

¹⁷⁸ Molla Hâtır, **Hutûratu müsâvâtî'l-hadîsi'd-daîfi bi'l-mevzû**, s. 50.

¹⁷⁹ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 260.

“(Sahâbeden) iki kişi sefere çıktılar. Namaz vakti girdi, fakat yanlarında su yoktu. Temiz bir toprakla teyemmüm aldılar ve namazlarını kıldılar. Sonra (namaz) vakti içinde su buldular. Biri namazı da abdesti de iâde etti, diğeri ise iâde etmedi. Sonra Rasûlüllâh’a (s.a.s.) geldiler ve durumu anlattılar. Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.s.), iâde etmeyene ‘sünnete isâbet ettin ve namazın sana yeterlidir’ buyurdu, abdest alıp iâde edene ise ‘sana iki ecir vardır’ buyurdu.”

Ebû Dâvûd, bu rivâyeti zikrettikten sonra Abdullah b. Nâfi’in dışında başkasının Leys > Amîra b. Ebî Nâciye > Bekr b. Sevâde > Atâ b. Yesâr > Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet ettiğini, bu hadiste Ebû Sa’îd el-Hudrî’nin zikredilmesinin mahfûz olmadığını ve bu rivâyetin mürsel olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra ise Muhammed b. Mesleme > Ebû Abdillâh > Atâ b. Yesâr tarikiyle bu rivâyetin manasında başka bir mürsel getirmekte ve diğeri mürseli takviye ederek ihticâcta bulunmaktadır.¹⁸⁰

Esas itibariyle teferrüd, her ne kadar râvisi hakkında şüphe oluştursa da tek başına hadisin sıhhatine mâni değildir. Nitekim sıhhat şartları içerisinde hadisin pek çok yoldan gelmesi gibi bir şart bulunmamaktadır. Bu nedenle sadece râvinin teferrüdüne bakılarak hadisin zayıflığına hükmedilemez.

Bununla birlikte günümüze ulaşan kaynaklar üzerinden yapılan incelemeler sonucu teferrüd ettiği zannedilen hadisi destekleyen başka bir rivâyet bulunamadığı durumda; bu durum belirtilmeli, aceleci davranılarak hadis hakkında nihâi hüküm verilmemelidir. Bunun yerine hadis kitaplarında çokça rastlanan *“La na’rifühû illâ min hâze’l-vech (bu hadisin başka tarikini bilmiyoruz)”* gibi ihtiyatlı ifadeler kullanılmalıdır.¹⁸¹ Nitekim İbnü’s-Salâh’ın (v. 643/1245) şu ifadeleri bu meselede ne kadar hassas olunması gerektiğini en veciz şekilde dile getirmektedir:

“İsnâdı zayıf olan bir hadis gördüğünde “bu isnâd ile zayıftır” anlamında “bu zayıftır” diyebilirsin. Yoksa yalnızca bu isnâdın zayıf olmasından dolayı, hadisin metninin

¹⁸⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Kitâbü’s-sünen**, thk: Muhammed Avvâme, I-V, Cidde, Dâru’l-Kıble, 1419/1994, “Tahâret”, 128.

¹⁸¹ Selahattin Polat, “İ’tibâr”, **DİA**, c. XXIII, s. 455.

zayıflığını kastederek “bu zayıftır” diyemezsin, belki hadisin sübûtunu ifade edebilecek başka bir isnâd ile rivâyet edilmiş olabilir.”¹⁸²

A. İ’tibâr Sonucu Takviye Yöntemleri

Genelde hadislerin özelde ise zayıf hadislerin takviyesinde¹⁸³ ağırlıklı olarak muhaddislerin uyguladığı¹⁸⁴ yöntem, “i’tibâr” sonucu ortaya çıkan taaddüd-i turuk ile takviye yöntemidir.

İ’tibâr, muhaddislerin nezdinde, ilgili hadisin lafzen veya manen başka yollardan rivayet edilip edilmediğini; yani râvisinin teferrüd edip etmediğini, hadisin ma’rûf olup olmadığını ortaya çıkarmak için ilgili hadisin tariklerinin araştırılmasına denilmektedir.¹⁸⁵

İ’tibâr ile maksat mütâbaât ve şevâhide ulaşmaktır. Dolayısıyla i’tibâr olmadan mütâbaât ve şevâhid olmaz. İ’tibâr ile mütâbaât ve şevâhid arasında sebep sonuç ilişkisi vardır. Bu nedenle i’tibâr, mütâbaât ve şevâhidin kasîmi veya müstakil bir nevi olmayıp bu iki neviye ulaşma biçimi ve bu iki neviyi öğrenmek için hadisin tariklerinin araştırılmasıdır.¹⁸⁶

Bununla birlikte zayıf hadisleri takviyede muhaddislere göre en etkili ve kuvvetli metot, yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla mütâbaât-ı tâmmе, mütâbaât-ı kâsıra/nâkîsa ve şâhiddir. Şâhid de bulunamazsa bu durumda isnâd dışı takviye karîneleri aranmaktadır.¹⁸⁷

Muhaddislerin mütâbi’ ve şâhide dâir iki farklı yaklaşımı vardır. Bir kısmı mütâbaâtı, sahâbînin aynı veya başka olmasını dikkate almaksızın lafızdaki

¹⁸² İbnü’s-Salâh, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s. 286.

¹⁸³ Polat, “İ’tibâr”, c. XXIII, s. 455.

¹⁸⁴ Suyûtî, **Tedrib**, c. III, s. 310.

¹⁸⁵ Bkz.: Bîkâ’î, **en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fi şerhi’l-elfiyye**, c. I, s. 477; Suyûtî, **Tedrib**, c. III, s. 310; Abdülhakk Dihlevî, **Mukaddime fi usûli’l-hadîs**, s. 57; Leknevî, **Zaferu’l-emânî**, s. 318; Şâkir, **el-Bâ’isu’l-hasîs**, s. 93; Abdullah Sirâcuddîn, **Şerhu’l-manzûmeti’l-beykûniyye fi mustalahi’l-hadîs**, Halep, Mektebetü Dâri’l-Felâh, 1430/2009, s. 132; Abdullah Aydın, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, V. bsk., İstanbul, İFAV, 2011, s. 142; Polat, “a.g.m.”, c. XXIII, s. 455.

¹⁸⁶ Şâkir, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁸⁷ Bayraktar, “**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi’l-Kabûlün Etkisi**”, s. 42.

muvâfakata; şâhidi ise manadaki (manen rivâyet) muvâfakata has kılmışlardır.¹⁸⁸ İbnü's-Salâh da bunlardandır.¹⁸⁹ İbn Hacer'in (v. 852/1448) de aralarında bulunduğu diğer bir kısmı ise mütâbaâtı aynı sahâbeden gelen isnâda, şâhidi ise farklı sahâbeden gelene hâs kılmışlardır. Bununla birlikte kullanımdaki genişlik ve lügatin ihtimalli olması sebebiyle, tesâmühan mütâbaâtı “şâhid”; şâhidi de “mütâbaât” diye isimlendirmişlerdir.¹⁹⁰

Biz ise bu çalışmamızda asıl olarak İbn Hacer'in istikrâr bulan tanımı üzerinden meseleyi ele alacağız. Nitekim takviye edici isnâd ister mütâbaât ister şâhid diye isimlendirilsin takviyede asıl maksat, ilk senetteki sorunu veya endişeyi kaldırmak, destekleyicinin kuvvetine göre hadisi takviye etmektir.¹⁹¹ Takviye de bunların her ikisiyle meydana gelmektedir.¹⁹²

1. Mütâbaât

متابعة kelimesi متابعة kelimesinin çoğuludur.¹⁹³ Mütâbaât, “Bir hadisin lafızlarına veya manasına¹⁹⁴ uygun başka bir hadisin, öncekinin ravisinden ayrı biri tarafından, tamamen veya kısmen aynı senedle rivayet edilmesi; böylece bu iki hadis ve ravinin birbirini desteklemesi”¹⁹⁵ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ferd olduğu zannedilen bir hadise başka bir râvinin muvafakat ettiğinin tespit edilmesi durumunda; muvâfakat eden hadise/râviye “mütâbi” veya “tâbi”; muvâfakat edilen hadise/râviye ise mütâba'un aleyh adı verilmektedir.¹⁹⁶

¹⁸⁸ Abdülhakk Dihlevî, *Mukaddime fi usûli'l-hadîs*, s. 57; el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, c. I, s. 494; İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, s. 420.

¹⁸⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, s. 247-8.

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, s. 355; Abdülhakk Dihlevî, *a.g.e.*, s. 57; Cudey', Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, I-II, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003, c. I, s. 53.

¹⁹¹ Abdülhakk Dihlevî, *a.g.e.*, s. 56; Cudey', *a.g.e.*, c. I, s. 53; İtr, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁹² Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 355.; İtr, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁹³ Cudey', *a.g.e.*, c. I, s. 53.

¹⁹⁴ Manen rivâyet.

¹⁹⁵ Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 228.

¹⁹⁶ el-Cezâirî, *a.g.e.*, c. I, s. 494; Abdülhakk Dihlevî, *a.g.e.*, s. 56; Sirâceddin, *Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye fi mustalahi'l-hadîs*, s. 132; Aydınî, *a.g.e.*, s. 230.

Mütâbi', desteklediği asıl hadisin lafzen rivâyeti ise “مثله”; manen rivâyeti ise “نحوه” denilmektedir.¹⁹⁷ Dolayısıyla aynı sahâbîden olması kaydıyla manen rivâyet edilmesi de mütâbi' diye isimlendirilmesi için yeterli sayılmaktadır. Aynı şekilde ister tâtme ister kâsıra olsun mütâbi'in desteklediği asıl hadise birebir aynı lafızla muvâfakat etmesi de şart değildir. Nitekim İbn Hacer, aynı sahâbîye ait olmakla birlikte mana itibâriyle aynı fakat lafızları birbirinden farklı iki rivâyeti getirmiş ve ardından şunları söylemiştir:

*“Bu tür mütâbaâtta -ister tâtme olsun ister kâsıra olsun- lafzen rivâyet edilmesi şart değildir. Zira aynı sahâbînin rivâyetine ait olduğundan mana olarak rivâyet edilmesi (mütâbaât tesmiyesi için) yeterlidir.”*¹⁹⁸

a. Mütâbaât-ı Tâtme

Eğer mütâbaât, teferrüd ettiği zannedilen, dolayısıyla hakkında hata endişesi duyulan râvinin bizzat kendisi için hâsıl olursa mütâbaât-ı tâtme diye isimlendirilmektedir.¹⁹⁹

Mütâbaât-ı tâtme misâl olarak İmâm Şâfiî'nin (v. 204/820) **el-Ümm** isimli eserinde Mâlik > Abdullâh b. Dinâr > İbn Ömer > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarîkiyle rivâyet ettiği şu hadis verilebilir:

الشهر تسع وعشرون، فلا تصوموا حتى تروا الهلال، ولا تفطروا حتى تروه، فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين.

“Ay, yirmi dokuz gündür. Bu sebeple hilâli görmedikçe oruca başlamayın ve hilâli görmedikçe de orucu bozmayın. Eğer hilâl kapalı olursa sayıyı otuza tamamlayın.”

Bazı râviler, İmâm Şâfiî'nin, İmâm Mâlik'ten (v. 179/795) bu lafızla rivâyet etmede tek kaldığını iddia ederek bu hadisi İmâm Şâfiî'nin garîb hadislerinden

¹⁹⁷ Bkz.: İtr, **Menhecû'n-nakd fî ulûmî'l-hadîs**, s. 418; Cudey', **Tahrîru ulûmî'l-hadîs**, c. I, s. 53; Abdülhakk Dihlevî, **Mukaddime fî usûlî'l-hadîs**, s. 56-57.

¹⁹⁸ İbn Hacer, **Şerhu Nuhbeti'l-fiker**, s. 352.

¹⁹⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 344; el-Cezâirî, **Tevcîhü'n-nazar**, c. I, s. 493; İtr, **a.g.e.**, s. 418; Sirâceddîn, **Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs**, s. 132.; Talat Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, VIII. bsk., Ankara, 2009, s. 47.

saymışlardır. Buna gerekçe olarak da İmâm Mâlik'in ashâbının bu hadisi "فإن غم عليكم" lafzıyla rivâyet ettiklerini öne sürmüşlerdir.

Fakat İmâm Şâfiî için bir mütâbi' bulunmaktadır ki; o da Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî'dir (v. 221/835). Nitekim Buhârî (v. 256/869), İmâm Şâfiî'nin İmâm Mâlik'ten rivâyet ettiği mezkûr hadise mütâbi' olacak iki rivâyet nakletmektedir. Biri; Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî > Mâlik > Nâfi' > Abdullâh b. Dinâr > Abdullâh b. Ömer > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle şu rivâyettir:

لا تصوموا حتى تروا الهلال، ولا تفطروا حتى تروه، فإن غم عليكم فاقدروا له.

"Hilâli görmedikçe oruca başlamayın, hilâli görmedikçe de orucu bozmayın. Eğer kapalı olursa takdir ediniz (otuza tamamlayınız)."

Diğeri ise; Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî > Mâlik > Abdullâh b. Dinâr > Abdullâh b. Ömer > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle şu rivâyettir:

الشهر تسع وعشرون ليلة، فلا تصوموا حتى تروه، فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين.

*"Ay yirmi dokuz gecedir. Bu sebeple hilâli görmedikçe oruca başlamayın. Eğer hilâl kapalı olursa sayıyı otuza tamamlayın."*²⁰⁰

Görüldüğü üzere buradaki mütâbaât, mütâbaât-ı tâmmedir. Zira Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî'nin mütâbaatı, râvinin bizzat kendisi olan İmâm Şâfiî'ye gerçekleşmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer'in naklettiği bu misâl, mütâbaâtta rivâyetler arasındaki lafız farklılıklarının olabileceğini göstermesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.²⁰¹

b. Mütâbaât-ı Kâsıra/Nâkıs

Eğer mütâbaât, söz konusu râvinin -kendisi için değil de- şeyhi veya şeyhinin üstündekiler için hâsıl olursa sahâbî râvî değişmediği sürece mütâbaât-ı kâsıra veya

²⁰⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri rasûlillai sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî*, I-IX, Beyrut, Dâru Tavkî'n-Necat, 1429, "Savm", 11.

²⁰¹ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, 345-350.

nâkîsa diye isimlendirilmektedir.²⁰² İbnü's-Salâh (v. 643/1245) ve O'na tâbi olanlara göre, sahâbî değışse de aynı lafız olduğu sürece mütâbaât-ı kâsıra/nâkîsa diye isimlendirilmektedir. Bununla birlikte hem İbn Hacer hem de İbnü's-Salâh, mütâbaât-ı kâsıraya “şâhid” de denilebileceğini ifade etmektedirler.²⁰³

Mütâbaât-ı kâsıraya misâl olarak İbn Huzeyme'nin (v. 311/924) **Sahih** isimli eserinde Âsım b. Muhammed > Muhammed b. Zeyd > Abdullâh b. Ömer > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle “فكملوا ثلاثين” lafzıyla rivâyet ettiği hadis verilebilir.²⁰⁴ Müslim (v. 261/875) de bu rivâyeti **Sahih** isimli eserinde Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > Abdullâh b. Ömer > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle “فاقدروا ثلاثين” lafzıyla rivâyet etmektedir.²⁰⁵

Verilen örnekte hakkında endişe duyulduğundan dolayı takviye aranan râvî Âsım b. Muhammed'in, zikredilen ikinci senette bizzat akranlarından birinin Muhammed b. Zeyd'den bir rivâyeti olmayıp hocasının akranlarından olan Nâfi'in Abdullah b. Ömer'den rivâyeti bulunduğundan dolayı buradaki mütâbaât, mütâbaât-ı tâmme değil, kâsıra/nâkîsadır.

2. Şevâhid

شاهد kelimesi شاهد kelimesinin çoğuludur. Şâhid, *ister lafız ve mana yönünden ister sadece mana yönünden muvâfık olsun, teferrüd ettiği zannedilen râvinin rivâyetinin, başka bir sahâbî vasıtasıyla rivâyet edilen isnâdına/râvisine denir.*²⁰⁶

²⁰² İbn Hacer, **Şerhu Nuhbeti'l-fiker**, s. 344; el-Cezâirî, **Tevcihü'n-nazar**, c. I, s. 493; İtr, **Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs**, s. 418; Sirâceddîn, **Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs**, s. 132.; Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 47.

²⁰³ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 247; İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 355.

²⁰⁴ İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Sahihu İbn Huzeyme**, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, t.y., Hadis No:1909.; İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 351.

²⁰⁵ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî: **el-Câmi'u's-Sahîh**, I-VIII, İstanbul, Dâru'l-Âmira, t.y., “Savm”, 2.

²⁰⁶ Bkz.: İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 352-353; el-Cezâirî, **a.g.e.**, c. I, s. 493; İtr, **a.g.e.**, s. 418; Sirâceddîn, **a.g.e.**, s. 132; Abdulkakk Dihlevî, **Mukaddime fî usûli'l-hadîs**, s. 57; Cudey', **a.g.e.**, c. I, s. 54.; Aydınlı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s. 291.

a. Lafzen Şâhid

Ferd olduğu zannedilen hadisin, farklı bir sahâbeden aynı lafızla gelen isnâdına/râvisine “*lafzen şâhid*” denilmektedir.²⁰⁷

Lafzen şâhide misâl olarak Nesâî’nin (v. 303/915) Muhammed b. Huneyn > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle rivâyet ettiği hadis verilebilir.²⁰⁸ Bu hadis, mütâbaât bahsinde Abdullâh b. Dinâr > İbn Ömer > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle zikredilen rivâyet ile lafız ve mana bakımından aynıdır. Bu sebeple bu rivâyet, lafzen şâhidin misâli olarak zikredilmektedir.²⁰⁹

b. Manen Şâhid

Ferd olduğu zannedilen hadisin, farklı bir sahâbîden manen rivâyet yoluyla gelen isnâdına/râvisine “*manen şâhid*” denilmektedir.²¹⁰

Manen şâhide misâl olarak da Buhârî’nin Muhammed b. Dinâr > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle ve “صوموا لرؤيته وأفطروا لرؤيته فان غيبي عليكم فأكملوا عدة” “شعبان ثلاثين” lafzıyla rivâyet ettiği hadis verilebilir.²¹¹ Buhârî’nin Ebû Hureyre isnâdıyla rivâyet ettiği bu hadis, yukarıda zikredilen İbn Ömer’in rivâyetine manen benzediği için manayla şâhid olarak kabûl edilmektedir.²¹²

B. İ’tibâra Elverişli Râvilerin Nitelikleri

Takviyede asıl maksat, senetteki sorunu veya endişeyi kaldırmak ve destekleyicinin kuvvetine göre hadisi takviye etmek olduğu için hadis âlimleri mütâbî’

²⁰⁷ Bkz.: el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, c. I, s. 493.

²⁰⁸ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünenü’n-Nesâî (Suyûtî’nin Şerhi ve Sindî’nin Hâşiyesiyle Birlikte)*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, I-IX, Halep, Mektebetü’l-Matbû’âtî’l-İslâmiyye, 1414/1984, “Savm”, 12.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker*, s. 353.

²¹⁰ Bkz.: el-Cezâirî, *a.g.e.*, c. I, s. 493.

²¹¹ Buhârî, “Savm”, 11.

²¹² İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 354.

konumundaki hadis hakkında müsâmaha göstermişlerdir.²¹³ Öyle ki; mertebe olarak makbûl kimselerin rivâyetlerinin yanında zayıf kimselerin rivâyetlerini de kabûl etmişlerdir.²¹⁴ Nitekim İbnü's-Salâh'ın, “*tek başına hadisiyle ihticâc edilmeyen aksine zayıf râvilerden sayılan kimselerin rivâyetleri, mütâbaât ve şevâhid babına girebilir*” sözleri de bu hususu açıkça ifade etmektedir.²¹⁵

Benzer ifadeler Tânevî'den de sâdır olmaktadır. Zira O da usûlî'r-rivâyede müsâmaha gösterilmeyen hususlara mütâbaâtta müsâmaha gösterilebileceğini ifade etmektedir.²¹⁶ Nitekim Buhârî (v. 256/870) ve Müslim (v. 261/875) de **Sahih**'lerinde mütâbaât ve şevâhid babında bazı zayıf râvilerden rivâyette bulunmuşlardır.²¹⁷ Buhârî ve Müslim'in mütâbaâtta zayıf râvilerden rivâyette bulunmaları da takviyede müsâmaha gösterildiğini/gösterilebileceğini ortaya koymaktadır.²¹⁸

Fakat hadis âlimleri, bu müsâmahalarında aşırıya kaçmamışlar, takviye edici ve/veya takviye edilebilen nitelikteki hadisler için birtakım özellikler aramışlar, her zayıf râvinin takviyesini ve/veya takviye edilebilmesini muteber kabûl etmemişlerdir.²¹⁹ Nitekim İbnü's-Salâh, her zayıf râvinin rivâyetinin mütâbaât ve şevâhid için elverişli olmadığını şu sözleriyle dile getirmiştir:

*“Her zayıf, mütâbaât ve şevâhide elverişli değildir. Bundan dolayı Dârekutnî ve başkaları zayıf râviler hakkında, ‘Falanca i'tibâr için kullanılabilir, falanca ise i'tibâr için kullanılamaz’ demişlerdir.”*²²⁰

Nitekim İbn Ebî Hâtim (v. 327/939) de ta'dîle delâlet eden lafızları dört derece olarak sıralamaktadır. Birinci mertebede “*sika*”, “*mütkin*”, “*sebt*” lafızlarını zikrederek, bu vasıftaki râvilerin hadisleriyle ihticâc edilebileceğini; ikinci derecede “*sadûk*”, “*mahallühü's-sıdk*”, “*lâ be'se bih*” lafızlarını zikrederek, bu vasıftaki râvilerin hadislerinin yazılıp inceleneceğini; üçüncü mertebede “*şeyh*” lafzını

²¹³ Abdulhakk Dihlevî, **Mukaddime fî usûlî'l-hadîs**, s. 56.; Cudey', **Tahrîru ulûmi'l-hadîs**, c. I, s. 53.; İtr, **Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs**, s. 420.

²¹⁴ el-Cezâirî, **Tevcîhü'n-nazar**, c. I, s. 494.

²¹⁵ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 248.

²¹⁶ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs**, s. 398.

²¹⁷ İbnü's-Salâh, **a.g.e.**, s. 248.

²¹⁸ İtr, **a.g.e.**, s. 421.

²¹⁹ İtr, **a.g.e.**, s. 421.

²²⁰ İbnü's-Salâh, **a.g.e.**, s. 248.

zikrederek, bu vasıftaki râvinin hadisinin de yazılıp inceleneceğini fakat ikinci mertebeden daha aşağıda olduğunu; dördüncü mertebede ise “*sâlihu’l-hadis*” lafzını zikrederek, bu vasıftaki râvinin hadisinin i’tibâr maksadıyla yazılacağını ifade etmektedir.

İbn Ebî Hâtim aynı şekilde cerhe delâlet eden lafızları da dört derece olarak sıralamaktadır. Birinci mertebede “*leyyünü’l-hadis*” lafzını, ikinci mertebede “*leyse bi kavî*” lafzını, üçüncü mertebede “*za’ifu’l-hadis*” lafzını zikrederek, bu vasıftaki râvilerin hadislerinin atılmayacağını, yazılacağını ve i’tibâr maksatlı dikkate alınacağını fakat her mertebedekinin bir sonraki mertebeden daha alt mertebede olduğunu ifade etmektedir. Dördüncü mertebede ise “*metrûkü’l-hadis*”, “*zâhibü’l-hadis*”, “*kezzâb*” lafızlarını zikrederek, böyle kimselerin hadislerinin (i’tibâr maksatlı) yazılamayacağını dile getirmektedir.²²¹

İbn Ebî Hâtim’in bu sıralamasına göre, ta’dîl lafızlarının ilk dördü; cerh lafızlarının ise ilk üçü i’tibâr maksadıyla rivâyetleri nakledilebilecek râviler içindir. Fakat cerh lafızlarının dördüncüsü i’tibâr için yeterli niteliğe sâhip olunmadığından dolayı takviye etmeye ve takviye edilmeye elverişli kabûl edilmemektedir.

İbnü’s-Salâh (v. 643/1245) da seyyiü’l-hıfz olan kimsenin hadisinin i’tibâr için elverişli olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Bir kısım zayıflıklar vardır ki; zayıflığı, sıdk ve diyânet ehli olduğu halde râvisinin hafızasının zayıflığından kaynaklanıyorsa başka yollardan gelmesi zayıflığı ortadan kaldırır.*”²²²

İbn Hacer (v. 852/1448) ise takviye edici ve takviye edilebilen nitelikteki râvileri şu şekilde sıralamaktadır: “*Seyyiü’l-hıfz, (rivâyet ettiği hadis ihtilâttan önceye mi yoksa sonraya mı ait olduğu) temyiz edilememiş muhtelit, mestûr, mürsel olan isnâd ve senette zikredilmeyen (râvinin) bilinmediği zamânki müdelles, (vasıf olarak) kendisinden daha aşağı olmayan (aksine) daha üstün veya kendisi gibi muteber*

²²¹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, **el-Cerhu ve’t-ta’dîl**, thk: Muhammed b. Yahyâ, I-IX, Beyrût, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1371/1952, c. II, s. 37.

²²² İbnü’s-Salâh, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s. 178.

(başka) bir râvi ile desteklenirse bunların hadisleri lizâtihi olmayan hasen (derecesinde) olur.”²²³

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, belirli kayıtlarla, “seyyiu’l-hıfz”, “ihtilât”, “mestur”, “tedlîs”, “irsâl” ve “mechûlu’l-hâl” gibi vasıflarla cerh edilen râviler i’tibâr için elverişli kabûl edilirken; “müttehem bi’l-kezip”, “fâhişu’l-galat”, “fâsık”, “metrûk” ve “kesretu’l-gafle” gibi sebeplerle cerh edilen râviler i’tibâr için elverişli görülmemektedir.

C. Mütâbaât ve Şevâhid Maksadıyla Zayıf Hadis Rivâyeti

Muhaddisleri zayıf hadis rivâyetine iten birtakım sebepler bulunmaktadır. Bunlar arasında zayıf da olsa hadisin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ait olma ihtimâli, zayıf hadisin re’yden üstün görülmesi, zayıf hadisin içeriğiyle istidlâlde bulunulması ve amel edilmesi, âlî isnâd olması, ihtiyât ve ziyâde bilgi içermesi sayılabilir.²²⁴

Zayıf hadislerin rivâyet edilme sebeplerinin yanında birtakım amaçları da bulunmaktadır. Tariklerin bir araya getirilmesi, zayıflığı tanımak ve açıklamak, cerh-ta’dîl değerlendirmesi yapmak, sahih tariklerin tespit edilmesi ve i’tibâr bu amaçlar arasındadır.²²⁵

Zayıf hadislerin i’tibâr maksadıyla rivâyet edilmesinin ise öne çıkan iki önemli etkeni bulunmaktadır. Bunlardan biri zayıf hadisin bir mütâbi’ ile takviye olacağı beklentisi, diğeri ise zayıf hadisin bizzât kendisinin mütâbi’ ya da şâhid olmasıdır.²²⁶ Zira geride de ifade edildiği üzere muhaddislere göre, hadisin makbûl veya merdûd olduğuna dâir nihâî hüküm, tek bir isnâd incelenerek değil; varsa diğer tariklerinin de bir araya getirilip incelenmesiyle verilebilmektedir.

Muhaddislerin bir hadisin diğer tariklerini bulmak için gayret göstermelerinin sebebi olarak; zayıf olması sebebiyle tek başına ihticâc edilmeyen fakat tariklerinin

²²³ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker*, s. 538-40.

²²⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Ağırakça Şahyar, *Kütüb-i Sitte’den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)*, s. 28-119.

²²⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Ağırakça Şahyar, *a.g.e.*, s. 28-119.

²²⁶ Ağırakça Şahyar, *a.g.e.*, s. 89.

birbirlerine eklenmeleri suretiyle kuvvetin meydana geldiği hadislerle de itimâd ve ihticâc edilmesini sağlamak gösterilebilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *"hadisini sadece i'tibâr ve istidlâl maksadıyla yazıyorum. Ben bazen bir kimsenin hadisini, tek başına huccet olmamasına rağmen onu destekleyecek başka hadis bulunabileceği sebebiyle onunla istidlâlde bulunurum diye yazarım."* sözü²²⁷ de bu hususu destekler mâhiyettir. Zira muhaddisler hadislerin diğer tariklerini tespit amaçlı gayretleri olmasaydı fukahâ, kendilerine ulaşan zayıf tarike bakarak pek çok hadisle amel etmeyi terk edebilirlerdi.²²⁸

Buhârî (v. 256/869) ve Müslim (v. 261/875) de Kur'an'dan sonra en sahih hadis kaynakları olarak kabûl edilen **Sahih**'lerinde mütâbaât ve şevâhid maksatlı zayıf hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.²²⁹ Bu iki hadis imâmının yanında İbnü'l-Mübârek (v. 181/797), Vekî' (v. 197/812), Süfyân (v. 198/814), Ebû Dâvûd (275/889), Tirmizî (279/892) ve Nesâî (v. 303/915) de takviye amacıyla zayıf hadis rivâyetinde bulunan isimler arasındadır.²³⁰

Örneğin Tirmizî, Alî b. Hucr > İsmâil b. İbrâhîm > Leys > Abdullâh b. Hasen > Fâtıma bnt. Hüseyin > Fâtımatü'l-Kübrâ tarikiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mescide girerken neler okuduğunu rivâyet ettikten sonra Fâtıma bnt. Hüseyin'in Fâtımatü'l-Kübrâ'ya yetişemediğini ve bu sebeple rivâyetin muttasıl olmadığını fakat bu rivâyetin sahâbîlerden Ebû Humeyd, Ebû Useyd ve Ebû Hureyre'den (r. anhüm) de nakledildiğini ifade ederek rivâyete hasen hükmünü vermektedir.²³¹

Aynı şekilde Şâfiî âlimlerinden İbnü's-Salâh (v. 643/1245) da *"Sizden biriniz perde ve örtü olmaksızın eliyle fercine dokunursa kendisine abdest vâcip olur"* hadisinin isnâdında problemler olduğunu, fakat tariklerinin pek çok yoldan gelmesi ve bu tariklerin birbirlerini desteklemeleri sûretiyle hasen liğayrihi mertebesine yükseleceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

²²⁷ Ebu Ya'la, **el-Udde fî usûli'l-fıkıh**, c. III, s. 942.

²²⁸ İbn Hacer, **Kuvvetü'l-hicâc**, s. 19.

²²⁹ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 248.

²³⁰ Ağırakça Şahyar, **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)**, s. 93.

²³¹ Tirmizî, "Salât", 119.

“Bu hadisi Şâfiî bir grup, birçok kişiden rivâyet etmiştir. İsnâdında birtakım şeyler vardır. Fakat Beyhakî, bu hadisin başka tariklerini zikretmiştir. Böylelikle hadis, (Beyhakî’nin zikrettiği) bu tariklerin ihticâc a kendisiyle ihticâc edilebilen hasen türüne dâhil olmuştur.”²³²

Keza Hanefî âlimlerinden Aynî (v. 855/1451), Tirmizî’nin **İlelu’t-Tirmizî** isimli eserinde İbn Abbâs tarikiyle rivâyet ettiği, “*Peygamber (s.a.s.) canlı hayvanın et karşılığında vadeli olarak satılmasını yasakladı*”²³³ hadisinin isnâdı hakkında yapılan munkatı değerlendirmelerine rağmen Tahâvî (v. 321/933) ve Bezzâr’ın (v. 292/905) bu hadisi muttasıl olarak farklı yollardan rivâyet ettiğini söyleyerek şu ifadeleri kaydetmektedir: “*Bu hadisler, tariklerinin farklı farklı olması sebebiyle birbirlerini desteklemektedirler.*”²³⁴

Hanbelî âlimlerinden İbn Teymiyye (v. 728/1328) de Cerîr b. Abdillâh kanalıyla rivâyet edilen “*Lahd bizim için; şakk başkaları içindir*” hadisini **Sünen-i erbaa**²³⁵ sâhiplerinin bu lafızla rivâyet ettiğini; Ahmed b. Hanbel’in ise “*Şakk Ehl-i Kitâp içindir*” lafzıyla rivâyet ettiğini söyledikten sonra şunları kaydetmektedir:

“*Bu hadis, pek çok zayıf yoldan rivâyet edilmiştir. Fakat bu tarikler birbirlerini desteklemektedirler.*”²³⁶

Mâlikî âlimlerinden Zürkânî (v. 1122/1710), “*Rasûlullâh (s.a.s.), Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını cem’ ederek kıldı*” hadisini Taberânî’nin (v. 360/971) Câbir el-Cu’fî ve Muhammed b. Ebî Leylâ (her ikisi de Adiy’den) tariki ile “*tek kâmetle*” ziyadesiyle rivâyet ettiğini nakletmektedir. Daha sonra da el-Cu’fî’nin

²³² İbnü’l-Mülakkin, **el-Bedru’l-münîr fî tahrîci’l-ehâdis ve’l-âsâri’l-vâkia fî’ş-şerhi’l-kebîr**, c. 2, s. 471.

²³³ Tirmizî, **İlelu’t-Tirmizî el-kebîr**, thk: Subhî Sâmerrâî, Alemu’l-Kutub, Beyrût, 1989, s. 182.

²³⁴ Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musâ b. Ahmed, **Umdetu’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk: Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, I-XIII, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001, c. XII, s. 63.

²³⁵ Sünen-i Erbaa: Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce.

²³⁶ İbn Teymiyye, **İktizâu’s-sirâti’l-müstakîm li muhâlefeti ashâbi’l-cahîm**, thk: Nâsır b. Abdilkerîm Akl, I-II, Riyâd, Mektebetü’r-Rüşd, t.y, c. I, s. 206-7.

zayıf bir râvî olduğunu, fakat Muhammed'in mütâbaâtı ile takviye olacağını ifade etmektedir.²³⁷

Nitekim Tânevî (v. 1394/1974) de **İ'lâu's-sünen** isimli eserinde birçok zayıf hadisi ihticâc kastıyla değil, takviye maksadıyla zikrettiğini söylemiştir. Hatta bunun yanında bazen sahih mi, hasen mi, yoksa zayıf mı olduğunu bilemediği hadisleri kesret-i turuk ile metindeki manayı desteklemek veya senedinin tafsîlâtına vâkıf olamasa da hadiste meselenin aslının olduğuna dikkat çekmek için zikrettiğini belirtmektedir.²³⁸

D. İ'tibâr İşlemi Uygulanırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Zayıf hadislerin takviyesinde i'tibâr işlemi, usûl-i hadisin en çok dikkat edilmesi ve hassas olunması gereken meselelerinden biri sayılmaktadır.²³⁹ Çünkü bu faaliyet, hadisin makbûl ya da merdûd kabûl edilmesinde etkin rol oynayacak; makbûl kabûl edilmesi durumunda ihticâca bi'l-kuvve elverişli olduğu sonucu, merdûd kabûl edilmesi durumunda ise ihticâca bi'l-kuvve elverişli olmadığı sonucu ortaya çıkacaktır.

Bu sebeple i'tibâr işlemi uygulanırken çok dikkatli olunmalı ve hatta bu faaliyet sadece ehli tarafından yapılmalıdır. Zira ilk bakışta mütâbaât ve şevâhid gibi gözüken bazı rivâyetler, hafızadan kaynaklı bir hatanın ürünü olabilir. Bu nedenle ya tamamen değişmiş ya da bazı yerlerinde diğer rivâyetlerle arasında tedâhül olabilir ve bunun sonucu olarak hadisi kendi hocasının dışında başka bir hocaya ya da başka bir sahâbîye nispet etmiş olabilir.²⁴⁰

Bu bakımdan mütâbaât olarak zikredilen hadisin takviyeye mâni illet/illetlerden sâlim olduğuna dikkat edilmelidir. Aksi takdirde kasıtlı veya kasıtsız

²³⁷ Ebû Muhammed Abdûlbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî, **Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Muvatta**, I-IV, el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1410. c. II, s. 253.

²³⁸ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs**, s. 117.

²³⁹ Melîbârî, Hamza b. Abdillâh, **el-Muvâzene beyne'l-mutekaddimîn ve'l-muteahhirîn fî tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ**, II. bsk., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2001, s. 99

²⁴⁰ Bayraktar, "**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi**", s. 42.

olarak meydana gelebilecek bir illet, tek tarikten gelen rivâyetin birden fazla tarikten geldiği izlenimini verecektir. Bu da merdûd olan hadisin yapay bir çoğalma (taaddüt) ile makbûl kabûl edilmesine ve kendisiyle ihticâc edilmesine sebebiyet verebilecektir.²⁴¹

Bununla birlikte muhaddislere göre mütâbaât ve şevâhid olarak gelen diğer hadis, aynı zamân dilimine ve aynı mekâna âit olmalıdır. Diğer bir ifadeyle desteklediği hadisin manen rivâyeti olması gerekmektedir. Zira i'tibârdaki asıl maksat, muayyen rivâyetin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyetini ortaya koymaktır. Dolayısıyla aynı zamân diliminde ve mekânda bulunan aynı veya farklı sahâbî kanalıyla rivâyet olmalı ki; muayyen hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyeti tespit edilebilsin. Aksi halde eğer Hz. Peygamber'in (s.a.s.) farklı zamânda buyurduğu bir hadis veya hadislerin, muayyen bir hadisin takviyesinde dikkate alınabilecek olsaydı, örneğin vedâ haccı esnasındaki hutbelerinden birinde söylendiği iddia edilen bir sözün, başka bir hutbede söylendiği kabûl edilen söz ile takviye edilebileceğinden, veda haccı esnasındaki hutbelerinden birinde de o sözün söylendiği kabûl edilmesi gerekirdi. Halbuki herhangi bir hutbede söylemiş olması, veda hutbesinde de söylediği iddiasını kabûl etmek için yeterli değildir.

Bu yüzden de muhaddisler, rivâyetin manasının Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyetini ispât etmeye çalışmamaktadırlar. Bu, fukahânın yöntemidir. Zira fukahâ, mananın sübûtunu aradığı için aynı veya farklı zamân ve mekâna âit olup olmamasını önemsememektedirler.

III. İSNÂD DIŞI TAKVİYE YÖNTEMLERİ

Fukahâ ve muhaddislerin nezdinde isnâd, hadisin metninin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyetinin tespitinde önemli karînelerden biri olmasına rağmen tek ve nihâî karîne değildir. Bu nedenle isnâdın yanında ilgili tüm karîne ve delillerini de araştırmışlardır.

²⁴¹ Bayraktar, “Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi”, s. 42.

Bu bakımdan ilgili isnâdına veya isnâdlarına göre zayıf mertebesinde değerlendirilen bazı hadisler, isnâd dışı bazı karîneler ve delillere istinâden makbûl dâiresi içerisinde değerlendirilerek gereğiyle amelin vucûbiyeti söz konusu edilmektedir.

Bu karîneler arasında amelî ittifâk (amel-i mütevâres), telakkî bi'l-kabûl, mütehidin istidlâli, rivâyetine muvâfık fetvâsı veya ameli, sahâbî kavli, icmâ, Kur'ân ve kıyâs sayılabilir. Elbette, âlimlerin nezdinde zayıf hadislerin takviyesinde uygulanan yöntemlerin bunlardan ibâret olduğu iddia edilmemektedir. Bunların dışında başka karîneleri dikkate alanların olması da mümkündür. Fakat bu çalışmada, sadece en yaygın olarak uygulanan karîneler zikredilerek yetinilmiştir.

Ayrıca bu takviye yöntemlerinin her birinin ulema nezdinde ittifâkla kabûl edilerek benimsendiği ve uygulandığı da söylenemez. Bununla birlikte kabûl edenlerin de bu takviye yöntemlerini her yerde uygulamadıkları da âşikardır. Zira nasıl ki; muhaddisler, mütâbaât ve şevâhidin zayıf hadisleri takviye edici niteliğini temel bir prensip ve ilke olarak kabûl etmelerine rağmen her hadiste bizzât uygulanabilir olmadığını ifade ediyorlarsa; isnâd dışı takviye yöntemlerini kabûl eden âlimler de bu karîneleri her hadiste fiilen işletmemişlerdir. Bu nedenle özellikle isnâd dışı takviye yöntemlerinin fiilen uygulanması ciddi bir birikimi gerektirdiği ve bunu ancak ehil kimselerin yapabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.²⁴²

A. Amelî İttifâk (Amel-i Mütevâres)

Ümmetin tamamının veya bir kısmının veyahut da İslâm bölgelerinden bir bölgenin herhangi bir konudaki amelî ittifâklarının kaynak değeri taşıması ve rivâyetlere takdim edilmesi, sahâbe ve tâbiûn dönemlerinden itibaren benimsenmeye başlanmış, Mâlikî mezhebinin fıkıh anlayışıyla birlikte kökleşerek devam etmiştir.²⁴³ Amelî ittifâkın önem arz eden bir konuma sahip olması sebebiyle dikkate alınması, arada birtakım farklılıklar olmasıyla birlikte, diğer mezheplerde de yer bulmuştur. Hiç

²⁴² Bayraktar, “Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi”, s. 42.

²⁴³ Ağırakça Şahyar, Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum), s. 47.

şüphesiz bu ittifâkın kaynak değeri taşıması ve rivâyetlere takdim edilmesi fikrinin arka planında; icmâ hâline ulaştıysa “*ümmetin hatada ittifâk etmekten korunmuş olması*” prensibi, icmâ hâline ulaşmadı ise nesilden nesile dinin korunmuşluğu hakikati bulunmaktadır.

Bu sebeple amel-i mütevârese muvâfık bir rivâyetin, sıhhatine ilişkin araştırmaya tâbi tutulmasına gerek olmadığı dile getirilmiştir. Nitekim İmâm Mâlik’in (v. 179/795) “*Hadisin Medîne’de yaygınlık kazanması, senedinin sıhhatinden müstağnî kılar.*”²⁴⁴ ifadesi bu hususu teyit etmektedir.

Zira bir hadisin medlûlü ile amel etme hususundaki ittifâk, o hadisin fukahâ ve bazı muhaddisler nezdinde makbûl ve ma’mûlün bih sayılmasına neden teşkil etmektedir. Nitekim Şâfiî hadis hâfızlarından İbn Hacer (v. 852/1448), bu hususu şu sözleriyle dile getirmektedir:

“*Ulemanın hadisin medlûlü ile amel etme hususundaki ittifâkı, hocamızın da*²⁴⁶ *itiraz etmediği, kabûl sıfatlarındandır. Böyle bir hadis kabûl edilir, hatta gereğiyle de amel edilmesi vâciptir. Bunu pek çok usûlcü açıkça ifade etmiştir.*”²⁴⁷

Amelî ittifâkın sahâbe döneminden itibaren kaynak niteliği taşıması, zayıf hadislerin takviyesinde de önem arz etmektedir. Zira amelî ittifâk, hadis usûlü kriterlerine göre zayıf olan bir hadisi, fukahâ ve bazı muhaddisler nezdinde takviye edici nitelikte bir karîne olarak kabûl edilmektedir. Bu sebeple delâlet ettiği anlam ile amel edilmesine dâir ortak tavır, zayıf hadis ile ihticâc edilebilmesine mesned teşkil etmektedir. Nitekim Hanbelî mezhebinin kurucu imâmı, muhaddis ve müctehid olan Ahmed b. Hanbel’e (v. 241/855), “*Taz’îf ettiğin halde neden bu hadisle hükmediyorsun*” diye sorulduğunda “*Biz isnâdını taz’îf ediyoruz. Fakat amel bu hadisin medlûlüne göredir*” şeklinde cevap vermesi de bu hususu teyit etmektedir.²⁴⁸

Meşhur Hanbelî fakîhi ve muhaddis Ebû Ya’lâ el-Ferrâ (v. 458/1066), Ahmed b. Hanbel’in “*zayıftır*” sözünün muhaddislerin menhecine göre olduğunu, zira

²⁴⁴ Leknevî, **el-Ecvibe**, s. 232. (Abdûlfettâh Ebû Gudde’nin ekinden).

²⁴⁶ İbn Hacer, “*hocamız*” diyerek Irâkî’yi kastetmektedir.

²⁴⁷ İbn Hacer, **en-Nüket**, c. I, s. 494.

²⁴⁸ Ebu Ya’la, **el-Udde fî usûli’l-fıkh**, c. III, s. 938.

muhaddislerin, fukahânın menhecine göre zayıflığını gerektirmeyen irsâl, tedlîs ve topluluğun rivâyet etmediği bir ziyâdeyle hadiste tek kalma gibi birtakım sebeplerle hadisleri taz'îf ettiklerini söylemektedir. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel'in "zayıftır" sözüyle muhaddislerin yönteminin; "amel bu hadisin medlûlüne göredir" sözü ile de fukahânın yönteminin kastedildiğine, dolayısıyla amel sebebiyle ilgili hadisin fukahâyâ göre makbûl görüldüğüne işaret etmektedir.²⁴⁹

Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'e "Gaylân b. Mesleme câhiliyye döneminde on tane eşi varken Müslüman oldu. Eşleri de kendisiyle birlikte Müslüman oldular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), içlerinden dört tanesini seçmesini emretti."²⁵⁰ rivâyetinin sıhhati sorulduğunda; mürsel olması sebebiyle "Sahih değildir. Fakat amel bu hadisin medlûlüne göredir"²⁵¹ şeklinde cevap vermiştir. Bu hadisi rivâyet eden Tirmizî (v. 279/892) de amelin Gaylân'ın hadisi üzerine olduğunu ifade etmektedir.

Zayıf hadislerin amel karfinesiyle takviye edilmesi, hadis kitapları arasında en yaygın olarak Tirmizî'nin **Sünen**'inde görülmektedir. Zira zayıf hadis naklettiği pek çok yerde "amel bu hadisin medlûlüne göredir" demektedir. Örneğin, Tirmizî, Alî b. Haşram > İsâ b. Yûnus > Hasen > Muhammed b. Abdirrahman b. Ubeyd > İsâ b. Talha > Muâz tarikiyle Hz. Muâz (r.a.)'ın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) mektup yazarak sebzelerin (bakliyatların) zekâtını sorduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de "Sebzelerin zekâtı yoktur" buyurduğunu nakletmektedir. Daha sonra isnâdında Hasen'in muhaddisler nezdinde zayıf olduğunu, Şu'be (v. 160/776) ve başkalarının O'nu taz'îf ettiğini, İbnü'l-Mübârek'in (v. 181/797) ise terk ettiğini ifade ederek; bu hadisin isnâdının sahih olmadığını ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bu bâbta sahih herhangi bir rivâyetin bulunmadığını, bu hadisin sadece Musâ b. Talha > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle mürsel olarak rivâyet edildiğini dile getirmektedir. Ardından Tirmizî, isnâdında zayıf bir râvinin bulunduğunu bizzat kendisi ifade etmesine rağmen "Ehl-i ilmin katında amel bu hadisin medlûlüne göredir. Sebzelerde

²⁴⁹ Ebû Ya'lâ, **el-Udde fî usûli'l-fıkh**, c. III, s. 941.

²⁵⁰ Tirmizî, "Nikâh", 32.

²⁵¹ Ebû Ya'lâ, **a.g.e.**, c. III, s. 940.

zekât yoktur” diyerek amel karînesiyle zayıf hadisi takviye ederek makbûl ve ma'mûlun bih mertebesine yükseltmektedir.²⁵²

Endülüslü muhaddis ve Mâlikî fakîhi İbn Abdilberr (v. 463/1070), İbn Hişâm ez-Zührî'nin (v. 124/742) mürsel bir rivâyetini naklettikten sonra şöyle demektedir:

*“Bu hadis, her ne kadar mürsel olsa da meşhûr bir hadistir. İmâmların mürsel olarak rivâyet ettiği, sika (güvenilir) kimselerin rivâyet ettiği, Hicâz fakîhlerinin kullandığı, husn-i kabûl ile karşıladıkları ve Medine’de kendisine göre amel edilegelen bir hadistir. (...) Fukahânın çoğu bu hadisle ihticâc etmektedir. Ehl-i Medîne ve diğer Ehl-i Hicâz’ın bu hadisi kullanıyor olmaları sana yeterlidir.”*²⁵³

Aynı şekilde Hanefî fakîhlerinden Kâsânî (v. 587/1191) de “Varise vasiyet yoktur” rivâyeti hakkında şunları söylemektedir:

*“Bu hadis, mütevâtirdir. Ne var ki mütevâtir iki kısımdır. (Bir) Rivâyet yönünden mütevâtir ki bu; yanlış üzere ittifâk etmeleri tasavvur edilemeyen bir topluluğun rivâyet ettiği hadistir. (İki) Kendisiyle amel edilmesi hususunda tenkid ve engelleme olmaksızın asırdan asıra amelin meydana gelmesi yönünden mütevâtir. Ne var ki, ulemâ bu hadisi tevâtüren rivâyet etmemişlerdir. Çünkü kendisiyle amelin meydana gelmesi kendilerini rivâyetten müstağnî kılmuştur. İmâmların, aralarında tartışmaksızın bu hadisle fetva vermeleriyle de amel ortaya çıkmıştır. Bu tür hadis, kat’î olarak ameli gerektirir. Ve bununla Kitâb-ı Azîz’in neshi câizdir. Rivâyetteki tevâtürde câiz olduğu gibi...”*²⁵⁴

Muhaddis Ebû'l-Hasen İbnü'l-Kattân (v. 628/1230) ise ümmetin amelî ittifakıyla desteklemesi durumunda ahkâmla ilgili meselelerde zayıf hadisle amel edilebileceğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Bu kısmın (hasen liğayrihilerin) her bir ferdi ile ihticâc edilmez, fakat fezâil-i a'mâlde amel edilebilir. Ahkâm meselelerinde amel etmekte ise tevakkuf edilir. Eğer tarîkleri

²⁵² Tirmizî, “Zekât”, 13.

²⁵³ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XI, s. 82.

²⁵⁴ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, **Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'**, thk: Ali Muhammed Muavvad-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, II. bsk., I-X, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003, c. X, s. 476.

çok olursa veya ittisâl-i amel/ameli mütevâres veya sahih bir şâhidin muvâfakatı veyahut da Kur'ân'ın zâhiri onu desteklerse bu durumda ahkâm da (zayıf hadis ile) amel edilir.”

İbnü'l-Kattân ile aynı kanaate sahip olan İbn Hacer de bu görüşün sağlam ve güzel olduğunu söyleyerek, *“insaflı birinin bunu inkâr edeceğini zannetmiyorum”* demektedir.²⁵⁵

Hadis âlimi ve Şâfiî fakîhi İbnü's-Salâh (v. 643/1245) ise bulûğ çağına ermiş bir ölüye telkin edilip edilmeyeceği meselesini işlerken, bu konuya dâir isnâdı sağlam olmayan bir rivâyetin bulunduğunu, fakat bu manaya gelen başka hadisler ile Ehl-i Şam'ın bu hadis ile amel etmesinin zayıf rivâyeti destekleyeceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Bulûğ çağına ermiş ölüye telkîn etmeye gelince bu, tercih ve amel ettiğimiz görüştür. Horâsânlı ashâbımızdan bir cemaat bunu zikretmiştir. Bize, Ebû Ümâme kanalıyla isnâdı sağlam olmayan bir hadis rivâyet edilmiştir. Fakat şevâhidler ve önceden Şam ehlinin onunla amel etmesiyle desteklenmiştir.”*²⁵⁷

Amelî ittifâkın zayıf hadisi takviye edeceği görüşünü benimseyen diğer bir isim ise Hanbelî fakîhi İbn Kayyim'dir (v. 751/1350). Nitekim İbn Kayyim, İbn Mâce'nin (v. 273/887) **Sünen**'inde İbn Abbâs (r. anhumâ) tarikiyle rivâyet edilen *“Bir adam Peygamber'in yanına gelerek: ‘Yâ Rasûlallah! Efendim beni cariyesiyle evlendirdi. Şimdi de aramızı ayırmak istiyor, dedi. İbn Abbâs şöyle demiştir: Bunun üzerine Rasûlullah minbere çıktı ve ‘Ey insanlar! Sizden birine ne oluyor ki kölesini cariyesi ile evlendiriyor, sonra da aralarını ayırmak istiyor. Şüphesiz boşama (yetkisi) ancak kocasına aittir.’”* hadisini zikrettikten sonra şöyle demektedir: *“Geride geçen İbn Abbâs (r. anhumâ)'ın hadisinin isnâdında birtakım problemler bulunsa da (...) insanların ameli bu hadisin medlûlüne göredir.”*²⁵⁹

²⁵⁵ İbn Hacer, **en-Nüket**, c. I, s. 402.

²⁵⁷ İbnü's-Salâh, **Fetâvâ ve mesâil İbnü's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadis ve'l-usûl ve'l-fıkıh (Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî ile Beraber)**, thk: Abdülmü'tî Emin Kal'acî, I-II, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986, c. I, s. 261.

²⁵⁹ İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, **Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd**, thk: Şu'ayb Arnaût-Abdülkâdir Arnaût, III. bsk., I-VI, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998, c. V, s. 255.

Suyûtî (v. 911/1505) ise Tirmizî'nin rivâyet ettiği “*Her kim herhangi bir özür olmaksızın iki namazı cem’ ederse büyük günah kapılarından birine gelmiş olur.*” hadisini naklettikten sonra şöyle demektedir:

*“Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiş ve ‘Ahmed b. Hanbel ve başkaları Huseyn’i taz’îf etmişlerdir. Amel ise ehl-i ilmin katında bu hadise göredir’ demiştir. Bu sözü ile hadisin ehl-i ilmin amel edilmesine dâir hükmü ile destekleneceğine işaret etmiştir. Nitekim birçokları ‘Bir hadisin benzerine itimâd edilen isnâdı olmasa da hadis âlimlerinin onun ile amel edilmesine dair verdikleri hüküm, o hadisin sıhhatinin delillerindendir.’ şeklinde açıkça ifade etmişlerdir.”*²⁶¹

B. Telakkî bi’l-Kabûl

İsnâd dışı takviye yöntemleri arasında en etkili olanlarından biri de hiç şüphesiz hadisin ulemânın hüsn-i kabûlüne mazhar olmasıdır. Telâkkî bi’l-kabûl ulema nezdinde farklı anlamlarda ve özelliklerde kullanılmışlardır. Fakat hadislerin takviyesi bağlamında bir kavram olarak zikredilen ve kesinlik değeri yüklenen telakkî bi’l-kabûl için iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi Hanefî usûlcülerine göre, ikincisi diğer usûlcü ve muhaddislere göredir.

Telakkî bi’l-kabûl, Hanefî usûlcülerine göre meşhûr kavramıyla eşitlenerek “*Sahâbe kuşağında haber-i vâhid olup Tâbiîn kuşağında yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun rivâyet ettiği ve onların kendisini kabûl edip gereğiyle amel etmek hususundaki icmâ’larından dolayı mütevâtir hükmünde olan hadis*” şeklinde tarif edilirken; muhaddislere ve diğer usûlcülere göre ise şöyle tarif edilmektedir: “*Mütevâtirden ve meşhurdan daha kapsamlı olup sayıya ve tabakaya itibar edilmeksizin tenkit edilmeden ümmetin (herhangi bir nesildeki, hadisin sübutuyla ilgilenen) âlimlerinin husn-i kabûlüne mazhar olan hadis.*”²⁶²

Bütün ümmetin telakkîsine mazhar olan bir hadisin bilgi değeri ile ümmetin bir kısmının veya bir bölgesinin telakkîsine mazhar olan bir hadisin bilgi değeri aynı

²⁶¹ Suyûtî, *Te’akkubâtu’s-Suyûtî alâ mevzû’âtı İbni’l-Cevzî*, thk: Abdullah Şa’bân, Mısır, Dâru Mekke el-Mukerrame, 2004, s. 90.

²⁶² Bayraktar, “*Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi’l-Kabûlün Etkisi*”, s. 159.

değildir. Nitekim ümmetin tamamının telakkîsine mazhar olan hadis, maktû'un bi's-sihha (sübûtu kat'î) mertebesine delâlet ederken; diğeri zann-ı gâlibin üst mertebelerine delâlet etmektedir. Zira bir hadisin kat'îyyete delâlet etmesi için ümmetin o nesildeki hadislerle ilgilenen bütün âlimlerinin sözüyle veya uygulamasıyla hadisin sübûtunu ifâde etmesi gerekmektedir.

Bu bakımdan telakkî bi'l-kabûl, hadisin makbûl ve ihticâca elverişli olduğunu ifade etmektedir. Bu yöntem, diğer takviye yöntemlerinden farklı olarak, isnâd bakımından zayıf dahi olsa hadisin mütevâtir hükmünde değerlendirilmesini sağlayacak ve Kur'ân ayetlerini nesh edebilecek kadar güçlü ve bir o kadar da bağlayıcı nitelikte görülmektedir.

Şüphe yok ki; telakkî bi'l-kabûl yönteminin bu denli güçlü ve bağlayıcı olmasının arka planında icmâ gibi ümmetin hatada ittifâk etmekten korunmuş olması düşüncesi bulunmaktadır. Bu fikrin bir gereği olarak da telakkî bi'l-kabûlün meydana gelmesi için bir hadisin sıhhatinin nasıl ve neyle tespit edildiği ile ilgilenen ve aynı nesildeki âlimlerin hepsinin ittifâkı aranmaktadır.²⁶³

Ulemâ nezdinde bir hadisin telakkî bi'l-kabûle mazhar olduğunun tespiti ise iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi, hadisin, merdud kategorisine düşürecek herhangi bir tenkide maruz kalmadan âlimler arasında giderek yaygınlaşmasıdır. İkincisi ise birtakım ihtilâflar olmakla birlikte, ağırlıklı olarak usûlcülerin ve yer yer de muhaddislerin kullandığı bir yöntem olup hadisin giderek yaygınlaşmasının yanında ihtivâ ettiği mana ile de amel edilmesidir.²⁶⁴

Örneğin Hanefî fakîhi Cessâs (v. 370/981), İsâ b. Ebân'ın aslında haber-i vâhid olup sonradan ümmet arasında gittikçe yaygınlaşan ve bazıları tarafından mürsel olarak rivâyet edilen bir haberle ihticâda bulunmasına, haber-i vâhid ve mürsel olduklarından dolayı nasıl ihticâda bulunur diyerek şaşırانları câhil olarak nitelendirmektedir. Cevâp sadedinde mürsel olarak nakledilseler bile onları sadece bir kişinin merfû olarak nakletmediğini, bilakis ümmetin tamamının onları uyguladığını

²⁶³ Bayraktar, “**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi**”, s. 158.

²⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Bayraktar, **a.g.e.**, s. 154-158.

ve ilmin nakledilmesinin gerekliliği hususunda husn-i kabûl ile karşıladıklarını söylemektedir.²⁶⁵

1. Zayıf Hadisin Telakkî bi'l-Kabûl ile Tashîh Edilmesi

İsnâd bakımından zayıf kabûl edilen bir hadise telakkî bi'l-kabûl sebebiyle sıhhat hükmü verilmektedir.²⁶⁶ Nitekim ilgili bölümde de geçtiği üzere; Suyûtî, içlerinde İbn Abdilberr'in (v. 463/1071) de bulunduğu bir grup âlimin makbûl hadisi şu şekilde tarif ettiğini nakletmektedir: “*Sahih bir isnâdı olmasa da ulemânın kabûlüne mazhar olan hadistir.*”²⁶⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere; hadisin kabûl dâiresinde değerlendirilmesinin bir yöntemi de hadisin ulema nezdinde telakkî bi'l-kabûle mazhar olmasıdır.

Aynı şekilde Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) de bir haberin sıhhatine hangi karînelerle hükmedileceğini şu ifadeleriyle dile getirmektedir:

“*Kur'an veya mütevâtir sünnetin nassının gerektirdiği bir şey hakkında haber olması veya ümmetin onu tasdik etme hususunda icmâ etmesi ya da âmmenin kabûl edip ve telakkîsinden dolayı gereğince amel etmeleriyle haberin sahîh olduğuna dair istidlâlde bulunulabilir.*”²⁶⁸

İbn Abdilberr, İmâm Mâlik'in (v. 179/795) Safvân b. Süleym'den rivâyet ettiği “*Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir*” hadisi hakkında şunları söylemektedir:

“*Bu hadis, bu tür isnâdla ehl-i hadisin ihticâc etmediği bir hadistir. Fakat bana göre bu hadis sahihtir. Çünkü ulemâ bu hadisi husn-i kabûl ile karşılamış ve kendisiyle amel etmiştir. Fukahâdan hiç kimse hadisin manasının tamamı hakkında ihtilâf etmemiştir. İhtilâf, sadece bazı manalarında.*”²⁶⁹

²⁶⁵ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, **el-Fusûl fî'l-usûl**, II. bsk., I-IV, Kuveyt, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1414/1994, c. III, s. 82.

²⁶⁶ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs**, s. 60.

²⁶⁷ Leknevî, **el-Ecvibe**, s. 229. (Abdülfeţâh Ebû Gudde'nin ekinden)

²⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, **el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye**, thk: Ebû Abdillâh es-Sûragî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Medînetü'l-Münevverâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye t.y., s. 17.

²⁶⁹ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XVI, s. 218.

İbn Abdilberr'in yukarıdaki sözlerini nakleden Zerkeşî (v. 794/1391), İbn Abdilberr'in sözlerinin şu manaya geldiğini ifade etmektedir: *“Bir hadisin sıhhati, hadisin sahih bir isnâdına rastlanılmasa da ehli hadisin husn-i kabûl ile karşılayıp, onunla amel edilmesiyle de bilinebilir.”*²⁷⁰ Benzer tavır Zerkeşî’de de görülmektedir. Zira O da hadisin sıhhatinin, sahih bir isnâdına vâkîf olunmasa da ulema nezdinde telakkî bi’l-kabûle mazhar olup amel edilmesiyle ortaya çıkabileceğini kaydetmektedir.²⁷¹

Şâfiî ulemâsından Sem’ânî (v. 489/1096) de sözlerine İmâm Şâfiî’yi (v. 204/820) referans göstererek mürsel rivâyetin telakkî bi’l-kabûle mazhar olmasıyla kendisindeki şüphenin ortadan kalkacağını şu sözleriyle ifade etmektedir:

*“Zira ümmetin mürsel rivâyeti kabûl ile karşılamaları ve onunla amel etmeleri şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Aynı şekilde insanlar arasında yaygınlaşması ve herhangi bir tenkidin ortaya çıkmaması da böyledir.”*²⁷²

Aynı şekilde Fahrüddîn er-Râzî (v. 606/1209) de telakkî bi’l-kabûle mazhar olan mürsel türü hadislerin Şâfiî mezhebine göre huccet (tek başına bir meselenin mülzim/bağlayıcı delili) olduğunu ifade etmektedir.²⁷³ Suyûtî (v. 911/1505) de *“Âlimler bir hadisi husnî kabûl ile karşıladıklarında -sahihi bir isnâdı olmasa bile- hadisin sıhhatine hükmedilir.”*²⁷⁴ diyerek telakkî bi’l-kabûle mazhar olan hadisin isnâd bakımından zayıf olsa dahi sıhhat hükmünün verileceğini dile getirmektedir. Aynı ifadeler Tânevî’den (v. 1394/1974) de sâdır olmaktadır.²⁷⁵

Burada muhtemel bir soruya cevap vermenin de faydalı olacağı kanaatindeyiz: Telakkî bi’l-kabûl sebebiyle verilen sıhhat hükmü hem isnâda hem metne mi yoksa sadece metne mi verilmektedir? Telakkî bi’l-kabûl, hadisin zayıflığı

²⁷⁰ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XX, s. 145; Zerkeşî, **en-Nüket alâ mukaddimeti’bni’s-Salâh**, c. I, s. 111; Suyûtî, **Te’akkubâtü’s-Suyûtî alâ mevzû’âtî İbni’l-Cevzî**, s. 49.

²⁷¹ Zerkeşî, **a.g.e.**, c. I, s. 109.

²⁷² Sem’ânî, Ebû Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcabbâr, **Kavâtiu’l-edille fî usûli’l-fıkh**, I-IV, thk: Abdullâh b. Hâfız b. Ahmed Hakemî, I-IV, Riyâd, Mektebetu’t-Tevbe, 1998/1419, c. II, s. 458.

²⁷³ Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn, **el-Mahsûl fî usûli’l-fıkh**, thk: Tâhâ Câbir Feyyâz ‘Alvânî, I-VI, Beyrut, Müessesetür’r-Risâle, t.y., c. V, s. 47.

²⁷⁴ Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 154.

²⁷⁵ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi’l-hadîs**, s. 60.

endişe ve/veya şüpheden kaynaklı olarak isnâdın sıhhatine yönelik olduğunda sıhhat hükmü bizzat hem senede hem de metne verilirken; isnâdın zayıflığı izâle edilemeyecek bir durumdan kaynaklı olduğunda ise sıhhat hükmü sadece metne verilmektedir ki bu durumda hadis sahih liyağrihi olmaktadır. Bu nedenle telakkî bi'l-kabûl ile hadisin zayıflığı ortadan kalkmak sûretiyle sıhhat hükmü bazen isnâd/lara verilerek Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âidiyeti sıhhat derecesine taşınır; bazen de isnâd/lar zayıf olarak kalsa dahî isnâd/lar ile telakkî bi'l-kabûlün mecmuuna itibârla liğayrihi olarak verilmektedir.²⁷⁶

2. Telakkî bi'l-Kabûl ve Isnâd İlişkisi

Ulema nezdinde bir hadisin telakkî bi'l-kabûle mazhar olması, isnâdının sıhhatini araştırmaya gerek bırakmayak derecede kuvvetli bir karînedir. Çünkü geride de ifade edildiği üzere telakkî bi'l-kabûl, bir hadisin sıhhatinin nasıl ve neyle tespit edildiği ile ilgilenen ve aynı nesildeki âlimlerin hepsinin ittifâkı demektir. Bu ittifâk ise, telakkîye konu olan hadisin sadece zâhirde, yani ictihâtla zann-ı ğâlip düzeyinde bir doğru olduğunu değil; bâtında da yani Allah katında da doğru olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla telakkî bi'l-kabûl, telakkîye konu olan hadisin hak olduğu anlamına gelmektedir. Zira ilâhî bir lütuf olarak sadece bu ümmet hata üzerinde ittifaktan masum kılınmıştır. Hatadan masum olan bu ittifâkın sadece zâhirde doğru olması diğer bir ifadeyle gerçekte yanılabilir olması mümkün değildir.

Zayıf hadislere hiçbir şekilde itibar etmeyen İbn Hazm (v. 456/1063), bazen mürsel bir haberin, nesilden nesile kesin bir şekilde nakledilmiş olması sebebiyle sahih olduğuna dair icmâ'ın meydana geldiğini, böyle bir durumda o mürsel haberin Kur'ân'ın nakli gibi herkesin nakliyle nakledilmiş ve bundan dolayı da senedin zikredilmesinden müstağnî kalınmış olduğunu ve böyle bir mürsel haberin vârid olup olmamasının eşit olduğunu ifade etmektedir. Örnek olarak da “*Vârise vasiyet yoktur*” hadisini zikretmektedir.²⁷⁷

²⁷⁶ Bayraktar, “**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi**”, s. 178.

²⁷⁷ Ebû Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, **el-İhkâm fî usûlî'l-ahkâm**, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y., c. II, s. 70; el-Cezâirî, **Tevcîhü'n-nazar**, c. I, s. 141-142.

Aynı şekilde İbn Abdilberr de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Amr b. Hazm'a yazdığı mektuptaki diyetlerle ilgili hadisin değerlendirmesinde şunları söylemektedir:

*“Bu hadisin bu senedle İmâm Mâlik'ten mürsel olarak geldiğinde herhangi bir ihtilaf yoktur. Sâlih bir tarîkten müsned olarak da rivâyet edilmiştir. Bu mektup, siyerciler nezdinde meşhurdur; şöhreti sebebiyle de isnâddan ihtiyaçsız bırakacak şekilde içindikiler ehl-i ilmin nezdinde bilinmektedir. İnsanların onu husn-i kabûlle karşılamaları ve bilmelerinden dolayı Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelmesi hususunda mütevâtir gibidir.”*²⁷⁸

İbn Abdilberr, kitabının ilerleyen sayfalarında Amr b. Hazm'ın mektubunun sıhhatine dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *“Amr b. Hazm'ın mektubunun sıhhatinin delili, âlimlerin cumhûrunun onu husn-i kabûl ile karşılamalarıdır.”*²⁷⁹

Bu nedenle, tanımdaki kayıtlarla, telakkî bi'l-kabûle mazhar olan hadis, maktû'un bi's-sihha yani sübûtu kat'î/kesin bir mertebeye yükseldiğinden dolayı artık sıhhatini araştırmaya yoktur. Bu bakımdan telakkî bi'l-kabûl, tartışmasız bir sıhhati ifade eden isnâddan daha üstün olduğu açıktır. Nitekim İmâm Mâlik *“Hadisin Medîne'de yaygınlık kazanması, senedinin sıhhatini araştırmaktan müstağnî kılar.”*²⁸⁰ diyerek husn-i kabûle mazhar olan bir hadisin râvilerinin sıhhatini araştırmaya gerek olmadığını açıkça ifade etmektedir.

İbn Abdilberr, ulemânın cumhûrunun ve fukahânın çoğunluğunun deniz suyunun temiz olduğu ve onunla abdest almanın câiz olduğuna dâir icmâ ettiklerini ancak Abdullâh b. Ömer b. Hattâb ve Abdullâh b. Amr b. 'Âs'ın deniz suyuyla abdest alınmasını kerih gördüklerini, fakat bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisinden dolayı fukahâdan hiç kimsenin onlara tâbi' olmadıklarını ve görüşlerine iltifât etmediklerini naklederek şöyle demektedir:

*“Bu sana hadisin fukahâ nezdinde yaygın olduğunu, onunla amel ettiklerini ve onu husn-i kabûl ile karşıladıklarını göstermektedir. Bu ise fukahâ nezdinde sıhhati açık olan isnâddan daha evlâdır.”*²⁸¹

²⁷⁸ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XVII, s. 338–339.

²⁷⁹ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XVII, s. 397–398.

²⁸⁰ Leknevî, **el-Ecvibe**, s. 232. (Abdulfettâh Ebû Gudde'nin ekinden).

²⁸¹ İbn Abdilberr, **a.g.e.**, c. XVI, s. 221.

İbn Abdilberr, diğer bir eseri **el-İstizkâr**'da sahîh hadisleri bir araya getirmeye gayret eden kimseler bu hadisi rivâyet etmemiş olsalar da fukahânın ve bir grup muhaddisin deniz suyunun temiz olduğu hususunda ittifâk ettiklerini hatta bunun onlar nezdinde bir asl olduğunu, onların bu ittifâkının hadisin manasının sahîh olduğuna delâlet ettiğini ve *“münferit bir seneden daha kuvvetli olan”* ulemânın kabûlüne ve ameline mazhar olduğunu söylemektedir.²⁸²

Aynı şekilde İbn Abdilberr (v. 463/1070), İmâm Mâlik'in rivâyet ettiği; alışveriş yapan kişilerin ihtilâfa düştüklerinde ne yapması gerektiğinden bahseden ve baş tarafında kopukluk olan belâğ bir hadis hakkında şunları söylemektedir:

*“Bu hadis, âlimlerin çoğunluğu nezdinde husn-i kabûl ile karşıladıkları bir asıldır ve birçok fer'î meselelerini buna bina etmişlerdir. Bunun yanında hadis, ‘varise vasiyet yoktur’ hadisinin kendileri nezdindeki şöhreti gibi, isnâddan ihtiyaçsız bırakacak şekilde Hicaz ve Irak âlimleri arasında şöhret bulmuştur. Âlimlerin çoğunun nezdinde yaygınlaşarak şöhret bulan bu gibi âsarlar, neredeyse isnâddan müstağnidirler. Çünkü hadisin yaygınlaşması ve şöhreti onların nezdinde isnâddan daha güçlüdür.”*²⁸³

Hatîb el-Bağdâdî de Mu'âz b. Cebel (r.a.)'ın ictihâda dâir meşhûr hadisini naklettikten sonra bu haberin sahîh olmadığını söyleyerek itirâzda bulunacak kimseye cevâp sadedinde şunları söylemektedir:

“Nasıl ki Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ‘Varise vasiyet yoktur’, ‘Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir’, ‘Alışverişe konu olan mal mevcut (tüketilmemiş) iken alışverişin tarafları ödenecek olan paranın miktarında ihtilâfa düşerse yeminleşirler ve para ve malı birbirlerine geri verirler’, ‘Diyet âkile üzerine gereklidir’ hadislerinin sahîh olduğuna vâkıf isek ehl-i ilmin husn-i kabûl etmesi ve onunla ihticâta bulunması sebebiyle bu hadisin de ulemâ nezdinde sahîh olduğuna vâkıfiz. Bu hadisler, isnâd yönünden sâbit olmasa da fakat bu hadisleri kâffe (büyük bir topluluk) kâffeden (büyük bir topluluktan) telakkî ettiğinden, onların nezdinde sahîh olması sebebiyle bu hadislerin isnâdlarını talep etmeye ihtiyâç duymamışlardır. Mu'âz hadisi

²⁸² İbn Abdilberr, **el-İstizkâr**, c. II s. 98.

²⁸³ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XXIV, s. 290.

de böyledir. Bu hadisle herkes ihticâc edince onun isnâdını talep etmeye ihtiyaç duymamışlardır.”²⁸⁷

Şâfiî fakîhi Gazâlî (v. 505/1111) de Mu'âz b. Cebel (r.a.)'ın rivâyet ettiği meşhûr ictihâda dâir olan hadisin mürsel olduğunu fakat telakkî bi'l-kabûle mazhar olması sebebiyle irsâlin zarar vermeyeceğini, bunun da ötesinde ulemânın telakkîsine mazhar olmuş hadisin isnâdını araştırmaya gerek olmadığını söyledikten sonra “*Bu, ‘Vârise vasiyet yoktur’, ‘Kadın, halası üzerine nikâhlanmaz’, ‘İki ayrı dinden olanlar birbirlerine varis olamazlar’ ve ümmetin tamamının amel ettiği diğer hadisler gibidir.*”²⁸⁸ demektedir.

3. Zayıf Hadisin Telakkî bi'l-Kabûl ile Kur’ân’ı Neshi

Zayıf hadis, ulema nezdinde telakkî bi'l-kabûle mazhar olduktan sonra artık isnâdının zayıflığı dikkate alınmamaktadır. Çünkü telakkîye mazhar olan hadis, mütevâtir hükmünde sübûtu katî kabûl edilerek Hz. Peygamber’den (s.a.s.) işitilmiş gibi değerlendirilmektedir. Bu nedenle isnâdı zayıf olan hadisin muhtevasına dayanılarak verilen hükümler, artık zayıf hadisten değil; meydana gelen telakkîden kaynaklıdır. Bundan dolayı telakkî bi'l-kabûle mazhar olan hadise dayanılarak Kur’an ayetinin neshedilmesi de bu minvâl üzere anlaşılmalıdır.

İmâm Şâfiî (v. 204/820), muhaddislerin normalde böyle bir isnâdı sahih kabûl etmediklerini ve kendisinin de munkatî’ olarak rivâyet ettiğini söylediği “*Vârise vasiyet yoktur*” hadisini meğâzî âlimlerinin rivâyet etmesi ve bu konuda ulemânın ittifâkının vâki olması sebebiyle makbûl saydığını ifade etmektedir. Ardından İmâm Şâfiî, ilgili ayetin hükmünün mensûh olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nispet edilen isnâdında kopukluk bulunmasına rağmen meğâzî ehlinin genelinin Hz. Peygamber’den (s.a.s.) ‘Vârise vasiyet yoktur’ bilgisini

²⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-mütefakkîh**, I-II, Riyad, Dâru İbni'l-Cevzî, 1471/1996, c. I, s. 472-473.

²⁸⁸ Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Tûsî, **el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl**, thk: Hamza b. Zühayr, I-IV, Medine, t.y., c. III, s. 545.

nakletmeleri sebebiyle, mirâs ayetinin²⁹² anne-babaya ve e e vasiyeti (emreden âyeti) neshetti ine dâir istidlâlde bulunduk.”²⁹³

Dikkat edilirse İmâm Şâfî, sadece isnâdına bakıldığında zayıf denilmesi gereken bir hadisi, sırf ulemânın o hadisin sübûtundaki husn-i kabûlüne istinâden, ilgili ayetin mensûh olduğunun, daha açık bir ifadeyle ilgili ayetin başka bir ayetle mensûh olduğunun delili kılmıştır.

Hane i fakîhlerinden Serahsî (v. 483/1090), **el-Mebsût** isimli hacimli eserinde “*Varise vasiyet yoktur*” rivâyeti hakkında şunları söylemektedir:

“Bu, meşhur hadistir. Ulemâ husn-i kabûl ile karşılamış ve bununla amel etmişlerdir. Biz (hanefîler)e göre, bu tür hadisle Kur’ân’ın neshi câizdir.      ulemânın husn-i kabûl ile karşılayıp kendisiyle amel ettiği hadis, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) i itilmiş gibidir.”²⁹⁴

Sehâvî (v. 902/1497) de telakkî bi’l-kabûle mazhar olan zayıf hadisin Kur’ân’ı neshi hususunda mütevâtir derecesinde olduğunu  u sözleriyle kaydetmektedir:

“Zayıf bir hadis, ümmetin kabûlüne mazhar olduğunda, sahih olan görüşe göre onunla amel edilir ve hatta sıhhati kesin olan bir nassın neshi hususunda mütevâtir derecesinde kabûl edilir. Bundan dolayı İmâm-ı Şâfî, ‘varise vasiyet yoktur’ hadisi hakkında şöyle demiştir: ‘Ehl- i hadis bunu hadis olarak ispat etmemiş olsa da ümmetten kabûl görmüş ve  mmet onun ile amel etmişlerdir. Hatta bu hadisi, telakkiden dolayı vasiyet ayetinin nâsihi kılmışlardır.’”²⁹⁶

C. İstidlâl ve Fetvâ/Amel

Bir âlimin bir hadisle amel etmesinin, fetvâ vermesinin ve istidlâlde bulunmasının o hadisi tashih ve o râviyi de ta’dil ettiği anlamına gelip gelmeyeceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Ancak burada kastedilen âlimin, “*istinbât, itibar,*

²⁹² en-Nisâ S resi, 4/11.

²⁹³ Şâfî, **er-Risâle**, s. 36.

²⁹⁴ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Eb  Sehl, **el-Mebsût**, I-XXX, Beyrût, Dâru’l-Ma’rife, 1414/1993, c. XXVII, s. 143.

²⁹⁶ Sehâvî, **Fethu’l-mu  s**, c. II, s. 153–154.

tedebbür, muhakeme ve mukayese” gibi fıkhn gerektirdiği hususlara vâkıf bir müctehid veya müctehid hükmünde bir âlim olduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır.³⁰⁰

1. Muhaddislere Göre

Muhaddislerin cumhûru, bir müctehidin bir hadisle fetva vermesinin ve/veya amel etmesinin o hadis için tashih ve râvisi için de ta’dil ifade etmediği görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü muhaddisin asıl maksadı, ilgili sözün Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sudûrunu tespit etmeye çalışmaktır. Yoksa, fukaha gibi muhtevâsının meşrûluğunu tespit etmeye çalışmak değildir.

Nitekim İbnü’s-Salâh (v. 643/1245), bir âlimin bir hadise muvâfık fetva vermesinin ve/veya amel etmesinin hadisin sıhhatini gerektirmeyeceğini; aynı şekilde bir âlimin bir hadise muhâlefet etmesinin de hadisin sıhhatine ve râvisinin güvenilirliğine zarar vermeyeceğini şu sözleriyle kaydetmektedir:

*“Bir âlimin bir hadise uygun amel etmesi veya fetva vermesi o hadisin sıhhatine dair bir hüküm değildir. Aynı şekilde hadise muhalefet etmesi de hadisin sıhhati ve râvisi hakkında bir tenkid değildir.”*³⁰¹

İbnü’s-Salâh’ın kitâbını ihtisâr eden İbn Kesîr (v. 774/1373) ise İbnü’s-Salâh’ın sözlerine itiraz ederek bu ifadelerin tartışmaya açık olduğunu dile getirmektedir. Buna gerekçe olarak ise o bâbta bu hadisin dışında başka bir hadisin bulunmayabileceğini, fetvâsında veya hükmünde bu hadisle ihticâc etmiş olabileceğini veya gereğiyle amel ederken bununla istişhâd etmiş olabileceğini ileri sürmektedir.³⁰²

Zerkeşî (v. 794/1391) ise “*hocamız*” diyerek hürmet ettiği İbn Kesîr’in itirazlarının acayip olduğunu dile getirmektedir. Gerekçe olarak da İbn Kesîr’in İbnü’s-Salâh’ın maksadına tam olarak muttali olamadığını, İbnü’s-Salâh’ın sözlerinin İbn Kesîr’in itiraz noktaları dışındaki durumlar için söz konusu olduğunu ve İbnü’s-

³⁰⁰ Buradaki âlim ile müctehid veya müctehid hükmünde bir kimsenin kastedildiğine dâir bkz.: Suyûtî, **Tedrib**, c. IV, s. 77. (Muhammed Avvâme’nin notu); Zekeriya Güler, **Hadis Tetkikleri**, İstanbul, İFAV, 2015, s. 29.

³⁰¹ İbnü’s-Salâh, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s. 295.

³⁰² İbn Kesîr, **İhtisâru ulûmi’l-hadîs**, s. 194.

Salâh'ın ifadelerinin, âlimin amelinin müstenedi bu hadis olmadığı ortaya çıktığı zamânki duruma delâlet ettiğini zikretmektedir.³⁰³

İbn Kesîr'e itiraz eden diğer bir isim ise Irâkî'dir (v. 806/1404). Irâkî de bâbta o hadisin dışında başka bir hadisin bulunmamasının, kıyâs veya icmâ gibi başka bir delilin de bulunmamasını gerektirmeyeceğini, müftü veya hâkimin bütün delillerini veya bir kısmını dile getirmesinin gerekmediğini, belki başka bir delili olmasına rağmen vârid olan hadisi o bâbta isti'nâs kabilinden nakledebileceğini, belki de müftü veya hâkimin zayıf hadisle amel etmeyi ve zayıf hadisi kıyas takdim etmeyi câiz gören kimseler olabileceğini dile getirerek İbn-i Kesîr'in itirazlarına itiraz etmektedir.³⁰⁴

Sehâvî de Irâkî ile aynı kanaati paylaşarak cumhur ulemanın ister müctehid ister mukallid olsun âlimin müstenedi (dayanağı) tam olarak ortaya çıkmadığı müddetçe amelinin vârid olan hadisin manasına muvafık olmasıyla hadisin metnini tashih etmeyeceği ve râvisini de ta'dil etmeyeceği görüşünü benimsediğini ifade etmektedir. Bunun illeti olarak da âlimin bu metne muvafık ya başka bir metin ya da icmâ veyahut da kıyas gibi başka bir delilinin olabileceğini, ihtiyaten böyle davranmış olabileceğini veya zayıf hadisle amel etmeyi ve zayıf hadisi kıyas üzerine takdim etmeyi câiz gördüğünden dolayı olabileceğini zikretmektedir.³⁰⁵

Suyûtî (v. 911/1505) de Sehâvî'nin ifadelerine benzer hususlara temas ettikten sonra İmâm Malik'in rivâyet ettiği hadisle amel etmemesini delil getirerek şunları kaydetmektedir:

“Âlimin, rivâyet ettiği hadise muhâlefeti, âlim tarafından hadisin ve râvilerinin sıhhatine dair bir tenkid değildir. Çünkü âlimin rivâyet ettiği hadise muhâlefeti, bir muâriz veya vb. bir engel sebebiyle olması mümkündür. İmâm Mâlik, ‘muhayyerlik’ hadisini rivâyet

³⁰³ Zerkeşî, **en-Nüket alâ mukaddimeti'bni's-Salâh**, c. II, s. 373.

³⁰⁴ Irâkî, **et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uğlika min kitâbi'bni's-Salâh**, thk: Usâme Abdullah Hayyât, I-II, y.y., 1408/1987, c. II, s. 295.

³⁰⁵ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, c. II, s. 197-8.

etmiş fakat Medine Ehli'nin amelinin hadisin zıttı olması sebebiyle bu hadisle amel etmemiş ve bu, hadisin râvisi olan Nâfi' hakkında bir cerh de olmamıştır.”³⁰⁶

Dolayısıyla muhaddislere göre, bir müctehidin fetvasının ve/veya amelinin bir hadise muvâfık olması, sırf o hadisten dolayı fetva verdiği ve/veya amel ettiği ortaya çıktığında ilgili hadisin o müctehide göre sahih olduğuna ve râvilerinin de âdil olduğuna delalet etmektedir.

Nitekim Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), bir âlimin kendisinden rivâyette bulunduğu kimsenin haberiyle, başka delillerden değil de sadece o haberden dolayı amel etmesi durumunda bu amelin rivâyette bulunduğu kimseyi ta'dîl edeceğini zira âlimin amelinin o râvinin âdil, rivâyetinin de makbûl olduğuna hükmetmesi kabîlinden olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Bir âlim, rivâyette bulunduğu kimsenin haberiyle, sırf o haberden dolayı amel ederse, o kimse için kendisine itimâd edilen bir ta'dîl olur. Çünkü âlim, kendi nezdinde razı ve âdil olduğu için böyle bir kimsenin haberiyle amel etmiştir. Zira âlimin böyle bir kimsenin haberiyle amel etmesi ‘O, âdil ve haberi makbûldür’ sözü yerine geçmektedir.”³⁰⁷

Hanbelî âlimi İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) de “Muhaddis ve hâfız bir âlim, (ihticâc maksadıyla) bir hadis getirdiğinde, gönüllerde ‘hadis sahih olduğu için ihticâc etmiştir’ inancı vâki olur.” diyerek asıl olanın zikredilen hadisin sıhhatinin de tazammum edilmesi olduğunu vurgulamaktadır.³⁰⁸

Nitekim Şâfiî hadis âlimlerinden İbn Hacer (v. 852/1448) Beyhakî'nin (v. 458/1065) tenkitte bulunduğu bir hadis “Bu hadis ile Ahmed (b. Hanbel) ve İbnü'l-Münzir ihticâcta bulunmuşlardır. İkisinin, bu hadisle ihticâc etme hususundaki kesin tavırları, bu hadisin onların katında sahih olduğunun delilidir.” demektedir.³⁰⁹

³⁰⁶ Suyûtî, **Tedrîb**, c. IV, s. 78.

³⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 92.

³⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, **et-Tahkîk fî ehâdisi'l-hilâf**, thk: Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî, I-II, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994, c. I, s. 464.

³⁰⁹ İbn Hacer, **et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-râfi'îyyi'l-kebîr**, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvaz, I-IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, c. II, s. 327.

Aslında bu, fukahâ ve usûlcülerin de kabûl ettiği bir durumdur. Nitekim Şâfiî fakîhi ve muhaddis İbnü'l-Mülakkîn (v. 804/1401) de müctehidin rivâyette bulunduğu hadisle amel etmesini hadis için tezkiye olduğunu usûlcülerden nakletmekte ve bundan, ihtiyâtı ve başka bir delilin bulunma ihtimalini istisna ederek şöyle demektedir:

*“Müctehidin, hadisiyle amel etmesinin, o hadis için tezkiye olduğunu usûl âlimleri açıkça ifade etmişlerdir. Ancak ihtiyâta veya bu hadise muvâfık başka bir delil ile amel etmeye hamletmiş olması müstesnadır.”*³¹¹

2. Fukahâ ve Usûlcülere Göre

Fukahâ ve usûlcüler ile bazı muhaddisler ise müctehid bir âlimin bir hadise muvâfık fetva vermesinin ve/veya amel etmesinin o hadis için tashih ifade ettiği görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü geride de vurgulandığı gibi fukahânın asıl maksadı, ilgili sözün/hadisın lafızlarının Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bizzât sudûrunu tespit etmeye çalışmak değildir. Bilakis muhtevâsının meşrûluğunu tespit etmeye çalışmaktır. Bu yüzden isnâd dışı karîneleri dikkate almış ve âlimin fetvasının ve/veya amelinin, bir hadisi tashih mesâbesinde olduğunu kabûl etmişlerdir.

Nitekim Hanefî fakîhi ve usûlcü İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), *“Hadisi tashih eden unsurlardan biri de âlimlerin ona muvâfık amel etmesidir.”*³¹² demektedir. Aynı şekilde Hanefî fakîhlerinden İbn Âbidîn (v. 1252/1836) de şöyle demektedir: *“Müctehid, bir hadisle istidlâlde bulunduğunda o hadis için tashih olur.”*³¹³ Aynı kanaat Tânevî'de (v. 1394/1974) de görülmekte³¹⁴ ve İbn Hacer'in yukarıdaki sözlerini

³¹¹ İbnü'l-Mülakkîn, **el-Mukni' fî ulûmi'l-hadis**, thk: Abdullah b. Yûsuf Cudey', I-II, Suud-i Arabistan, Dâru Fevvâz, 1413/1992, c. I, s. 255.

³¹² İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-kadîr**, c. III, s. 493.

³¹³ İbn Âbidîn, Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî, **Reddu'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr şerh tenvîri'l-ebsâr**, thk ve tlk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, I-XII, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994, c. VII, s. 83.

³¹⁴ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadis**, s. 57.

naklettikten sonra şunları kaydetmektedir: “Her müctehidin bir hadisle (ihticâc etme hususundaki) kesin tavrı, bu hadisin onların katında sahîh olduğunun delilidir.”³¹⁵

Tânevî bu umumi kâideyi söyledikten sonra İmâm Muhammed ve Tahâvî’nin ihticâc makamında zikrettiği her hadisin bu kâidenin altına girdiğini, muhaddis ve müctehid olmaları sebebiyle de bu hadislerin huccet ve sahîh olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: “İmâm Muhammed b. Hasen veya Muhaddis Hâfız Tahâvî’nin kendisiyle ihticâc ederek zikrettiği her hadis, bu kâideye göre muhaddis ve müctehid olmaları sebebiyle huccettir ve sahihtir.”³¹⁶

Kevserî de benzer şekilde “Bilinmektedir ki; fakîhin bir hadisle istidlâlde bulunması o hadis için tashîh”³¹⁷ anlamını taşıdığını söylemektedir. Abdulfettâh Ebû Gudde (v. 1417/1997), hocası Muhammed Zâhid Kevserî’nin (v. 1371/1952) bu hususu defalarca açıkladığını aktarmaktadır.³¹⁸

Örneğin, hadis âlimi ve Şâfiî fakîhi Nevevî (v. 676/1277), teyemmümle namazını kılan birinin suyu görmesi durumunda namazını iâde edip etmeyeceği meselesine dâir bir rivâyet üzerinde değerlendirmede bulunurken, bu rivâyetin mürsel olduğunu Ebû Dâvûd’dan (v. 275/889) nakletmekte ve İmâm Şâfiî’nin (v. 204/820) mürsel rivâyeti takviyede ileri sürdüğü şartları zikrederek söz konusu rivâyette bu şartların ikisinin tahakkuk ettiğini ifade etmektedir. Daha sonra da ilk olarak İbn Ömer (r. anhumâ)’ın bu meseleye dâir uygulamasını; ikinci olarak da Medîne’nin yedi fakihinin fetvâsını mürsel rivâyetin takviyesinde işletmektedir.³¹⁹

Diğer bir örnek olarak Endülüslü muhaddis ve Mâlikî fakîhi İbn Abdilberr’in (v. 463/1070) İbn Hişâm ez-Zührî’nin (v. 124/742) mürsel bir rivâyetini naklettikten sonra söylediği şu değerlendirmesi zikredilebilir:

“Bu hadis, her ne kadar mürsel olsa da meşhûr bir hadistir. İmâmların mürsel olarak rivâyet ettiği, sika (güvenilir) kimselerin rivâyet ettiği, Hicâz fakîhlerinin kullandığı,

³¹⁵ Tânevî, **a.g.e.**, s. 58

³¹⁶ Tânevî, **a.g.e.**, s. 59.

³¹⁷ Hâzîmî, **Şurûtu’l-eimmeti’l-hamse (Selâsü Resâil’in içinde)**, s. 170.

³¹⁸ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi’l-hadîs**, s. 57.

³¹⁹ Nevevî, **el-Mecmû’ şerhu’l-muhezzeb**, thk: Muhammed Necîn, I-XXIII, Cidde, Mektebetü’l-İrşâd, t.y., c. II, s. 354.

husn-i kabûl ile karşıladıkları ve Medine’de kendisine göre amel edilegelen bir hadistir. (...) Fukahânın çoğu bu hadisle ihticâc etmektedir. Ehl-i Medîne ve diğer Ehl-i Hicâz’ın bu hadisi kullanıyor olmaları sana yeterlidir.”³²⁵

Hatta hadisin müctehidin ameline muvâfık düşerek takviye edilmesi, mukallidi nazarında, muhaddisin ta’dîl ve tashîhinden daha üstündür. Nitekim Muvatta şârihlerinden Hindistanlı muhaddis Muhammed Zekerîya Kandehevî (v. 1402/1982), müctehidin ameli ile tashîhin, o zâtın mukallidleri katında, cerh-ta’dîl sonucu verilen tashîh hükmünden daha üstün olduğunu şöyle dile getirmektedir:

“Tanınan imamlardan birinin bir hadisle amel etmesi o hadisi tashîhtir. Özellikle o âlime uyan ve taklîd eden kimseler için. Hatta (mukallidleri için) muhaddislerin tashîhinden daha da üstündür. Nitekim bu, ilmin uzmanı kimseler nezdinde bilinen bir husustur.”³³⁷

Zira muhaddis, râvisini ta’dîl edip hadisini tashîh ettiğinde o hadisin gereğiyle derhal amel edilmesini ne amaçlamakta ne de mukallidlerinden istemektedir. Belki tashîh ettiği hadis, mensûh veya mukayyed bir hüküm içerebilir. Ancak bir fakîh/âlim, taklit edildiğinin şuuruyla amel eder. Dolayısıyla o zâtın ameli, mukallidi nazarında, muhaddisin ameli mûcib olmayan ta’dîl ve tashîhinden elbette daha üstündür.

D. Sahâbî Kavli³³⁸

Hadis ilimlerinin aslî konusu Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nispet edilenlerin incelenmesi iken sahâbî kavlinin de merfû hadisler gibi incelemeye tâbi tutulması, yazılması, tedvin ve tasnif edilmesi, hem fıkhu’l-hadîste hem de fıkhu’l-isnâdda kendisinden istifâde edilmesi sebebiyledir. Nitekim mevkûf hadisler, birçok türevi

³²⁵ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XI, s. 82.

³³⁷ Muhammed Zekerîya Kandehevî, **Evcezü’l-mesâlik ilâ muvatta’i Mâlik**, thk: Takiyyüddîn en-Nedvî, I-XVII, Dimaşk, Dâru’l-Kalem, 1424/2003, c. I, s. 251.

³³⁸ Sahâbî kavli, aslı itibarıyla mevkûf hadistir. Mevkûf hadis de isnâd dışı yollarla nakledildiği gibi isnâd ile de rivâyet edilmektedir. Bu bakımdan ilk bakışta isnâd ile takviye yöntemi olarak zannedilebilir. Fakat takviye edilmeye çalışılan merfû hadistir. Muhaddislere göre i’tibâr, muayyen merfû hadisin Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sâdır olup olmadığının araştırılmasıdır. Mevkûf hadis ise muayyen merfû hadisin âdiyetini ortaya koymadığından, isnâd ile takviye yöntemleri arasında değil; isnâd dışı takviye yöntemleri arasında zikredilmiştir.

olmakla birlikte, cumhûr-i ulema nezdinde bazı şartlarla hükmen merfû sayılabilmektedir.³³⁹

Fıkıh usûlü ıstılâhında yaygın olarak “*kavlü’s-sahâbî*” ve “*mezhebü’s-sahâbî*” gibi kavramlarla da ifade edilen³⁴⁰ sahâbî kavli, fukahâ nezdinde mütâbaât ve şevâhid kapsamında görülmektedir. Çünkü fukahânın, takviyeyle amaçladığı, ilgili hadisin muhtevâsına şer’an güveni, o hadisin sahâbî kavline muvâfakatı da temin etmektedir. Bu yüzden zayıf hadisleri takviye yöntemlerinden biri olarak kabûl edilmiştir.

Nitekim Hz. Peygamber’den (s.a.s.) mürsel olarak nakledilen zayıf bir rivâyete sahâbî kavlinin muvâfık olması, mürsel rivâyeti nakleden râvinin hadisi sahih bir asıldan aldığına dair karîne kabûl edilmektedir. Bu karîne, hadisin muhtevâsını takviye etmektedir.

Sahâbî kavlinin zayıf hadisleri takviyesi, ağırlıklı olarak mürsel rivâyetler bağlamında dile getirilse de yer yer diğer inkıtâ’ türleri için de uygulandığı görülmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, mürsel hadisin sahâbî kavliyle takviye edilebilirliğini ilk defa dile getiren İmâm Şâfiî’dir (v. 204/820). İmâm Şâfiî, zayıf kabûl edilen mürsel rivâyetin sahâbî kavliyle de takviye edilebileceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Farklı hocalardan ilim alan bir başka mürsilin ona muvâfakatı bulunamazsa; Rasûlüllâh’ın (s.a.s.) ashâbından sözlü olarak rivâyet edilenlerin bir kısmına bakılır. Rasûlüllâh’tan (s.a.s.) rivâyet edilene muvâfakatı bulunursa; bu, hadisi mürsel olarak rivâyet eden kimsenin sahih olan bir asıldan aldığına delâlet eder.”*³⁴²

Beyhakî (v. 458/1066) de senedinde kopukluk (inkıtâ’) bulunan bir rivâyete -daha kuvvetli başka bir hadisin muhâlefeti olmaması kaydıyla- sahâbî kavli

³³⁹ Bayraktar, “**Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi’l-Kabûlün Etkisi**”, s. 50-51.

³⁴⁰ H. Yunus Apaydın, “Sahâbî Kavli”, **DİA**, c. XXXV, s. 500.

³⁴² Şâfiî, **er-Risâle**, s. 114.

eklendiğinde zayıf kabûl edilen munkatı' hadis ile bi'l-fiil ihticâc ettiğini, diğer bir ifadeyle gereğiyle derhal amel edilmesi gerektiğini şu söyleriyle ifade etmektedir:

*“Biz, munkatı' bir hadis tek kaldığında onunla ihticâc etmeyiz. Başka bir hadis ya da bazı sahâbîlerin kavli veyahutta mürsel hadisleri takviye eden diğer karîneler ona eklendiğinde ve kendisinden daha kuvvetli bir hadis de ona muâriz olmazsa (muhkemu'l-hadîs olduğunda) o halde munkatı' hadisle ihticâc ederiz.”*³⁴³

Yine Beyhakî, ramazan orucunun kazası başlığı altında zikrettiği zayıf bir rivâyetten sonra şunları kaydetmektedir: *“Bu rivâyet mürsel olsa da sahâbeden bize rivâyet edilene veya Kur'an'ın zâhirine katıldığında kuvvetlenir.”*³⁴⁴

Nevevî (v. 676/1277) ise teyemmümle namazını kılan birinin suyu görmesi durumunda namazını iâde edip etmeyeceği meselesine dâir bir rivâyet üzerinde değerlendirmede bulunurken, bu rivâyetin mürsel olduğunu Ebû Dâvûd'dan (275/889) nakletmekte ve İmâm Şâfiî'nin mürsel rivâyeti takviyede ileri sürdüğü şartları zikrederek söz konusu rivâyette bu şartların ikisinin, yani sahâbî kavline ve ehl-i ilmin fetvasına muvâfakatın tahakkuk ettiğini söylemektedir. Daha sonra da ilk olarak İbn Ömer (r. anhumâ)'ın bu meseleye dâir uygulamasını; ikinci olarak da Medîne'nin yedi fukahâsının fetvâsını mürsel rivâyetin takviyesinde işletmektedir.³⁴⁵

Benzer ifadeler, İbn Teymiyye'de (v. 728/1328) de görülmektedir. Nitekim İbn Teymiyye, mürsel hadisin sahâbî kavliyle takviye edildiğinde ulemanın ittifakıyla huccet olduğunu ifade etmektedir: *“Mürsel, sahâbî kavliyle desteklendiğinde ittifâkla huccet olur.”*³⁴⁶ *“Mürsel rivâyetle sahâbenin cumhûru amel ettiğinde Şâfiî ve başkaları onunla ihticâc ederler.”*³⁴⁷

İbnü'l-Kayyim (v. 751/1350) de mürsel hadisin sahâbî kavliyle takviye edileceğini ve kendisiyle amel edileceğini şu sözleriyle söylemektedir: *“Mürsel hadis, ittisâl-i amel olduğunda ve kıyas veya sahâbî kavli onu desteklediğinde veyahutta*

³⁴³ Beyhakî, **Ma'rifetu's-süneni ve'l-âsâr**, thk: Abdülmü'tî Emîn, Kâhire, I-XV, Dâru'l-Va'y, 1412/1991, c. I, s. 402.

³⁴⁴ Beyhakî, **Ma'rifetu's-süneni ve'l-âsâr**, c. VI, s. 313.

³⁴⁵ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. II, s. 354.

³⁴⁶ İbn Teymiyye, **İktizâu's-sirâti'l-müstakîm li muhâlefeti ashâbi'l-cahîm**, c. II, s. 214.

³⁴⁷ İbn Teymiyye, **Mecmû'atu'l-fetâvâ**, c. XXI, s. 85.

mürsel rivâyette bulunan kimse, hocalarını seçen, zayıf, metrûk vb. kimselerden rivâyette bulunmayan biri ise, kuvveti gerektirir ve kendisiyle amel edilir.”³⁴⁸

Hanefî fakîhlerinden ve hadis ulemasından Zeylaî (v. 762/1360) de zikrettiği zayıf bir hadisten sonra şunları söylemektedir: “*Bu hadisi, merfû ve mevkûf hadisler takviye etmektedir.*”³⁴⁹

İbn Receb el-Hanbelî (v. 795/1393), Tirmizî’nin (v. 279/892) hasen hadis tarifini şerh ederken, “*hadisin bir benzerinin başka yoldan rivâyet edilmesi*” kaydı hakkında şunları söylemektedir:

“*Tirmizî, ‘Peygamber’den (s.a.s.) rivâyet edilmesi’ dememiştir. Dolayısıyla onun kastı ‘Peygamber’den (s.a.s.) rivâyet edilmesi’ ihtimâlî olabileceği gibi, sözünü zahirine hamletmeye de ihtimallidir ki; o ihtimâl de bu hadisle, merfû bir hadisin mevkûf ile kuvvetlenen bir aslının olduğuna istidlâl edilmesi için hadisin manasının, mevkûf da olsa başka bir yoldan rivâyet edilmesidir. Bu, İmâm Şâfi’î’nin mürsel hadis hakkında söylediği ‘Sahâbî kavli onu desteklediğinde ya da ehl-i fetvânın geneli onun ile amel ettiğinde sahih olur.’ sözü gibidir.*”³⁵⁰

İbn Hacer (v. 852/1449), imkânı olduğu halde hac vazîfesini yerine getirmeyen kimsenin durumuna dâir rivâyetleri incelerken; İbn Sâbit tarafından mürsel olarak rivâyet edilen hadisin ardından mevkûf bir rivâyet getirmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: “*Bu mevkûf rivâyet, İbn Sâbit’in mürsel rivâyetine eklendiğinde bu hadisin bir aslının olduğu anlaşılır.*”³⁵¹

Yine İbn Hacer, başka bir rivâyet hakkında şunları dile getirmektedir: “*Nevevî, bu rivâyeti mevkûf olarak da getirmiştir. Ayrıca râvileri de tevsik edilmiştir.*”

³⁴⁸ İbnü’l-Kayyim, *Zâdu’l-me’âd fî hedyi hayri’l-ibâd*, c. I, s. 367.

³⁴⁹ Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu’r-râye li tahrîci ehâdîsi’l-hidâye*, thk: Muhammed Avvâme, I–V, Beyrut, Müessesetü’r-rayyân, 1418/1997, c. III, s. 358.

³⁵⁰ İbn Receb, *Şerhu ileli’t-Tirmizî*, c. II, s. 387-8

³⁵¹ İbn Hacer, *et-Telhîsu’l-habîr*, c. II, s. 425-426.

*Rivâyet başka bir yoldan merfû olarak da gelmiştir. Tarikleri birbirlerini desteklemektedir.*³⁵²

Sehâvî (v. 902/1497) de mürsel rivâyetin bazı sahâbîlerin kavline veya ehl-i ilmin genelinin fetvasına muvâfık olmasıyla da destekleneceğini söylemektedir.³⁵³ Sehâvî bunların yanında bazı kimselerin mürseli destekleyen karînelere sahâbîlerin fiillerini, hadisin yaygınlaşmasını, ehl-i asrın ilgili hadisle amel etmesini veya hadisin mu'teber kıyâsa muvâfakatını ilâve ettiğini söylemektedir.³⁵⁴

E. İcmâ

İslâm âlimlerinin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatından sonra dini bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri şeklinde tarif edilen icmâ³⁵⁶, fukahâyâ ve bazı muhaddislere göre zayıf hadisi takviye edici ve dolayısıyla hadisi, ma'mûlün bih ve makbûl mertebesine yükselten karînelerden sayılmaktadır. Nitekim ulemanın zayıf hadisin manasına muvâfık bir hüküm üzerinde fikir birliği etmesi, ilgili hadisin mu'teber bir aslının varlığına delâlet edici bir karîne olarak görülmektedir.

Eğer icmâ'ın müstenedinin muayyen bir hadis olduğu bilirse, bu durumda hadisin muhtevâsına güvenin takviyesinin yanı sıra hadisin lafzının âdiyetinin de takviyesinden de söz edilebilmektedir. Bu durumda muhaddislere göre de hadis, ümmetin hatadan ma'sûm oluşundan dolayı tashîh edilmektedir.

Fakat icmâ'ın müstenedinin ne olduğu bilinmiyorsa, sıhhat hükmü muayyen hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âdiyetine verilmemektedir. Bilakis buradaki tashîh sadece hadisin muhtevâsının güvenilirliğine diğer bir ifadeyle şer'an meşrûiyetine dönüktür. Nitekim Tâhir el-Cezâirî bazı usûlcülerin bu hususta şöyle dediklerini nakletmektedir: *"Bir habere muvâfık icmâ meydana geldiğinde müstenedinin o haber olup olmadığı araştırılır. Eğer icmâ'ın müstenedinin o haber olduğu ortaya çıkarsa*

³⁵² İbn Hacer, *Netâicü'l-efkâr fî tahrîci ehâdisi'l-ezkâr*, thk: Hamdî Abdülmecîd Selefi, II. bsk., I-V, Beyrut, Dâru İbni Kesîr, 1429/2008, c. I, s. 337.

³⁵³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. I, s. 257-8.

³⁵⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. I, s. 265.

³⁵⁶ Bkz.: İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *DİA*, c. XXI, s. 417.

haber in sıhhatine hükmedilir. Eğer icmâ'ın müstenedinin o haber olduğu belli değil ise başka bir delile dayanma ihtimâlinde dolayı haber in sıhhatine hükmedilmez.”³⁵⁷

Bununla birlikte fukahâya göre, ulema arasında meydana gelen bu icmâ sebebiyle hadisin isnâdının sıhhatini araştırmaktan müstağni kalınacağı da ifade edilmektedir. Zira fukahânın maksadı, ilgili hadisin dinde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağıdır. İcmâ'a muvâfık düşmesi de dinde delil olabileceğini ifade etmek için yeterli görülmektedir. Örneğin İbn Abdilberr (v. 463/1070), “*Dînar, yirmidört kîrattır*” hadisi hakkında şöyle demektedir: “*Câbir b. Abdillâh (r.a.) tarafından rivâyet edilen bu hadisin isnâdı sahih olmasa da ulemânın bu hadis hakkında verdikleri hüküm ile insanların bunun manası üzerindeki icmâ'ı, bu hadisin isnâdını incelemekten müstağni kılar.*”³⁵⁸

Enver Şâh Keşmîrî (v. 1352/1933), Buhârî'nin (v. 256/869) “*Vârise vasiyet yoktur*” rivâyetini tercemede getirmesi üzerine “*Bu hadis, hükmü icmâ ile sâbit olmasına rağmen (isnâdı) ittifâkla zayıftır. Bundan dolayı musannif bu rivâyeti tercemesinde aktarmıştır.*” dedikten sonra zayıf hadis üzerinde icmâ vâki olduğunda sahihe dönüşüp dönüşmeyeceği ile ilgili İbnü'l-Kattân'dan (v. 628/1231) şu nakli getirmektedir:

“Şu an muhaddislere göre meşhûr olan görüş, hâli üzere kalacaktır. Zira onlara göre bu konuda temel dayanak, sadece isnâdın durumudur. Bundan dolayı isnâdında zayıf bir râvinin bulunduğu hadisin sıhhatine hükmetmezler. Bazı muhaddisler ise bir hadisin amel ile desteklendiğinde zayıflık durumundan kabûl mertebesine yükseleceği görüşünü benimsemişlerdir.”

Keşmîrî, daha sonra tercihe şayan olarak kabûl ettiği görüşün bu olduğunu söylemekte ve ağırlıklı olarak fukahânın ve bazı muhaddislerin uyguladığı bu yöntemin arka planını ise şu sözleriyle ifade etmektedir:

³⁵⁷ el-Cezâirî, **Tevcîhü'n-nazar**, c. I, s. 310.

³⁵⁸ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XX, s. 145.

*“Bana göre vâkıyı dikkate almak, kâideler üzerinde yürümekten daha evlâdır. Çünkü kâideler, hükmünün ne olduğu bizâtihi netleşmeyen yerlerde hükmü vermek içindir. Bu sebeple vakıya tâbi olmak ve ona tutunmak daha uygun ve daha layıktır.”*³⁶⁰

Leknevî (v. 1304/1886), Keşmîrî’nin talebesi ve kendisinin de hocası olan Muhammed Bedr Âlem’in Keşmîrî’nin bu sözü hakkında şunları söylediğini aktarır:

*“O, bununla isnâd kapısını yıkmayı murâd etmiyor. Nasıl murâd edebilir! Isnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi! Fakat o şunu murâd etmektedir; eğer hadis birtakım karînelerle sahîh olmuş ve kendisiyle amel de vukû’ bulmuşsa; sadece zayıf râvisinden dolayı bu hadisi terk etmek ve nazar-ı itibâra almamak doğru değildir. Dikkat edilmeli ki; peşisıra kendisiyle amel edilmesi, alimler nezdinde hadisin sübûtuna dâir en kuvvetli delildir.”*³⁶¹

Her ne kadar telakkî bi’l-kabûl ve icmâ düşüncesinin arka planında *ümmetin hatada ittifâk etmemesi* fikri bulunuyor olsa da aralarında birtakım temel farklılıklar bulunmaktadır.

Örneğin; usûlî anlamda icmâ, ictihâd etmeye ehil kimselerin bir meselenin hükmüne dâir fikir birliğini ifade ederken; telakkî bi’l-kabûl ise bir hadisin sıhhatinin hangi kıstaslara göre tespit edileceğini bilen âlimlerin ittifâkını ifade etmektedir.³⁶²

Bununla birlikte bir hadisin sıhhatini ifade ederken telakkî bi’l-kabûl yerine yer yer icmâ kelimesi kullanılmaktadır. Bu ise telakkî bi’l-kabûl ile usûl kitaplarındaki icmâ’nın, aynı manaya delâlet eden iki kavram olarak anlaşılmasına sebep olmaktadır. Fakat mezkûr mâhiyet farkı dikkate alındığında bu mümkün değildir. Dolayısıyla bir hadisin sıhhatine dâir kullanılan icmâ kelimesiyle, lügavî anlamı olan *“fikir birliği”* manası kastedilmektedir.³⁶³

Öte yandan yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere; usûl ilmindeki icmâ, vücûb, sıhhat, hürmet ve fesâd gibi şer’î bir meselenin hükmüne yönelik bir ittifâk iken; telakkî bi’l-kabûl ise sadece hadisin sıhhatine yönelik bir ittifâktır. Zira icmâ’nın

³⁶⁰ Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî, **Feydu’l-bârî alâ sahîhi’l-Buhârî**, I-VI, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2005, c. IV, s. 129-130.

³⁶¹ Leknevî, **el-Ecvibe**, s. 237.

³⁶² Bayraktar, **“Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi’l-Kabûlün Etkisi”**, s. 160-1.

³⁶³ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 160.

konusu hadisin sıhhati değildir, şer'î bir hükümdür. Bu yüzden icmâ'ın dayanağı kat'î ve zannî bir haber olabileceği gibi zannî bir ictihâd veya kıyas da olabilmektedir.³⁶⁵

F. Kur'ân

Fukahâ ve bazı muhaddislere göre, zayıf hadisleri takviye yöntemleri arasında kabûl edilen diğer bir yöntem ise Kur'ân'ın zâhirinin zayıf hadise muvâfık olmasıdır. Nitekim Zerkeşî (v. 794/1391), zayıf hadisi takviye edecek şâhidin bazen Kur'ân'dan bazen de sünnetten olduğunu, Kur'ân'dan olanın ise bazen lafzıyla bazen de manasıyla olabileceğini ve Kur'ân'ın muvâfakatıyla meydana gelen takviyenin hadisin aslını ortaya çıkardığını ifade etmektedir.³⁶⁹

Kur'ân'ın zâhirinin zayıf hadise muvâfakatı sebebiyle hadisin sıhhatinin tespit edilmesi, ağırlıklı olarak, fukahânın benimsediği bir yöntem olsa da bazı muhaddislerden de hadisin makbûl sayılması hususunda takviye edici bir karîne olarak dikkate alanlar bulunmaktadır.

1. Kur'ân'ın Zâhirine Muvâfakat ile Zayıf Hadisin Tashihi

Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), hadisin sıhhatine dâir istidlâlde bulunulabilecek karîneler arasında hadisin Kur'ân'ın nassının gerektirdiği bir şey hakkında olmasını da sayarak şöyle demektedir:

*“Kur'an veya mütevâtir sünnetin nassının gerektirdiği bir şey hakkında haber olması veya ümmetin onu tasdik etme hususunda icmâ etmesi ya da âmmenin kabûl edip ve telakkiden dolayı gereğince amel etmesiyle haberin sahîh olduğuna dair istidlâlde bulunulabilir.”*³⁷⁰

³⁶⁵ Bayraktar, “Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi”, s. 159,162.

³⁶⁹ Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti'bni's-Salâh*, c. II, s. 320.

³⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 17.

Beyhakî (v. 458/1066) de ramazan orucunun kazası başlığı altında zikrettiği zayıf bir rivâyetten sonra şunları kaydetmektedir: “*Bu rivâyet mürsel olsa da sahâbeden bize rivâyet edilene veya Kur’an’ın zâhirine katıldığında kuvvetlenir.*”³⁷¹

Abdülhakk el-İşbîlî (v. 586/1190) ise **el-Ahkâmü'l-vustâ** isimli eserinin mukaddimesinde, Kur’an’ın zâhirinin muvâfakatını hadisteki kusuru ortadan kaldıran bir karîne olduğunu ve Kur’an’ın zâhiriyle desteklenen hadisi kitabında zikretmeye değer gördüğünü şu sözleriyle dile getirmektedir:

“*Allâh’ın kitabından -ifadesi gayet açık olan bir ayet- hadisi desteklerse, sorunlu da olsa ben o hadisi yazarım. Çünkü onunla beraber onu takviye eden ve kusuru gideren bir destekleyici vardır.*”³⁷²

Zerkeşî’nin nakline göre, Ebu’l-Hasen b. Hassâr (v. 611/1214) da bir fakîhin zayıf hadisin sıhhatini, -isnâdında yalancı bir râvi olmaması kaydıyla- usûle veya Allah’ın Kitab’ından bir ayete muvâfık olmasıyla bilebileceğini ve böyle bir muvâfakat sebebiyle hadisin sıhhatine hükmette herhangi bir beis olmadığını ifade etmektedir.³⁷³ İbnü’l-Hassâr’ın, “*isnâdında yalancı bir râvi olmaması*” kaydını zikretmiş olması, Kur’an’ın zâhirine muvâfakat ile hadisin sıhhatinin bilinmesini, hadisin az da olsa Hz. Peygamber’e (s.a.s.) âidiyet ihtimâlinin bulunmasına bağladığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan manası Kur’an’ın zâhirine muvâfık olan her hadisin sahih kabûl edilmesi gibi bir hususun söz konusu olmadığı da vurgulanmıştır.

İbn Teymiyye (v. 728/1327) de zayıf kategorisinde değerlendirilen hadisin bi’l-kuvve ihticâca elverişli olabilmesi için zikrettiği karîneler arasında Kur’an’ın zâhirinin muvâfakat olmasına da yer vererek şunları kaydetmektedir:

³⁷¹ Beyhakî, **Ma’rifetu’s-süneni ve’l-âsâr**, c. VI, s. 313.

³⁷² İşbîlî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdîrrahmân el-Ezdî, **el-Ahkâmü'l- vüstâ min hadisi’n-nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem**, thk: Hamdî Selefi, Subhî Sâmerî, I-IV, Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 1416/1995, c. I, s. 70.

³⁷³ Zerkeşî, **en-Nüket alâ mukaddimeti’bni’s-Salâh**, c. I, s. 107; Suyûtî, **Tedrib**, c. II, s. 160.

“Mürsel, ehl-i ilmin cumhûru kendisiyle amel ettiğinde, ilmi birinci mürselin râvilerinin dışındaki birilerinden alan kimse onu irsâl ettiğinde, benzeri sahâbeden rivâyet edildiğinde ve Kur’ân’ın zâhiri ona muvâfık olduğunda huccettir.”³⁷⁴

Kur’ân’ın zâhiriyle takviye, zayıf hadisi mertebe olarak hasen derecesine yükseltmemekte; yalnızca amelî yönden makbûl olarak değerlendirilerek huccet sayılmasını ve gereğiyle amel edilmesini sağlamaktadır.

Ayrıca İbnü’l-Hassâr’ın sıhhat hükmünü, isnâd bakımından zayıf olan hadislerin senedine verdiği de anlaşılmamalıdır. Zira Kur’ân’ın zâhîrinin muvafık olmasıyla gerçekleşen tashih, hadisin zayıflığını ortadan kaldırmak için yeterli değildir. Nitekim bir hadis, Kur’ân’ın zâhirine ve/veya şeriatın asıllarına muvâfakat ettiği halde yine de zayıf olabilmektedir. Tânevî’nin (v. 1394/1974) de dediği gibi bu tür tashihler, lizâtihi değil; liğayrihidir.³⁷⁵ Bu sebeple böyle bir muvâfakat, hadisin senedini değil; metnin manasını tashih etmektedir.³⁷⁶ Bundan dolayı senedi kastedilerek “*bu hadis sahihtir*” denilmemelidir. Onun yerine “*manası sahihtir, falanca ayete falanca asla muvâfakat ediyor*” denilmelidir.³⁷⁷

2. Kur’ân’ın Zâhirine Muvâfakat ile Zayıf Hadisle Amel

İbnü’l-Hassâr (v. 611/1214), Kur’ân’ın zâhîrinin zayıf hadise muvâfık olmasının, fakîhi, hadisin kabûlüne ve gereğiyle amel edilmesi gerektiğine inanmaya sevk edeceğini ifade etmektedir.³⁷⁸

Aynı şekilde Ebû’l-Hasen İbnü’l-Kattân (v. 628/1230) da Tirmizî’nin, aslen zayıf olup birtakım karînelerle hasen mertebesine yükselttiği ahkâma dâir hadislerle amel edilip edilemeyeceği meselesini işlerken, eğer Kur’ân’ın zâhiri desteklerse bu

³⁷⁴ İbn Teymiyye, *Şerhu’l-umde fî beyâni menâsiki’l-hac ve’l-umra*, thk: Su’ûd b. Sâlih Uteyşân, I-III, Riyâd, Mektebetu’l-Ubeykân, 1993/1413, c. I, s. 173.

³⁷⁵ Tânevî, *Kavâid fî ulûmi’l-hadîs*, s. 58.

³⁷⁶ Suyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 161, (Muhakkık’ın İbnü’l-Hassâr’ın ifadelerine dair notu).

³⁷⁷ Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti’bni’s-Salâh*, c. I, s. 107, (Muhakkık’ın İbnü’l-Hassâr’ın ifadelerine dair notu).

³⁷⁸ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 107; Suyûtî, *ag.e.*, c. II, s. 160.

durumunda amel edilebileceğini ifade etmektedir. İbn Hacer (v. 852/1448) de “*insafli birinin bunu inkâr edeceğini zannetmiyorum*” demektedir.³⁷⁹

İbnü’s-Salâh (v. 643/1245) ise gıybet edilen kimse için istiğfârda bulunmanın keffâret sayılacağı ile ilgili rivâyeti naklettikten sonra hadisin sâbit bir isnâdı bilinmese de manası, Kur’ân ve kendisine itimâd edilen sünnet ile sabittir diyerek, “*Şüphesiz güzel ameller kötü işleri giderirler*”³⁸¹ ayetini ve bu manaya gelecek başka rivâyetleri zikretmektedir.³⁸²

Aynı şekilde İbn Teymiyye, imâmın arkasında kıraat meselesini işlerken “*Kimin imâmı varsa, imâmın kıraati onun kıraatidir*” rivâyetini zikrettikten sonra şunları söylemektedir:

*“Bu hadis, mürsel ve müsned olarak rivâyet edilmiştir. Fakat sika imâmların çoğu Abdullâh b. Şeddâd > Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. Bazıları ise müsned olarak rivâyet etmiştir. İbn Mâce bu hadisi müsned rivâyet etmiştir. Bu mürsel rivâyeti Kur’ân ve sünnetin zâhiri desteklemektedir. Sahâbe ve tâbi’inden ehl-i ilmin cumhûru bununla hükmetmişlerdir. İrsâl rivâyet edeni kibâru’t-tâbi’indendir. Bu tür mürsel haberler ile dört imâmın ve başkalarının ittifakıyla ihticâc edilebilir. Şâfi’î de bu tür mürsel ile ihticâc etmenin câiz olduğunu açıkça ifade etmiştir.”*³⁸⁴

Yine İbn Teymiyye, zikrettiği mürsel bir rivâyetten sonra şunları söylemektedir: “*Kur’ânın zâhiri, Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) ashâbı ve İslâm âlimlerinin çoğunluğunun ameli bu mürseli desteklemektedir.*”³⁸⁵

İbn Kayyim (v. 751/1351), “*Rasûlullâh’ın ‘Talak, başkasının değil; kocanın yetkisindedir.’ hükmü*” başlığı altında, “*Ey iman etmiş olan kimseler! İmanlı kadınları nikâhladığınızda, sonra da kendilerine temas etmeden önce onları boşadığınızda, artık sizin için onlar üzerinde bir iddet bulunmamaktadır ki, onların sayısını tamamlayasınız. İşte onları faydalandırın ve kendilerini güzel bir*

³⁷⁹ İbn Hacer, **en-Nüket**, c. I, s. 402.

³⁸¹ el-Hûd Sûresi, 11/114.

³⁸² İbnü’s-Salâh, **Fetâvâ**, c. I, s. 192.

³⁸⁴ İbn Teymiyye, **Mecmûatu’l-fetavâ**, c. XXIII, s. 155.

³⁸⁵ İbn Teymiyye, **Şerhu’l-umde**, c. III, s. 229.

*bırakmayla saliverin!”³⁸⁶ ve “Kadınları boşadığınız zamân, onlar da sürelerinin sonuna yaklaştıklarında, artık onları bir ma’rûf ile tutun ya da bilinen bir yol ile onları saliverin.”³⁸⁷ ayetlerini zikrettikten sonra İbn Mâce’nin **Sünen**’inde İbn Abbâs (r. anhüma)’dan rivâyet ettiği şu hadisi nakletmektedir:*

“Bir adam Peygamber’in yanına gelerek, ‘Yâ Resulallah! Efendim, beni cariyesiyle evlendirdi. Şimdi de aramızı ayırmak istiyor’ dedi. İbn Abbâs şöyle demiştir: Bunun üzerine Resulullah minbere çıktı ve ‘Ey insanlar! Sizden birine ne oluyor ki kölesini cariyesi ile evlendiriyor sonra da aralarını ayırmak istiyor. Şüphesiz boşama yetkisi kocasına aittir’ dedi.”

İbn Kayyım, tüm bunları naklettikten sonra şunları söylemektedir: *Her ne kadar isnâdında birtakım problemler bulunsa da Kur’an, geride geçen İbn Abbâs (r. anhüma) hadisini desteklemektedir. Ve insanların ameli de buna göredir.”³⁸⁸*

G. Kıyas

Zayıf hadislerin takviye edilerek muhtecun bih ve makbûl dairesine yükseltilmesinde kullanılan bir diğer karîne ise kıyastır. Burada kastedilen kıyas, fıkıh usûlünde kullanılan ıstılâhî anlamıyla kesiştiği birtakım noktalar olmakla birlikte, daha çok genel kat’î ilke/kural anlamındadır. Bu tür bir kıyas, şeriatın tümüne uygulanacak genellikte olabileceği gibi sadece bir mezhep veya belli bir konu bütünlüğü içinde de söz konusu edilmektedir.³⁸⁹

Zayıf hadisin manası, bu manadaki bir kıyasa muvafık olduğunda; bu, zayıf hadisin aslının olduğuna delâlet etmektedir. Bu delâlet sebebiyle zayıf hadisin muhtevâsı takviye edilmek suretiyle ihticâca elverişli görülmekte ve gereğiyle amel edilmektedir.

Hanbelî fakîhlerinden Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî el-Makdisî (v. 744/1343), *"Kadın üç mirası toplar. Azadlısı(nın mirası), buluntusu(nun mirası),*

³⁸⁶ el-Ahzâb, 33/49.

³⁸⁷ el-Bakara, 2/231.

³⁸⁸ İbnü’l-Kayyim, **Zâdu’l-me’âd fî hedyi hayri’l-ibâd**, c. V, s. 255.

³⁸⁹ H. Yunus Apaydın, “Kıyas”, **DİA**, c. XXV, s. 529.

üzerine mülâanede bulunduğu çocuğu(nun mirası)” rivâyetini zikredip, râvileri hakkında ulemâdan nakiller yaptıktan sonra şunları söylemektedir:

“Bil ki; Şâfiî ve başkaları bu hadis hakkında tenkitte bulunmuşlardır. Fakat bu hadisin kendisini takviye eden destekleyicileri vardır. Kıyâs bu hadisi desteklemektedir. Destekleyicileri ise sahihtir.”³⁹⁰

İbnü’l-Kayyim, zayıf kategorisinde değerlendirilen mürsel hadisin kıyas ile desteklenmesi durumunda takviye olacağını ve kendisiyle amel edilebileceğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Mürsel hadis, ittisâl-i amel olduğunda ve kıyas veya sahâbî kavli onu desteklediğinde veyahutta mürsel rivâyette bulunan kimse, hocalarını seçen, zayıf, metrûk vb. kimselerden rivâyette bulunmayan biri ise, kuvveti gerektirir ve kendisiyle amel edilir.”³⁹¹

Hadis âlimi Sehâvî (v. 902/1497) de bazı kimselerin sened merkezli takviyenin yanında mürseli destekleyen karînelere muteber kıyası ilâve ettiğini söylemektedir.³⁹²

Hindistanlı âlim Şâh Veliyyullah Dihlevî (v. 1176/1762) de kıyası, zayıf hadisleri takviye karînelerinden biri kabûl eden diğeri bir isimdir. Nitekim O, bu hususu şu şekilde açıkça ifade etmektedir:

“Mürsel hadis, sahâbînin mevkufu, zayıf bir müsned, hocaları farklı olmak kaydıyla başka birinin mürseli, ehl-i ilmin çoğunluğunun kavli, sahih kıyas, bir nassın manasına muvâfakat, sadece adâlet sâhibi kimselerden irsâl yapan kimsenin mürsel rivâyeti gibi bir karîne ile birlikte gelirse; kendisiyle ihticâc etmek sahih olur. Karîne ile gelen mürsel, müsned hadis mesabesindedir. Aksi takdirde ihticâc sahih olmaz. Müttehem olmamakla birlikte zabtı tam olmayan ya da mechûlû’l-hâl râvilerin rivâyet ettikleri hadisler de böyledir. Tercih edilen

³⁹⁰ Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Abdulhâdî, **Tenkîhu’t-tahkîk fî ehâdîsi’t-ta’lîk**, thk: Sâmi b. Muhammed b. Câdellâh-Abdulazîz b. Nâsır, I-V, Riyâd, Advâu’s-Selef, 2007/1428, c. IV, s. 274.

³⁹¹ İbnü’l-Kayyim, **Zâdu’l-me’âd fî hedyi hayri’l-ibâd**, c. I, s. 367.

³⁹² Sehâvî, **Fethu’l-muğîs**, c. I, s. 265.

görüş; kıyasa veya ehl-i ilmin çoğunluğunun görüşüne muvafık olmak gibi bir karîne ile gelirse; kabûl edilir. Aksi halde kabûl edilmez.”³⁹³

Tânevî (v. 1394/1974) de hadisin sıhhatinin hangi karînelerle ortaya çıkacağını şu sözleriyle sıralamaktadır: “*Hadisin durumu müctehidin nezdinde bazen kıyasa muvâfık olmasıyla veya sahâbe ve tâbi’inin sözleriyle veyahutta nassların ve başka şeylerin delâletiyle ortaya çıkabilir.*”³⁹⁴

H. Keşf ve Rüya

Sûfîlerin, “*perde arkasında ve aklın ötesinde olduğu için gâib olan bazı şeyleri bilme*” anlamında kullandıkları keşf³⁹⁵ ile ilk zâhid ve sûfîlerden itibaren tasavvufun önemli bilgi kaynaklarından olan rüya, takva sahibi müminler için bir ilhâm ve kerâmet olarak kabûl edilmektedir.³⁹⁶ Hatta Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonra vahiy gelmeyeceği için gayb âlemiyle olan ilişkinin görülen rüyalar üzerinden kurulacağı ifade edilmiştir.³⁹⁷

Sûfîlerin keşf ve rüyayı bir bilgi kaynağı olarak kabûl etmeleri, ulemâ tarafından bir ilhâm ve kerâmet olarak görmeleri, bu yollarla Hz. Peygamber’den (s.a.s.) hadis alma ve hadisin sıhhatini tespit etmeyi de mümkün kılmaktadır. Nitekim Şâfîi fakihi ve muhaddis İbn Hacer el-Heytemî’ye (v. 974/1567) şu an yakaza halinde Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bir araya gelmenin ve ondan ilim almanın mümkün olup olmayacağı sorulduğunda şöyle cevap vermektedir: “*Evet, bu mümkündür. Şâfîilerden Gazâlî, Bârizî, Tâcu’s-Subkî, ‘Afîf Yâfî’î; Mâlikilerden Kurtubî ve İbn Ebî Cemre bunun evliyânın kerâmetlerinden olduğunu açıkça ifade etmişlerdir.*”³⁹⁸

Bu nedenle bazı mutasavvıflara göre keşf ve rüya gibi yollarla alınan ve şer’î kaidelere aykırı olmaması şartıyla tashih edilen hadisler, Hz. Peygamber’den (s.a.s.)

³⁹³ Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdîrrahîm b. Vecîhiddîn, **Huccetullâhi’l-bâliğa**, thk: Seyyid Sâbık, I-II, Beyrut, Dâru’l-Cîl, 1426/2005, c. I, s. 241.

³⁹⁴ Tânevî, **Kavâid fî ulûmi’l-hadîs**, s. 95.

³⁹⁵ Süleyman Uludağ, “Keşf”, **DİA**, c. XXV, s. 315.

³⁹⁶ Süleyman Uludağ, “Rüya”, **DİA**, c. XXXV, s. 309.

³⁹⁷ Uludağ, “Rüya”, **a.g.e.**, c. XXXV, s. 309.

³⁹⁸ İbn Hacer el-Heytemî, Ebû’l-Abbâs Şihhâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa’dî, **el-Fetâvâ’l-hadîsiyye**, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, t.y., s. 297.

sâdır olduğuna dâir şüphe edilmeksizin itikâd edilerek nispet edilmekte ve bunun bir neticesi olarak da amel edilebilir olarak kabûl edilmektedir. Hatta hadis âlimleri tarafından mevzû veya zayıf hükmü verilen hadisler dahi bazı keşf ehli kimseler tarafından tashih edilmek sûretiyle Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nispet edilmekte ve amel edilebileceği ifade edilmektedir.

Nitekim pekçok hadis âlimi tarafından Hz. Peygamber’den (s.a.s.) isnâd sistemine göre sâbit olmadığı, aksine Yahyâ b. Muâz er-Râzî’ye âit olduğu söylenen³⁹⁹ *“Nefsini bilen rabbini bilir”* sözü hakkında, Muhyiddîn İbnü’l-Arabî (v. 638/1240)’nin *“Bu hadis, rivâyet tarîkiyle sahih olmasa da bize göre keşf yoluyla sahihtir.”*⁴⁰⁰ demesi bu hususu teyit etmektedir.

Aynı şekilde İbnü’l-Arabî’nin şu sözleri de hadis âlimleri tarafından zayıf kabûl edilen pekçok hadisin sûfilerce keşf yoluyla tashih edildiğinin ve amele medâr görüldüğünün bir göstergesidir:

*“Bazı hadis hâfızları zayıf olduğunu söylediği pek çok hadisi Hz. Peygamber’den (s.a.s.) tashih ettim. Bu hadislerle hükmediyorum ve bu hadisleri Hz. Peygamber’in (s.a.s.) söylediğinde herhangi bir şüphem kalmadı. Âlimler kendi kâidelerine binâen bu konuda bana katılmasalar da artık bu, benim için amel ettiğim sahih şeriat olmuştur.”*⁴⁰¹

Hindistanlı muhaddis ve Hanefî fakihi Leknevî (v. 1304/1886) de *“Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete erersiniz.”*⁴⁰² hadisinin pek çok hadis müellifi tarafından farklı lafızlarla rivâyet edildiğini, bazı âlimlerin mevzû olduğunu zannettiklerini fakat durumun böyle olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca bütün rivâyet yollarının zayıf olduğunu da söyleyen Leknevî, bunun hadisin uydurma olmasını

³⁹⁹ Sehâvî, *el-Mekâsidü’l-hasene fî beyâni kesîrin mine’l-ehâdisi’l-meştehera alâ’l-elsine*, thk: Muhammed Osmân, Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1405/1985, s. 657.

⁴⁰⁰ Aclûnî, Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü’l hafâ ve müzîlül’-ilbâs amme’ş-tehere mine’l ehâdis alâ el-sineti’n-nâs*, thk: Yûsuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed, I-II, Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, t.y., c. II, s. 309.

⁴⁰¹ Nebhânî, Kâdî Ebü’l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâil b. Yûsuf eş-Şâfî, *Se’âdetü’l-dâreyn fî’s-salâti alâ seyyidi’l-kevnayn*, Beyrut, Dâru’l-Fikr, t.y., s. 440.

⁴⁰² Bu rivâyetin farklı lafız ve isnâdlarıyla birlikte ulemanın değerlendirmelerini bir arada detaylı bir şekilde görmek için bkz.: Alî el-Kârî, *Fethu bâbi’l-inâye bi şerhi kitâbi’n-nükâye*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1426/2005, s. 13-4.; Leknevî, *Tuhfetü’l-ahyâr bi ihyâi seyyidi’l-ebrâr*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1431/2010, s. 53-65.

gerektirmeyeceğini dile getirmektedir.⁴⁰³ Bununla birlikte Tîbî'nin (v. 743/1343) nakline göre Sâğânî (v. 650/1252) ise bu rivâyetin hasen olduğu kanaatindedir.⁴⁰⁴

Mısırlı sûfî âlim Şa'rânî (v. 973/1565) ise, hadis âlimleri tarafından zayıf veya tariklerinin mecmûu itibariyle hasen liğayrihi mertebesinde görülen bu rivâyet hakkında şunları söylemektedir: *“Bu hadis(in sıhhati), her ne kadar muhaddislere göre tartışmalı olsa da keşif ehline göre sahihtir.”*⁴⁰⁵

Şa'rânî'nin bu sözünü nakleden Ebû Gudde (v. 1417/1997), ehl-i salâhın salâhına saygı ve hürmet duyduğunu söyledikten sonra şu değerlendirmede bulunmaktadır:

*“Bu tashîhe ilmen itibar edilmez ve keşf üzerine şer’î hüküm binâ edilmesi de doğru değildir. Hadis tespit işiyle tanınan işin ehli büyük muhaddislerin nezdinde bilinen hadis ispât yollarıyla sâbit olmamış herhangi bir hadisin sübutu keşf üzerine bina edilemez.”*⁴⁰⁶

Hadis hâfızı İbn Şâhîn (v. 385/996), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Allah'tan (c.c.) annesini diriltmesini istediği, Allah'ın (c.c.) da dirilttiği ve annesinin kendisine imân ettiğini bildiren bir hadis rivâyet etmektedir.⁴⁰⁷ Bu rivâyet hakkında İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) *“hiç şüphesiz bu hadis mevzûdur”* demektedir.⁴⁰⁸ Aynı şekilde Alî el-Kârî (v. 1014/1605) de bu rivâyetin mevzû olduğu kanaatini taşımaktadır.⁴⁰⁹ Fakat Suyûtî (v. 911/1505) ise zayıf olduğunda muhaddislerin ittifâk halinde olduğunu, bazılarının mevzû değerlendirmesi yaptığını fakat doğru olanın hadisin mevzû değil zayıf olduğunu söylemektedir.⁴¹⁰

⁴⁰³ Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr bi ihyâi seyyidi'l-ebrâr*, s. 53-65.

⁴⁰⁴ Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, thk: Abdülhamîd Hindâvî, I-XIII, Riyâd, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1417/1997, c. II, s. 674-5.

⁴⁰⁵ Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhid (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî, *Kitâbu'l-mîzân*, thk: Abdurrahman Umeyra, I-III, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1989, c. I, s. 147.

⁴⁰⁶ Leknevî, *a.g.e.*, s. 52-3. (Ebû Gudde'nin notu).

⁴⁰⁷ İbn Şâhîn, Ebû'l-Hafz Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcût, Ali Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992, s. 284-5.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Mevzû'ât*, thk: Abdurrahman Muhammed Osman, I-III, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1386/1966, c. I, s. 284.

⁴⁰⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevzû'a*, thk: Muhammed b. Lutfî Sabbâğ, II. bsk., Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1406/1986, s. 108.

⁴¹⁰ Suyûtî, *Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-mustafâ*, thk: Muhammed Zeynhem, Kâhire, Dâru'l-Emân, 1414/1993, s. 86.

Ezher şeyhlerinden fıkıh ve kelâm âlimi Bâcûrî (v. 1277/1860) ise “*Belki de bu hadis, ehl-i hakikatin katında keşif yoluyla sahihtir.*”⁴¹¹ diyerek en hafif değerlendirmeyeyle zayıf denilen bu rivâyeti keşif yoluyla tashih edilmiş olabileceğini ifade etmektedir.

Hadislerin keşif ve rüya yoluyla Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nispet edilmesini ve tashih edilmesini muhaddislerin yöntemine göre kabûl etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim Abdülfettâh Ebû Gudde hadisin ehlinden alınması gerektiğini, değeri yüce ve şânı yüksek olsa da başkalarından alınamayacağını⁴¹² ve bu sebeple hadislerin bu yolla sâbit olamayacağını şu şekilde ifade etmiştir: “*İnsanlardan rüyayı gören kim olursa olsun, Hz. Peygamber’i rüyada görmekte şer’i bir hükmün sabit olmayacağı âlimler tarafından kararlaştırılmış iken, nebevî hadisin bu yolla sabit olmayacağı haydi haydi bellidir.*”⁴¹³

Regâib namazına dair bir rivâyet üzerine konuşan Leknevî de hadisin sübûtunun şahısların keşifleriyle değil hadis âlimlerinin nakletmesiyle olacağını şu sözleriyle dile getirmektedir:

“*Reğâib namazına dair hadisin el-Gunye ve sufiyyeye ait başka kitaplarda bulunmasına itibar edilmez. Zira hadisin sübûtu konusunda itibar; nakd-i ricâldir, keşf-i ricâl değil.*”⁴¹⁴

Leknevî, bu sözlerinde her ne kadar hadislerin rüya yoluyla sübûtuna i’tibâr etmediğini söylese de, rüya yoluyla sâbit olduğu söylenen bir rivâyet ile ilgili olarak “*Bereket ummakta bir sakınca yoktur*” demektedir. Fakat Ebû Gudde ise buna itiraz etmekte ve şöyle bir uyarıda bulunmaktadır:

“*Evet, sakınca yoktur fakat sâbit olduktan sonra. Lâkin bu rivâyet sâbit değildir. Çünkü uykudaki bir rüyadır. Hadis-i şerifler ise, rüyâlarla değil; uyanık, zâbit ve vâ’î râviler*

⁴¹¹ Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, **Hâşiyetu’l-İmâmi’l-Beycûrî alâ cevherati’t-tevhîd el-müsemma tuhfete’l-murîd alâ cevherati’t-tevhîd**, thk: Ali Cum’a, Kâhire, Dâru’s-Selâm, 2002, s. 69.

⁴¹² Ali el-Kârî, **Masnû’**, s. 218. (Nâşirin notu)

⁴¹³ Ali el-Kârî, **a.g.e.**, s. 174. (Nâşirin notu)

⁴¹⁴ Leknevî, **el-Âsâru’l-merfû’a fi’l-ahbâri’l-mevdû’a**, thk: Ebû Hâcir Muhammed Saîd, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1984, s. 76.

vasıtasıyla yakaza halinde muttasıl ve sahîh senetlerle alınır. Bundan dolayı rüyalarla birlikte sen de uyuma!”⁴¹⁵

Leknevî’nin nakline göre Muhyiddîn İbn-i Arabî, yaptığı bir duanın peşine “*Bu duayı rüyada Allah Rasûlü’nden (s.a.s.) işittim*” demiştir. Bunun üzerine kitabın muhakkıkı Abdülfettâh Ebû Gudde şu sözleriyle itirazda bulunmuştur:

“Böyle bir sözün, nebevî hadislerden rivâyet edilenlere dâhil edilmesi doğru değildir. Çünkü bu bir rüyâdır. Rüeyı görenler ister çok ister az olsun rüyalar sünnet-i seniyyenin alınacağı kaynaklardan değildir. Sünnet, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile beraber bulunmuş, onun önünde diz çökmüş ve uyanık bir halde kendisini dinlemiş olan sahâbe-i kirâmdan alınır. Sonra da rivâyette tahammül ve edâ şartları kendilerinde tastamam bulunan hafız, güvenilir, salih, zâbit ve uyanık kimseler yoluyla ashâbtan nakledilmiştir.”⁴¹⁶

Hindistanlı hadis âlimi Mübârekpûrî (v. 1353/1935) de hadislerin keşf yoluyla tashih edilemeyeceğini, hadislerin tashih etmenin ölçüsünün isnâd olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Sıhhati bilinmeyen bir hadis, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) rüyada tashih etmesiyle, keşf ve ilhâmla sahih olmaz. Buna benzer hükümler Hz. Peygamber’in (s.a.s.) rüyadayken söylemesiyle sâbit olmaz. Ancak dünya hayatında söylemesiyle sâbit olur. Çünkü bir hadisi tashih etmenin ölçüsü isnâddır.”⁴¹⁷

Şâm muhaddislerinden Aclûnî (v. 1162/1749), **Keşfu’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs** isimli kitabının mukaddimesinde hadislerin keşf yoluyla tashihi meselesiyle ilgili Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’den şu ifadeleri nakletmektedir:

“Raviler yoluyla sahih olan nice hadis vardır ki, Allah Rasûlüne sorup uydurma olduğunu bildiği için keşif ehline göre sahih değildir. Bundan dolayı nakil ehli, tariki sahih olduğu için o hadisle amel etse de keşif ehli bu hadisle amel etmez. Yine ravileri arasında hadis uyduran birileri bulunduğu için tarikinin zayıflığı sebebiyle kendisiyle amel edilmeyen

⁴¹⁵ Leknevî, **Zaferu’l-emânî**, 279. (Ebû Gudde’nin notu)

⁴¹⁶ Leknevî, **a.g.e.**, s. 298.

⁴¹⁷ el-Mübârekpûrî, Ebû’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm, **Fevâid fî ulûmi’l-hadîs ve kütübihî ve ehlihî**, thk: Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Riyâd, Mektebetü Dâri’l-Minhâc, 1431, s. 835.

nice hadis vardır ki, keşif ehli bunu Allah Rasûlüne naklederken Cebrâil'den duydukları için nefsu'l-emirde sahihtir."⁴¹⁸

Ebû Gudde, Aclûnî'nin naklettiği bu ifadeleri ikrâr ve kabûl sadedinde zikrederek sessiz kalmasına çok şaşırdığını ve garip bulduğunu ifade ettikten sonra sert bir dille eleştirerek şöyle demektedir:

*"Aclûnî'nin naklettiği, sükût ettiği ve itimad ettiği ifade budur. Bu tavrından dolayı neredeyse şaşkınlıktan donup kalacaktım. Oysa Aclûnî, Buhârî'yi şerheden muhaddislerden biridir. Muhaddislerin ilimlerini, hadis ve din kâidelerini hiçe sayan bu ifadeleri nasıl kabûl edebilmiştir? Buna göre hadis âlimlerinin hadis hakkında verdikleri sahih ve zayıf hükümleri keşif ehli denilen ya da kendisini keşif ehli gören kimselere göre anlamsız bir şey olmaktadır. Ne zamândan beri Sünnet-i Mutahhera'nın sübûtu için muhaddislerin sahih nakli ve keşif ehlinin keşf-i sûfî olmak üzere iki kaynak vardır? Buna aldanmaktan sakın. Allah senin yardımcın olsun ve seni gözet sin."*⁴¹⁹

⁴¹⁸ Aclûnî, **Keşfü'l hafâ**, c. I, s. 22-3.

⁴¹⁹ Ali el-Kârî, **Masnû'**, s. 273.

SONUÇ

Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri başlıklı bu tezde varılan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Muhaddisler ile fukahâ, makbûl ve merdûd kavramıyla farklı anlamlar kastettikleri görülmektedir. Zira muhaddisler, hadisin lafzının sübûtünü tespit etmeye gayret ettiklerinden dolayı makbûl kavramı ile mevcut rivâyetin sâhibine âidiyetinin makbûl olduğunu ve bu sebeple tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olabileceğini kastetmektedirler.

Fukahâ ise hadisleri ma'mûlün bih olup olmamaları yönüyle incelemeye tâbi tuttuklarından dolayı, makbûl kavramıyla muhaddisler gibi hadisin sübûtünün makbûl olduğunu değil; vüçûbî konularda bi'l-fiil amel edilmesi gerektiğini ve vüçûbî olmayan konularda ise bi'l-fiil amel edilebileceğini kastetmektedirler.

Muhaddisler, merdûd kavramını, mevcut rivâyetin sâhibine âidiyetinin makbûl olmadığını ve bu sebeple tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olamayacağı anlamında kullanmaktadırlar. Bu sebeple de muhaddislere göre merdûd, zayıf veya mevzû hadis demektir.

Fukahâ ise merdûd kavramıyla muhaddisler gibi sübûtünün merdûd olduğunu değil; hadisin fukahâ nezdinde ma'mûlün bih olmadığını, mevcûd hadisle bi'l-fiil amel edilmemesi gerektiğini kastetmektedirler.

Bu bakımdan merdûd hadis, muhaddislere göre, kendisinde kabûl sıfatları bulunmayan her hadis iken; fukahâyâ göre ise, genel hatlarıyla, hadis metnlerinin şeriata, şeriatın nasslarına ve kâidelerine muhâlefetidir.

Zayıf hadisin merdûd kategorisinde değerlendirilmesi ise tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olamaması sebebiyledir. İsnâd ve/veya isnâd dışı birtakım karînelerin bulunması durumunda, tek başına bir meselenin bi'l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili olabilmektedir ki; zaten buna makbûl hadis denilmektedir.

Muhaddisleri hem sahih tarikleri hem de zayıf tarikleri toplamaya iten en önemli sebeplerinden biri, zayıf hadisin bir mütâbi' ile takviye olabilme beklentisi ve/veya bizzât kendisinin mütâbi' ya da şâhid olma ihtimâlidir.

Zayıf hadisleri takviye yöntemlerine dâir bir usûl en erken İmâm Şâfiî'de (v. 204/820) tespit edilmektedir. Nitekim İmâm Şâfiî, zayıf kategorisinde değerlendirilen mürsel hadisi hem isnâd hem de isnâd dışı birtakım karînelerle takviye etmektedir. Bu da zayıf hadisleri takviye faaliyetinin erken dönemlerden itibaren bir usûl çerçevesinde gerçekleştiğinin en önemli göstergesidir.

Hadisleri takviye etme faaliyetinin ulema nezdinde bu kadar önemsenmesinin arka planında, hadisin amelî ya da itikâdî konularda delil olup olamayacağına etkin rol oynayacağından dolayı, tek bir isnâda bakılarak hadise nihâî hüküm verip vermeme endişesi olsa gerektir. Bu sebeple isnâd ile ilgili ve/veya isnâd dışı tüm karîneleri dikkate alarak hadisteki zayıflığın giderilmesine çalışılmıştır.

Zayıflığı hafif olan hadislerin takviyesi, detaylarda farklılıklar olmasıyla birlikte, ulemâ nezdinde müttefekun aleyh bir meseledir. Isnâd ile ilgili yöntemlerle gerçekleştirebildiği gibi isnâd dışı yöntemlerle de gerçekleştirebilmektedir. Her iki durumda da zayıflığı hafif olan hadis, makbûl mertebesine yükselebilmekte ve bunun bir neticesi olarak da tek başına bir meselenin muhaddislere göre bi'l-kuvve, fukahâya göre ise bi'l-fiil mülzim/bağlayıcı delili olabilmektedir.

„Şiddetli zayıf hadis, zayıflığının şiddetinden dolayı takviye ile her zamân kategorik olarak makbûl mertebesine yükselemeyebilir. Bununla birlikte zayıflık dâiresi içerisinde hiçbir şekilde amel edilmesi câiz olmayan mertebeden fezâil türü konularda amel edilebilir seviye olan za'f- yesîr hadis mertebesine yükselebileceği de dile getirilmiştir. Fakat bu durumda zayıflığı hafif olma hükmü tek tek her bir tarike değil, tariklerinin mecmûuna itibarla verilmektedir.

Şiddetli zayıf olan hadis, zayıflığı hafif mertebesine yükseldikten sonra kendisine zayıflığı hafif mertebesindeki başka bir tarik de eklenirse; bu durumda mecmuu itibariyle hasen liğayrihi mertebesine yükselebileceği de kabûl edilmektedir.

Bu tezde vardığımız en önemli sonuçlardan biri, bir râvinin şiddetli zayıf olmasının ve hatta takviye edicisinin dahi olmayışının o râvinin hadisini, mevzû gibi yok veya hatalı rivâyet gibi yok hükmünde kabûl etmeye mesned teşkil etmediği gerçeğidir.

Muhaddisler ile fukahâ arasında, hadislerin neye göre kabûl ve reddedileceğinde olduğu gibi zayıf hadislerin takviyesinde de yöntem farklılıkları bulunmaktadır. Muhaddisler, zayıf hadislerin takviyesinde ağırlıklı olarak “*isnâd ile takviye*” yöntemini esas almışlar ve takviye için öncelikli olarak isnâd ile ilgili mütâbaât ve şevâhid aramışlardır. Bu nedenle hadisin makbûl ve/veya merdûd oluşuna dâir nihâi hükmü sadece tek bir isnâdın zâhirine hasretmemişler, bunun yanında hadisin lafzen veya manen başka yollardan rivâyet edilip edilmediğini de araştırmışlardır. Bu bağlamda makbûl kimselerin rivâyetlerinin yanında bazı zayıf kimselerin rivâyetlerini de kabûl etmişlerdir.

Fakat bu incelemenin sadece ehli tarafından yapılması gerektiği de izahtan vârestedir. Zira mütâbaât ve şevâhid gibi görünen rivâyetlerin hafızadan kaynaklı bir hatanın ürünü olup olmadığına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Zayıf hadislerin takviyesinde isnâd ile ilgili yöntemlerin yanında başlıca uygulanan isnâd dışı yöntemler de bulunmaktadır. Amelî ittifâk, telakkî bi’l-kabûl, istidlâl ve fetvâ/amel, sahâbî kavli, icmâ, Kur’ân, kıyâs ve keşf ile rüya bunlar arasındadır.

Elbette isnâd dışı takviye yöntemlerinin tamamı, ulema nezdinde ittifâkla kabûl edilerek benimsenmiş yöntemler olmadığı aşîkârdır. Zira muhaddisler, mütâbaât ve şevâhid ile her hadisi bizzât takviye etmedikleri gibi isnâd dışı takviye yöntemlerini kabûl eden âlimler de bu karîneleri her hadiste fiilen uygulamamışlardır.

Telakkî bi’l-kabûl, diğer takviye yöntemlerinden farklı olarak, isnâd bakımından zayıf dahi olsa hadisin mütevâtir hükmünde değerlendirilmesini sağlayacak ve Kur’ân ayetlerini nesh edebilecek kadar güçlü ve bir o kadar da bağlayıcı nitelikte görülmektedir. Telakkî bi’l-kabûl yönteminin bu denli güçlü ve bağlayıcı olmasının arka planında icmâ gibi ümmetin hatada ittifâk etmekten

korunmuş olması düşüncesi bulunmaktadır. Bu fikrin bir gereği olarak da telakkî bi'l-kabûlün meydana gelmesi için bir hadisin sıhhatinin nasıl ve neyle tespit edildiği ile ilgilenen ve aynı nesildeki âlimlerin hepsinin ittifâkı aranmaktadır.

İcmâ'ın müstenedinin muayyen bir hadis olduğu bilinirse, bu durumda hadisin muhtevâsına güvenin takviyesinin yanı sıra hadisin lafzının âdiyetinin de takviyesinden de söz edilebilmektedir. Bu durumda muhaddislere göre de hadis, ümmetin hatadan ma'sûm oluşundan dolayı tashîh edilmektedir. Fakat icmâ'ın müstenedinin ne olduğu bilinmiyorsa, sıhhat hükmü muayyen hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âdiyetine verilmemektedir. Bilakis buradaki tashîh sadece hadisin muhtevâsının güvenilirliğine diğer bir ifadeyle şer'an meşrûiyetine dönüktür.

Kur'an'ın zâhiriyle takviye, zayıflığını ortadan kaldırmak için yeterli olmadığından zayıf hadisi mertebe olarak hasen derecesine yükseltmemekte; yalnızca amelî yönden makbûl olarak değerlendirilerek huccet sayılmasını ve gereğiyle amel edilmesini sağlamaktadır.

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) mürsel olarak nakledilen zayıf bir rivâyete sahâbî kavlinin muvâfık olması, mürsel rivâyeti nakleden râvinin hadisi sahih bir asıldan aldığına dair karîne kabûl edilmektedir. Bu karîne, hadisin muhtevâsını takviye etmektedir. Sahâbî kavlinin zayıf hadisleri takviyesi, ağırlıklı olarak mürsel rivâyetler bağlamında dile getirilse de yer yer diğer inkıtâ' türleri için de uygulandığı görülmektedir.

Zayıf hadisin manası, kıyasa muvafık olduğunda; bu, zayıf hadisin aslının olduğuna delâlet etmektedir. Bu delâlet, zayıf hadisin ihticâca elverişli görülmesini ve gereğiyle amel edilmesini sağlamaktadır.

Bazı sûfîler, keşf ile rüyayı bir bilgi kaynağı olarak görmelerinden dolayı, hadis âlimleri mevzû veya zayıf hükmü vermiş olsalar bile şer'î kaidelere aykırı olmaması şartıyla, bu yollarla Hz. Peygamber'den (s.a.s.) hadis almayı, hadisin sıhhatini tespit etmeyi ve gereğiyle de amel etmeyi mümkün görmektedirler. Fakat muhaddislerin yöntemine göre, bu yollarla bir hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilmesini ve tashih edilmesini kabûl etmek mümkün değildir.

Zayıf hadislerin takviyesine dâir ulema nezdinde uygulanan yöntemlerin incelendiği bu tezimizde, ağırlıklı olarak muhaddisler ile fukahânın çerçevesinden metodik bir bakış açısı verilmeye çalışılmış, buna ek olarak da yer yer misallerle temellendirilmeye gayret edilmiştir. Zira zayıf hadisleri takviye yöntemlerinin her biri müstakil olarak çalışılabilecek genişliktedir. Bu bakımdan her bir yöntemin, sünenler başta olmak üzere kütüb-i sitte içerisinde ve fıkıh kitaplarında pratik olarak nasıl uygulandığının detaylıca incelenmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî: **Keşfü'l hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme's-tehere mine'l ehâdîs alâ el-sineti'n-nâs**, thk: Yûsuf b. Muhammed Hâc Ahmed, I-II, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, t.y.
- Ağırakça Şahyar, Ayşe Esra: **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)**, İstanbul, Akdem Yayınları, 2011.
- Haldûn el-Ahdeb, Haldûn b. Muhammed Selîm: **Esbâbu ihtilâfî'l-muhaddisîn dirâse nakdiyye mukârene havle esbâbi'l-ihtilâf fî kabûli'l-ehâdîs ve raddihâ**, I-II, y.y., Dâru Kunûzi'l-İlm, t.y.
- Ahmed, Murtazâ ez-Zeyn: **Menâhicü'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-haseneti ve'z-za'îfeh**, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî: **Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl**, thk: Hamdî Abdülmecîd Selefi, II. bsk., y.y., Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî: **el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, V. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/19914.
- Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâtî ehli'l-eser**, thk: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 1415/1994.

- el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a**, thk: Muhammed b. Lütfî Sabbâğ, II. bsk., Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1406/1986.
- Fethu bâbi inâye bi şerhi kitâbi'n-nükâye**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Apaydın, H. Yunus: "Kıyas", **DİA**, c. XXV, s. 529-539.
- "Sahâbî Kavlı", **DİA**, c. XXXV, s. 500-4.
- Avvâme, Muhammed, **Hükmü'l-amel bi'l-hadîsi'z-za'îf beyne'n-nezariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ**, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1438/2017.
- Ayderûs, Zeyn Muhammed Huseyn: **el-Hadîsu'z-za'îf ve eseruhû fi'l-ahkâm**, Kâhire, Dâru'l-Beşâir, 2011.
- Aydınlı, Abdullah: **Hadis Istılahları Sözlüğü**, V. bsk., İstanbul, İFAV, 2011.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musâ b. Ahmed: **Umdetu'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî**, thk: Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, I-XIII, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed: **Hâşiyetu'l-imâmi'l-Beycûrî alâ cevherati't-tevhîd el-müsemme tuhfete'l-murîd alâ cevherati't-tevhîd**, thk: Ali Cum'a, Kâhire, Dâru's-Selâm, 2002.
- Bayraktar, İbrahim İhsan: **"Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi"**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013.

- Bâzmûl, Muhammed b. Amr b. Sâlim: “Takviyetü’l-Hadîsi’z-Za’îf Beyne’l-Fukahâ ve’l-Muhaddisîn”, **Mecelletü câmi’ati ümmi’l-kurâ**, sy. 26, Mekke, Safer 1424, s. 215-283.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî: **el-erbaûne’s-suğrâ’l-muharracetü fî ahvâli ibâdi’l-lâhi teâlâ ve ahlâkihim**, thk: Muhammed Nûr b. Muhammed b. Emîn, Katar, İdâretü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.
- el-Câmi’ li şuabi’l-îmân**, thk: Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Riyâd, Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003.
- Ma’rifetu’s-süneni ve’l-âsâr**, thk: Abdülmu’tî Emîn, Kâhire, I-XV, Dâru’l-Va’y, 1412/1991.
- Bikâî, Ebû’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî: **en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fî şerhi’l-elfiyye**, thk: Mâhir Yâsîn Fahl, I-II, Riyâd, Mektebetü’r-Rüşd, 1428/2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî: **el-Câmi’u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar min umûri rasûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih**, I-IX, Beyrut, Dâru Tavkî’n-Necât, 1429.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî: **el-Fusûl fî’l-usûl**, II. bsk., I-IV, Kuveyt, Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şûûni’l-İslâmiyye, 1414/1994.
- el-Cezâirî, Tâhir: **Tevcîhü’n-nazar ilâ usûli’l-eser**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, I-II, Haleb, Mektebü’l-Matbû’ati’l-İslâmiyye, 1416/1995.

- Cudey', Abdullâh b. Yûsuf: **Tahrîru ulûmi'l-hadîs**, I-II, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003.
- Çelebî, Kâtip: **Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, thk: Muhammed Şerefettin Yaltkaya, I-II, Beyrût, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed: **Sünenü'd-Dârekutnî**, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed, I-III, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1422/2001.
- Dihlevî, Abdulhakk: **Mukaddime fi usûli'l-hadîs**, tlk: Selmân Huseynî Nedvî, III. bsk., Beyrût, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1986.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn: **Huccetullâhi'l-bâliğa**, thk: Seyyid Sâbık, I-II, Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1426/2005.
- Dönmez, İbrahim Kâfi: "İcmâ", **DİA**, c. 417-431.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî: **Kitâbü's-sünen**, thk: Muhammed Avvâme, I-V, Cidde, Dâru'l-Kıble, 1419/1994.
- Gazâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî: **el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl**, thk: Hamza b. Züheyr, I-IV, Medine, t.y.
- Güler, Zekerîya: **Hadis Tetkikleri**, İstanbul, İFAV, 2015.
- el-Gumârî, Abdullah Sıddîk: **Tevcîhü'l-inâye li ta'rîfi ilmi'l-hadîsi rivâyeten ve dirâyeten**, Mektebetü Muhammed b. Mustafâ el-Bağdâdî, y.y., t.y.

- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî: **Me'âlimü's-sünen**, thk: Muhammed Râğîb Tabbâh, I-IV, Haleb, el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî: **el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye**, thk: Ebû Abdillâh es-Sûragî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Medînetü'l-Münevvera, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye t.y.
- el-Fakîh ve'l-mütefakkih**, I-II, Riyad, Dâru İbni'l-Cevzî, 1471/1996.
- el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'**, thk: Mahmûd et-Tahhân, I-II, Riyâd, Mektebetü'l-Maarif, 1403/1983.
- Hatîb, Mu'tez: **Reddu'l-hadîs min ciheti'l-metni**, eş-Şebketu'l-Arabiyye, 2011.
- Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hâzimî el-Hemedânî, **Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse (Selâsü Resâil'in içinde)**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Hüseyn, İbnü Muhammed b. Muhammed el-Ensârî el-Yemânî: **et-Tuhfetu'l-merdiyye fî halli ba'di'l-müşkilâti'l-hadîsiyye**, thk: Râşid b. Âmin b. Abdullah Ğufeylî, Riyâd, Dâru's-Samî'î, 1999.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn Abdirrahmân: **Şerhu't-Tebkira ve't-tezkira**, thk: Abdullatîf Hamîm, Mâhir Yâsîn Fahl, I-II, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

- et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uġlika min kitâbi'bnis's-Salâh**, thk: Usâme Abdullah Hayyât, I-II, y.y., 1408/1987.
- Itr, Nûreddîn, **Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs**, Şâm, Dâru'l-Fikr, 1427/2006.
- Ivadillâh, Ebû Mu'âz Târik b. Ivadillâh b. Muhammed, **el-Îrşâdât fî takviyeti'l-ehâdîs bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât**, Kâhire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1417/1998.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsûf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî: **et-Temhîd limâ fî'l-muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd**, I-XXVI, yy. 1387/1967.
- el-İstizkâr el-câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr fî mâ tezammenehü el-muvatta min me'âni'r-ra'yi ve'l-âsâr ve şerhi zâlike küllihî bi'l-îcâzi ve'l-ihtisâr**, thk: Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-XXX, Dimeşk, Dâru Kuteybe, 1413/1993.
- İbn Âbidîn, Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî: **Reddu'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr şerh tenvîri'l-ebsâr**, thk ve tlc: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, I-XII, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Dakîk el-Îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî: **el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ udûfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde fî's-sihâh**, thk: Kahtân Abdurrahman Devrî, Dâru'l-Ulûm, 1427/2007.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhmmmed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî: **el-Cerhu ve't-ta'dîl**, thk: Muhammed b. Yahyâ, I-IX, Beyrût, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1371/1952

- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ: **Mu'cemu mekâyisi'l-lüga**, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, I-VI, Dâru'l-Fıkr, 1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Abbâs Şihhâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî: **el-Fetâva'l-hadîsiyye**, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihhâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî: **Kuvvetü'l-hicâc fi umumi'l-mağfireti li'l-huccâc**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Şerhu nuhbeti'l-fiker (Ali el-Kârî'in şerhiyle beraber)**, thk: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 1415/1994.
- en-Nüket alâ kitâbi'bni's-Salâh**, thk: Rebî' b. Hâdî, I-II, Riyâd, Dâru'r-Râye, 1415/1994.
- Netâicü'l-efkâr fi tahrîci ehâdîsi'l-ezkâr**, thk: Hamdî Abdülmecîd Selefî, II. bsk., I-V, Beyrut, Dâru İbni Kesîr, 1429/2008.
- el-İmtâ' bi'l-erbaîne'l-mütebayeti's-semâ'**, thk: Ebû Abdillâh Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmâîl Şâfîî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî**, thk: Ebû Kuteybe el-Fâriyâbî I-XVII, Riyâd, Dâru Taybe, 1426/2005.
- Tebyînu'l-aceb bimâ verâde fi fadli receb**, thk: Ebû Esmâ İbrâhîm b. İsmâîl Ali Asr, y.y., t.y.

Tehzîbu't-tehzîb, thk: İbrâhim Zeybek, Âdil Mürşid, I-IV, Müessesetu'r-Risâle, t.y.

el-Emâlî'l-mutlika, Thk: Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâîl Selefi, el-Mektebu'l-İslâmî, 1995.

et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-râfi'îyyi'l-kebîr, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvaz, I-IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Takrîbü't-Tehzîb, thk: Muhammed Avvâme, II. bsk., Haleb, Dâru'r-Raşîd, 1991/1411.

Mâü zemzem limâ şuribe leh (ed-dirâye fîmâ câe fî mâi zemzem mine'r-rivâye isimli eserin içinde), thk: Ferîd b. Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013.

Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi nuhbeti'l-Fiker fî mustalahi ehli'l-eser, thk: Nureddîn Itr, III. bsk., Dimaşk, Matbaatü's-Sabbâh, 1421/2000.

İbn Hazm,

Ebû Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî: **el-İhkâm fî usûlî'l-ahkâm**, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.

İbn Huzeyme,

Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Sahihu İbn Huzeyme**, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, t.y.

İbn Kesîr,

Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîd İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-

Dımaşkî eş-Şâfiî: **İhtisâru ulûmi'l-hadîs**, thk: Mâhir Yâsîn Fahl, Riyâd, Dâru'l-Meymân, 1434/2013.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısrî: **Lisânü'l-arab**, I-XV, Beyrut, Dâru Sâdır, t.y.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân: **Şerhu ileli't-Tirmizî**, thk: Nûreddîn İtr, I-II, Dâru'l-Mellâh li't-Tibâ' ve'n-Neşr, t.y.

İbn Şâhîn, Ebu'l-Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, **Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh**, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcût, Ali Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî: **el-Fetâvâ'l-kübrâ**, thk: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ, I-VI, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1987.

İktizâu's-sirâti'l-mustakîm li muhâlefeti ashâbi'l-cahîm, thk: Nâsır b. Abdilkerîm el-Akl, I-II, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, t.y.

Mecmûatu'l-fetavâ, III. bsk., I-XXXVII, Mısır, Daru'l-Vefâ, 1426/2005.

Şerhu'l-umde fî beyâni menâsiki'l-hac ve'l-umra, thk: Su'ûd b. Sâlih Uteyşân, I-III, Riyâd, Mektebetu'l-Ubeykân, 1993/1413.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî: **el-Mevzû'ât**, thk:

Abdurrahman Muhammed Osman, I-III, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1386/1966.

et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf, thk: Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî, I-II, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

İbnü'l-Hümâm,

Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsâ el-İskenderî: **et-Tahrîr fî usûli'l-fıkh**, Mısır, y.y., 1351.

Fethu'l-kadîr, I-X, Dâru'l-fıkr, t.y.

İbnü'l-Kayyim,

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî: **Zâdu'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd**, thk: Şu'ayb Arnaût-Abdülkâdir Arnaût, III. bsk., I-VI, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.

İbnü'l-Mülakkîn,

Ebû Hafı Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî: **el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkia fî ş-şerhi'l-kebîr**, thk: Mustafa Ebü'l-Ğayt, I-X, Riyâd, Dâru'l-Hicre, 2004.

el-Mukni' fî ulûmi'l-hadis, thk: Abdullah b. Yûsuf Cudey', I-II, Suud-i Arabistan, Dâru Fevvâz, 1413/1992.

İbnü'n-Neccâr,

Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ali: **Şerhu'l-kevkebi'l-munîr**, thk: Muhammed ez-Zuhaylî-Nezîh Hammâd, I-IV, Riyâd, Mektebetu'l-Ubeykân, 1993/1413.

İbnü's-Salâh,

Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî: **Mukaddimetü**

İbni's-Salâh (Mehâsinu'l-İstilâh ile Birlikte), thk: Âişe bint Abdirrahmân, Kâhire, Dâru'l-Maârif, t.y.

Fetâvâ ve mesâil İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadis ve'l-usûl ve'l-fıkıh (Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî ile Beraber), thk: Abdülmü'tî Emin Kal'acî, I-II, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.

İşbîlî,

Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-Ezdî: **el-Ahkâmü'l-vüstâ min hadisi'n-nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem**, thk: Hamdî Selefi-Subhî Sâmerrâi, I-IV, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1416/1995.

Kâdî İyâz,

Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî: **el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'**, thk: Ahmed Sakar, Kâhire, Dâru't-Türâs, 1389/1970.

Kandehlevî,

Muhammed Zekerîya, **Evcezü'l-mesâlik ilâ muvatta'i Mâlik**, thk: Takiyyüddîn en-Nedvî, I-XVII, Dımaşk, Dâru'l-Kalem, 1424/2003.

Kâsânî,

Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed: **Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'**, thk: Ali Muhammed Muavvad-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, II. bsk., I-X, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Keşmîrî,

Muhammed Enver Şâh Hüseyinî: **Feydu'l-bârî alâ sahîhi'l-Buhârî**, I-VI, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Kevserî,

Muhammed Zâhid: **Makâlâtü'l-Kevserî**, Kâhire, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.

- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri: **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, V. bsk., 2015.
- Koçyiğit, Talat: **Hadîs Usûlü**, VIII. bsk., Ankara, 2009.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî: **el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-esileti'l-aşerati'l-kâmile**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, V. bsk., Haleb, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Zaferu'l-emânî bi şerhi muhtasari's-seyyidi's-şerîfi'l-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, IV. bsk., Haleb, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- el-Âsâru'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevdû'a**, thk: Ebû Hâcir Muhammed Saîd, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984.
- Tuhfetü'l-ahyâr bi ihyâi seyyidi'l-ebrâr**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Abdülhâdî: **Tenkîhu't-tahkîk fî ehâdîsi't-ta'lîk**, thk: Sâmi b. Muhammed b. Câdillâh-Abdulazîz b. Nâsır, I-V, Riyâd, Advâu's-Selef, 2007/1428.
- Melîbârî, Hamza b. Abdillâh: **el-Muvâzene beyne'l-mutekaddimîn ve'l-muteahhirîn fî tashîhi'l-ehâdîs ve ta'lîlihâ**, II. bsk., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2001.

Meşşât,	Hasen Muhammed: et-takrîrâtü's-seniyye fî şerhi'l-manzûmeti'l-beykûniyye , Cidde, Mektebetü's-Sevâdî, t.y.
Mollâ Hâtır,	Halil b. İbrâhîm: Hutûratu müsâvâtî'l-hadisi'z-zaîf bi'l-Mevzû , y.y., 1428.
Muhammed,	Kâsım b. Ömer Hâc: Menhecü takviyeti'l-hadîsi'z-za'îf beyne'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ , I-II, Suriye, Dâru'n-Nevâdir, 1434/2013.
Mübârekpûrî,	Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm, Fevâid fî ulûmi'l-hadîs ve kütübihî ve ehlihî , thk: Abdûlalîm Abdûlazîm el-Bestevî, Riyâd, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1431.
Münzirî,	Ebü Muhammed Zekiyyüddîn Abdûlazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh: et-Tergîb ve't-terhîb , Riyâd, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, t.y.
Müslim,	Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî: el-Câmi'u's-sahîh , I-VIII, İstanbul, Dâru'l-Âmira, t.y.
Nebhânî,	Kâdî Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâil b. Yûsuf eş-Şâfî en-Nebhânî, Se'âdetü'd-dâreyn fi's-salâti alâ seyyidi'l-kevneyn , Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.
Nesâî,	Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî: Sünenü'n-Nesâî (Suyûtî'nin Şerhi ve Sindî'nin Hâşiyesiyle Birlikte) , thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, I-IX, Haleb, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1414/1984.
Nevevî,	Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî: et-Takrîb ve't-teysîr mi ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr (Tedrîb

Şerhiyle Beraber), thk: Muhammed Avvâme, I-V, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.

el-Ezkâr min kelâmi seyyidi'l-ebrâr, Mekke, Dâru'l-Minhâc, 1425/2005.

el-Mecmû' şerhu'l-muhezzeb, thk: Muhammed Necîn, I-XXIII, Cidde, Mektebetü'l-İrşâd, t.y.

Polat,

Selahattin: "İ'tibâr", **DİA**, c. XXIII, s. 455.

Râmehürmüzî,

Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahman b. Hallâd, **el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâî**, thk: Muhammed Acâc Hatîb, III. bsk., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1404/1984.

Râzî,

Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn: **el-Mahsûl fî usûli'l-fıkh**, thk: Tâhâ Câbir Feyyâz 'Alvânî, I-VI, Beyrut, Müessesetür-r-Risâle, t.y.

Sehâvî,

Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed: **Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs**, thk: Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdirrahmân Hudayr, Muhammed b. Abdillâh, I-V, Riyâd, Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1426.

el-Ecvibetü'l-merdiyye fîmâ suile's-Sehâviyyu anhu mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye, thk: Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, I-III, Riyâd, Dâru'r-Râye, 1418.

el-Kavlü'l-bedî' fî's-salâti ala'l-babîbi's-şeffî', thk: Muhammed Avvâme, Medine, Müessesetü'r-Rayyân, 1422/2002.

Şerhu't-takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr, thk: Alî b. Ahmed, III. bsk., Haleb, Müessesetü Beykûniyye, 1430/2009.

el-Mekâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-meştehera alâ'l-elsine, thk: Muhammed Osmân, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.

Sem'ânî,

Ebû Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcabbâr: **Kavâtiu'l-edille fî usûli'l-fıkh**, thk: Abdullâh b. Hâfız b. Ahmed Hakemî, I-IV, Riyâd, Mektebetu't-Tevbe, 1998/1419.

Serahsî,

Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl: **el-Mebsût**, I-XXX, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.

Sirâceddîn,

Abdullâh: **Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye Fî mustalahi'l-hadîs**, Haleb, Mektebetü Dâri'l-Felâh, 1430/2009.

Suyûtî,

Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: **Tedrîbu'r-râvi fî şerhi takrîbi'n-Nevâvî**, thk: Muhammed Avvâme, I-V, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.

Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

Şerhu elfiyeti'l-Irâkî fî ulûmi'l-hadîs, thk: Ebû Hafş Şâdî b. Muhammed Sâlim Nu'mân, Beyrût, Dâru İbn Hazm, 2008.

Te'akkubâtu's-Suyûtî alâ mevzû'âtı İbni'l-Cevzî, thk: Abdullah Şa'bân, Mısır, Dâru Mekke el-Mukerrame, 2004.

- Mesâlikü'l-hunefâ fî vâlideyi'l-Mustafâ**, thk: Muhammed Zeynhem, Kâhire, Dâru'l-Emân, 1414/1993.
- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Ali b. Temmâm: **Şifâü's-sikâm fî ziyâreti hayri'l-enâm**, thk: Hüseyin Muhammed Alî Şükrî, Lübnân, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs: **er-Risâle fî ilmi usûli'l-fıkh**, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1435/2014.
- Şâkir, Ebü'l-Eşbâl Ahmed b. Muhammed Şâkir b. Ahmed b. Abdilkadir: **el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs**, thk: Târik Mahmûd İvad, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2011.
- Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhid (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî: **Kitâbu'l-mîzân**, thk: Abdurrahman Umeyra, I-III, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1989.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Âlî b. Muhammed: **Neylû'l-evtâr min esrâri munteka'l-ahyâr**, thk: Ebû Muâz Târik b. İvezillâh b. Muhammed, I-XII, Riyâd, Dâru İbni'l-Kayyim-Dâru İbni Affân, 2005.
- Tahhân, Mahmûd, **Teyşîru mustalahi'l-hadîs**, XI. bsk., Riyâd, Mektebetü'l-Maârif, 1431/2010.
- Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa: **Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm**, I-III, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Tânevî, Eşref Ali: **Hadislerle Tasavvuf**, çev. Dr. H. Zaferullah Dâvûdî-Ahmed Yıldırım, Umran Yay., 1995.

- Tânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî: **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs**, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, X. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed: **el-Kâşif an hakâiki's-sünen**, thk: Abdülhamîd Hindâvî, I-XIII, Riyâd, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd): **el-Câmi'u's-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)**, thk: Beşşâr Avvâd ma'rûf, I-VI, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- İlelu't-Tirmizî el-kebîr**, thk: Subhî Sâmerrâî, Beyrût, Alemu'l-Kutub, 1989.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ: **ed-Du'afâu'l-kebîr**, thk: Abdülmû'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Uludağ, Süleyman: "Keşf", **DİA**, c. XXV, s. 315.
- "Rüya", **DİA**, c. XXXV, s. 309-310.
- Vâilî, Hasen b. Muhammed b. Haydar: **Nüzhetü'l-elbâb fî kavli't-Tirmiziyyi ve fî'l-bâb**, I-VI, Riyâd, Dâru İbni'l-Cevzî, 1426.
- Yücel, Ahmet: **Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır**, II. bsk., İstanbul, İFAV, 2014.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrazzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-

Hüseynî: **Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, I–XXXX, Kuveyt, 1385/1965.

Zerkeşi,

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî: **en-Nüket alâ mukaddimeti'bni's-Salâh**, thk: Zeynelâbidîn b. Muhammed, I-II, Riyâd, Advâu's-Selef, 1419/1998.

Zeyla'î,

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed: **Nasbu'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-hidâye**, thk: Muhammed Avvâme, I–V, Beyrut, Müessesetü'r-Rayyân, 1418/1997.

Zürkânî,

Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed: **Şerhu'z-Zürkânî ale'l-muvatta**, I-IV, el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1410.